

ผลการศึกษาเรื่องความและบทความวิชาการซึ่งรางวัล
ไฉนเหตุหมิตล ประจำปีการศึกษา 2537

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๗๓
ทุนหมิตล
2537

ประกาศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เรื่อง ผลการพิจารณาเรื่องความและบทความวิชาการซึ่งรางวัลในเงินทุนภูมิพล
ประจำปีการศึกษา 2537

ตามที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ประกาศให้นิติต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในระดับปริญญาตรี และระดับบัณฑิตศึกษา นำเสนอผลงานเรื่องความและบทความวิชาการส่งเข้าประกวดชิงรางวัลในเงินทุนภูมิพล ประจำปีการศึกษา 2537 โดยกำหนดให้นิติตรายบุคคลสามารถนำเสนอผลงานเรื่องความส่งเข้าประกวดในหัวข้อเรื่อง " วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ " สำหรับการเสนอผลงานบทความวิชาการเข้าประกวดนั้น กำหนดให้เสนอผลงานเป็นกลุ่มจากนิติตต่างคณะวิชา รวม 3 - 5 คนขึ้นไป ในหัวข้อเรื่อง " แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองสมัยต้นรัตนโกสินทร์ " และมหาวิทยาลัยได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิเป็นกรรมการอ่านซึ่งประกอบด้วย

1. นายชำนาญ อัมผสา (ผู้แทนสำนักราชเลขาธิการ)
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สอาด คำเนินสวัสดิ์ (แทนรองคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะครุศาสตร์)
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สวัสดิ์ ฮนประสิทธิ์พัฒนา (แทนรองคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะอักษรศาสตร์)
4. ศาสตราจารย์ ดร. ปิยนาด บูณาค
5. รองศาสตราจารย์ ดร. สาลี ทองธำ
6. รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว. พงษ์ทิสาฬ ชุ่มพล
7. รองศาสตราจารย์ ดร. กนกศักดิ์ แก้วเทพ

๔. 1 คน

บัดนี้คณะกรรมการพิจารณาเรื่องความเงินทุนภูมิพล ประจำปีการศึกษา 2537 ได้พิจารณาผลการอ่านของกรรมการแล้ว มีความเห็นให้ประกาศให้รางวัล ดังนี้

รางวัลเรื่องความ

รางวัลดีเยี่ยม จำนวนเงิน 15,000 บาท
ไม่มีสำนวนใดสมควรได้รับ

รางวัลที่ 1 จำนวนเงิน 10,000 บาท
ไม่มีสำนวนใดสมควรได้รับ

รางวัลที่ 2 จำนวนเงิน 8,000 บาท จำนวน 1 รางวัล ได้แก่

1. นายฉิลล สะอิมิ

คณะวิศวกรรมศาสตร์

เลขประจำตัว 3619416

รางวัลที่ 3

จำนวนเงิน 5,000 บาท จำนวน 2 รางวัล ได้แก่

- 1/ นางสาวนิโบล ตริไพศาลมงคล
คณะครุศาสตร์
เลขประจำตัว 3741320
- 2/ นางสาวจิณธรรม อโศกตระกูล
นิสิตชั้นมหาบัณฑิต
คณะอักษรศาสตร์
เลขประจำตัว C410770

รางวัลชมเชย

จำนวนเงิน 1,000 บาท จำนวน 2 รางวัล ได้แก่

- 1/ นายรัชพงษ์ มั่นหม่อม
คณะรัฐศาสตร์
เลขประจำตัว 3632466
- 2/ นางสาวมนต์จันทร์ อินทร์จันทร์
คณะอักษรศาสตร์
เลขประจำตัว 3610369

รางวัลบทความวิชาการ

รางวัลดีเยี่ยม

จำนวนเงิน 15,000 บาท

ไม่มีสำนวนใดสมควรได้รับ

รางวัลที่ 1

จำนวนเงิน 10,000 บาท จำนวน 1 รางวัล ได้แก่ ผลงานของ

กลุ่มนิสิตประกอบด้วย

- 1/ นางสาวภัทรา วงศ์รัตน์
คณะรัฐศาสตร์
เลขประจำตัว 3733269
- 2/ นางสาวณัฐกานต์ เมธาวาทิจ
คณะแพทยศาสตร์
เลขประจำตัว 3646879
- 3/ นางสาวจิณธรรม อโศกตระกูล
นิสิตชั้นมหาบัณฑิต
คณะอักษรศาสตร์
เลขประจำตัว C410770

รางวัลที่ 2

จำนวนเงิน 3,000 บาท จำนวน 1 รางวัล ได้แก่ผลงานของ
กลุ่มนิสิตประกอบคำ

1/ นายโอม ทองอุทิศ

คณะครุศาสตร์

เลขประจำตัว 3741470

2/ นายสิงคม โมลิวิษระนันท์

คณะสัตวแพทยศาสตร์

เลขประจำตัว 3755809

3/ นายวรินทร์ โพลีกิจ

คณะทันตแพทยศาสตร์

เลขประจำตัว 3765958

ทั้งนี้ ให้นิสิตที่ได้รับรางวัลที่ 1, 2 และ 3 มารายงานแล้วเพื่อการข้อมขับพระราชทานรางวัลและการ
ประกวด ทำงานบริการและสวัสดิการ กองกิจการนิสิต อาคารวัดจักรพงษ์ ชั้น 3 ภายในวันที่ 15 มิถุนายน 2538
และสำหรับนิสิตที่ได้รับรางวัลชมเชยให้นิสิตมารับเงินรางวัลได้ทำงานบริการและสวัสดิการ กองกิจการนิสิตในวันที่
30 กรกฎาคม 2538

ประกาศ ณ วันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2538

ลงนาม) สมเกียรติ รุจิรวัดณ์

ผู้อำนวยการสภามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยณ์

รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต

ปฏิบัติราชการแทนอธิการบดี

สำเนาถูกต้อง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประกวดเรียงความ

หัวข้อ

"วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์"

โดย

นาย สิชล สะอิมิ

คณะ วิศวกรรมศาสตร์

รหัส ๓๒๑๙๔๑๒

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชั้นปีที่ ๓

กรุงเทพมหานครนี้	นามรปิล
อมรรัตนโกสินทร์	ต่อสร้อย
ย้ายจากปากแผ่นดิน	ตะวันตก
ผาดผุดดุจดั่งย้อย	หยาดฟ้ามาดิน...
	(สามกรุง)

"กรุงรัตนโกสินทร์" นับว่าเป็นอาณาจักรไทยที่ยังคงดำรงความเป็นปึกแผ่นมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 2325 โดยทรงขนานนามเมืองใหม่นี้ว่า

"กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยะวิษณุกรรมประสิทธิ์"

แผ่นดินสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทางประวัติศาสตร์ชาติไทยถือกันว่าอยู่ในช่วงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จวบวาระในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2325-2394) วิถีชีวิตและความเป็นไปของสังคมในสมัยนั้นเข้าสู่ยุคแห่งการฟื้นฟูบ้านเมืองให้เสมือนนครหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือในสมัยเมื่อครั้ง "บ้านเมืองดี" ทั้งนี้ยังมีบางส่วนที่สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่บ้าง ตามแต่ปัจจัยและสภาพการณบ้านเมืองที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงไป

วิถีชีวิตของคนในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ดำเนินไปด้วยความสงบสุขโดยถ้วนหน้า ถึงกระนั้นความวุ่นวายก็อาจเกิดขึ้นได้ในกรณีมีสงคราม หรือในยามข้าวยากหมากแพง วิถีชีวิตของคนไทยในสมัยนั้นดำเนินไปอย่างเรียบง่าย อยู่ภายใต้กรอบประเพณี วัฒนธรรม และพุทธศาสนา ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่รักสันติโดยเฉพาอย่างสูงในชนบทจะมีลักษณะสันโดษคือ มีความพึงพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ชอบที่จะใช้ชีวิตอย่างง่าย ๆ ไม่ยุ่งยาก ดังนั้นหากมีเรื่องไม่เข้าใจกันก็จะหาทางยุติความขัดแย้งนั้นด้วยสันติวิธีโดยประนีประนอมกัน เรื่องยุ่งยากต่าง ๆ ก็มักจะจบลงโดยง่าย แต่คนไทยไม่มีใครตรงต่อเวลา หรือเป็นผู้ที่ชอบผัดวันประกันพรุ่ง ทั้งนี้อาจมีพื้นฐานมาจากสังคมนเกษตรกรรมที่ต้องคอยฟ้าคอยฝน จึงทำให้คนไทยสมัยนั้นไม่ค่อยกระตือรือร้นในเรื่องเวลามากนัก นอกจากนั้นการทำงานแบบผัดวันประกันพรุ่ง โดยถือว่าเรื่องของวันพรุ่งนี้เก็บไว้คิดพรุ่งนี้ ทำให้คนไทยขาดความทะเยอทะยาน ขาดความตื่นตัว และขาดความกระฉับกระเฉง ส่วนในเรื่องของอหิชาศึขใจคอแล้ว คนไทยสมัยนั้นไม่น่าไว้ออบอ้อมอารี อ่อนโยน ยิ้มอยู่เสมอและอกัง่าย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาที่สอนให้เป็นคนมีจิตใจเมตตากรุณาไม่ผูกพยาบาทจองเวร ดังนั้นเมื่อมีเรื่องขุ่นใจกันจึงสามารถสลัดความโกรธทิ้งได้ในเวลาอันรวดเร็ว นิสัยของคนไทยยังมีปรากฏในคำบอกเล่าของมงเซญเอร์ปาลเลกัวซ์ว่า

"คนไทยมีนิสัยชอบสนุก ยิ้มง่าย อ่อนโยน แต่ค่อนข้างมักง่ายและทำอะไรไม่ยั้งคิด ฐานะความเป็นอยู่ของบุคคลในสังคมไม่มีความแตกต่างกันมากนัก โดยเฉพาะในหมู่บ้านเดียวกัน ประชาชน

ยังไม่รู้จักสะสมเงินทอง ทั้งยังเป็นสิ่งที่หาได้ยากและยังไม่มีความจำเป็นต้องใช้ การซื้อขายสินค้าต่อกันเป็นไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนมากกว่า เช่น ชวานาเอาข้าวไปแลกมัด หัวไถ จากหมู่บ้านอื่น ที่ทำของใช้เหล่านี้ ส่วนเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มส่วนใหญ่ก็จะทำขึ้นเอง การซื้อขายสินค้าด้วยเงินจะมีเฉพาะในเมืองใหญ่ ๆ อย่างไรก็ตามความเป็นอยู่ระหว่างเมืองใหญ่และชนบทไม่มีความแตกต่างกันมากนัก"

นอกจากนี้คนไทยในสมัยนั้นยังชอบการนับญาติ ถึงแม้จะมีการลำดับญาติของตนเองแล้ว คนไทยมักจะนับคนอื่นเป็นญาติด้วย เช่น นิยมเรียกคนทั่วไปว่า ลุง ป้า น้า อา ซึ่งถือว่าเป็นมารยาทอันดีงามของสังคมไทย อนึ่ง คนไทยสมัยนั้นยังเป็นผู้รักพวกพ้องแต่ถึงกระนั้นตนเองต้องมาก่อนใคร ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่ขัดกันของคนไทย เพราะสังคมไทยสมัยนั้นมักจะรวมกลุ่มเป็นพรรคพวกกันอยู่เสมอ และมีความรักใคร่ในกลุ่มที่ตนเป็นสมาชิก แต่เมื่อมีเหตุการณ์เฉพาะหน้าเกิดขึ้นที่มีผลกระทบกระเทือนต่อตนก็จะนึกถึงตัวเองก่อน ลักษณะเช่นนี้อาจทำให้ขาดระเบียบวินัย เพราะจะทำอะไรตามใจตนโดยไม่คำนึงถึงกติกาของสังคม

สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นสังคมแคบ ๆ มีความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและเพื่อนบ้านอย่างใกล้ชิดและลึกซึ้งโดยการเป็นเครือญาติกัน ในหมู่บ้านจะมีวัดเป็นศูนย์กลางและมีความผูกพันอย่างแน่นแฟ้นต่อทุกคนในท้องถิ่นตั้งแต่เกิดจนตาย วัดเป็นที่พบปะสังสรรค์ชุมนุมรื่นเริงและทำบุญกุศลต่าง ๆ วัดเป็นศูนย์รวมอบรมศีลธรรมและจิตใจ ตลอดจนเป็นศิลปวิทยาให้การศึกษที่สำคัญ ชายทุกคนเมื่อเข้าสู่วัยอันสมควร พ่อแม่จะนำไปฝากไว้กับวัดหรือพระที่รู้จักมักคุ้น เพื่อเป็นศิษย์วัดหรือบางครั้งก็ให้บวชเณรเพื่อศึกษาเล่าเรียนให้อ่านออกเขียนได้และอบรมนิสัยจิตใจ ซึ่งค่านิยมของคนไทยสมัยนี้ จะให้ชายทุกคนบวชเป็นพระภิกษุอย่างน้อยหนึ่งครั้งในชีวิต โดยชายใดที่ผ่านการบวชเรียนแล้ว จะถือว่าเป็นผู้ที่รู้จักความผิดชอบชั่วดี มีความอดกลั้น มีคุณธรรม หรือเป็นผู้ผ่านการอบรมบ่มจิตใจมาแล้ว และพร้อมที่จะเป็นผู้ใหญ่มีครอบครัวต่อไป นอกจากนี้ที่สำคัญคือ การบวชยังถือว่าเป็นบุญกุศลอันสูงส่งของพ่อแม่ด้วย ในสมัยนั้นสังคมไทยจะให้ความสำคัญอย่างมากแก่ สมภาร เจ้าอาวาส และพระภิกษุซึ่งเป็นที่เคารพเคารวะของชนทุกชั้น ไม่ว่าพระภิกษุนั้นจะเคยเป็นขุนนาง ไพร่ หรือทาสมาก่อนก็ตาม ความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพุทธศาสนามีอยู่อย่างลึกซึ้งผู้ที่มั่งมีในสังคมมักจะนำเงินไปสร้างวัด และสาธารณกุศลต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อในเรื่องบุญบาปกรรมดีและกรรมชั่วจึงได้พยายามสร้างกุศลไว้ให้มากเพื่อความสุขในชาติหน้า

เมื่อพิจารณาถึงโครงสร้างของครอบครัวไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก็ยังคงมีลักษณะสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา กล่าวคือ เป็นแบบ "ครอบครัวขยาย" (Extend family) ซึ่งประกอบไปด้วยญาติพี่น้องหลาย ๆ ครอบครัวอยู่รวมในบ้านเดียวกัน หรือปลูกบ้านอยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียงกัน จึงทำให้มีความผูกพันทางเครือญาติเป็นไปอย่างแนบแน่น สำหรับความผูกพันกันทางสายโลหิตนั้น พ่อแม่จะรักและห่วงใยในชีวิตความเป็นอยู่ของลูก ๆ เสมอ แม้เมื่อแต่งงานไปแล้วหรือแยกไปอยู่ต่างหากก็จะ

คอยไต่ถามสารทุกข์สุกดิบ ไปมาหาสู่และให้ความช่วยเหลือแก่กุลในยามจำเป็น ความรักและความเอาใจใส่ที่พ่อแม่มีต่อลูกนี้ ทำให้ลูกสำนึกถึงพ่อแม่อยู่ตลอดเวลาซึ่งจะทำให้ลูก ๆ มีความกตัญญูกตเวที ใครจะตอบแทนบุญคุณพ่อแม่เมื่อยามที่ท่านแก่ชรา ส่วนเรื่องของการอบรมเลี้ยงดูบุตรนั้น พ่อแม่จะสั่งสอนอบรมเด็กให้รู้จักประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านต่อไปนี้

สอนให้เคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ เด็กมักจะถูกรับร้อมกล่อมเกลามาให้เคารพและเชื่อฟังผู้ใหญ่ พระสงฆ์ ครูบาอาจารย์ หรือผู้ที่อยู่ในสถานภาพที่สูงกว่าโดยให้เหตุผลว่า ผู้ใหญ่นั้นเจริญเติบโต ผ่านโลกหรือผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ มาก่อนเด็ก ย่อมมีความรู้และประสบการณ์มาก่อน ซึ่งจะเป็นส่วนช่วยให้คำปรึกษาแนะนำแก่เด็ก ได้ดีกว่าที่เด็กจะตัดสินใจทำอะไรด้วยตนเอง ดังคำกล่าวที่ว่า "เดินตามรอยผู้ใหญ่หมาไม่กัด" การปลูกฝังความเชื่อลักษณะนี้จะเป็นการชักนำให้เด็กคิดว่าสิ่งที่ผู้ใหญ่คิดตัดสินใจนั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้องเสมอไป ซึ่งผู้ใหญ่เองก็จะใช้โอกาสนี้ในการอบรมความประพฤติ ถ่ายทอดความรู้และวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ แก่เด็ก การปลูกฝังความเชื่อดังกล่าวนอกจากผู้ใหญ่จะสั่งสอนโดยอ้างประสบการณ์ของตนแล้ว ยังอ้างคำสอนนั้นให้เป็นคำกล่าวที่มีมาแต่โบราณ รวมทั้งในรูปของสุภาษิต คำพังเพยต่าง ๆ ที่เด็กจะต้องนำไปเป็นแนวทางในการคิดตัดสินใจและประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อที่จะได้เป็นคนดีตามบรรทัดฐานของสังคม

สอนให้เป็นผู้เสียสละ โดยสอนให้ยกย่องและเอาแบบอย่างวีรบุรุษเช่น สมเด็จพระเจ้าตากสิน ชาวบ้านบางระจัน เพราะว่าท่านเหล่านั้นเป็นผู้เสียสละ อุทิศตนเพื่อชาติ ด้วยเหตุนี้พ่อแม่ในสมัยนั้นจึงเน้นที่จะพ่่าสอนให้เด็กมีความขยันขันแข็ง รู้จักกระทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมและไม่ดูค้าย

สอนให้เชื่อเรื่องบุญเรื่องบาป พ่อแม่จะสั่งสอนอบรมเด็กให้ตระหนักในเรื่องศีลธรรม อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องบุญกรรม และเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิด คำสอนที่ว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" จะเป็นข้อเตือนใจให้เด็กสำนึกอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้รู้จักทำในสิ่งที่ถูกที่ควร

สำหรับวิถีชีวิตในการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนที่ทำกินของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ยังคงอิงปัจจัยทางธรรมชาติเป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องมาจากสมัยนั้นความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังไม่แพร่กระจายกว้างขวางเช่นปัจจุบัน ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถือว่าแหล่งน้ำเป็นปัจจัยทางธรรมชาติที่สำคัญยิ่งต่อการเลือกตั้งถิ่นฐาน เพราะน้ำเป็นปัจจัยที่จะต้องใช้ในการดำรงชีวิตกล่าวคือใช้อาบ กิน ชားระล้างสิ่งสกปรก ใช้ทางด้านการเกษตรกรรม และใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้คนในสังคมไทยสมัยนั้นจึงเลือกตั้งบ้านเรือนตามแนวชายฝั่งของน้ำผ่าน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ได้สะดวก พร้อมทั้งได้รับประโยชน์ที่เกิดจากแหล่งน้ำโดยตรงด้วย นอกจากนี้จะนำน้ำมาใช้อุปโภค และบริโภคโดยตรงแล้ว ผลพลอยได้จากความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในแหล่งน้ำนั้น ยังสามารถนำมาประกอบอาหารเลี้ยงชีวิต นำไปขายเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวหรือเป็นปัจจัยในการผลิตสินค้าทางด้านการเกษตรกรรม จะเห็นว่าการเลือกตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำลำคลองของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์

มีส่วนช่วยให้ผลผลิตทางการเกษตรได้รับผลดี โคลนตมของแม่น้ำอันอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุที่ไหลตาม กระแสน้ำในฤดูน้ำหลากช่วยทำให้พื้นดินอุดมสมบูรณ์โดยแทบไม่ต้องบำรุงรักษา ปัจจัยทางธรรมชาติ ดังกล่าวส่งผลให้พืชผักผลไม้บนนาชนิคมสมบูรณ์ตามไปด้วย นอกจากนี้การที่ชาวบ้านเลือกตั้งถิ่นฐานริม แม่น้ำลำคลอง ทำให้ชาวบ้านได้รับความสะดวกสบายในการเดินทางอีกด้วย ซึ่งมีความจำเป็นต่อการ ดำรงชีวิตประจำวัน เช่น ไปตลาดนัดหรือแหล่งชุมชนต่าง ๆ เพื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า การ ไปมาหาสู่กันระหว่างเพื่อนบ้าน และญาติพี่น้อง สภาพของการใช้เส้นทางน้ำในชีวิตประจำวันของ ชาวบ้าน ได้กล่าวไว้ในนิราศพระแท่นดงรังให้เห็นภาพได้ดังนี้

เห็นตลาดท้องน้ำประจำชาย

บ้างแจวพายอิงอ้อมมาซื้อของ

เห็นสาวสาวแม่ค่าน้ำประคอง

พมอมองปะตาน้ำเอนดู

นอกจากจะมีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลองแล้ว โรงงานต่าง ๆ ที่มีในสมัยนั้นก็ เลือกที่จะตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลองเช่นเดียวกัน ด้วยต้องอาศัยน้ำในการผลิตสินค้าและใช้เป็นทางลำเลียง ขนส่งสินค้าไปขายในที่อื่นต่าง ๆ เพราะการขนส่งทางเรือสามารถบรรทุกสิ่งของได้เป็นจำนวนมาก อีกทั้งแหล่งวัตถุดิบต่าง ๆ ที่ใช้ในการผลิตสินค้าก็มักจะอยู่บริเวณใกล้แม่น้ำลำคลอง ตามลักษณะการ เลือกตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านผู้ผลิตวัตถุดิบนั้น จึงเป็นการสะดวกในการซื้อหาวัตถุดิบและการขนส่งสินค้า ที่สำเร็จรูปแล้วไปยังแหล่งการค้าต่าง ๆ ที่อยู่ริมแม่น้ำลำคลองเช่นกัน

การเลือกตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในภูมิประเทศที่สามารถป้องกันศัตรูและภัยธรรมชาติได้ ก็ เป็นสิ่งที่ต้องการของคนไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน เนื่องจากในสมัยนั้นประเทศไทยยังคงทำ สงครามกับพม่าที่เข้ามารุกรานประเทศหลายครั้ง ดังนั้นความต้องการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้คนในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ต้องย้ายถิ่นฐานที่ตั้งบ้านเรือน หรือ ชุมชนเพื่อหาแหล่งทำกินที่ดีกว่าและปลอดภัยกว่า อันเป็นผลกระทบทำให้กลุ่มสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่เอื้ออำนวยต่อการย้ายถิ่นฐานที่ทำกินของคนไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ให้เป็นไปได้ โดยง่ายก็คือ การมีประชากรอยู่ไม่หนาแน่นเมื่อเทียบกับพื้นที่ 512,115 ตารางกิโลเมตรและประการ ที่สำคัญคือ กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการถือครองที่ดินโดยบัญญัติไว้ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเปิดโอกาสให้มีการจับจองที่ทำกินกันได้โดยง่ายตายเพียงแต่ระวางมิให้ทับที่กัน และเสียอากรตามที่รัฐกำหนด ดังนั้น กฎหมายนี้จึงเป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นโดยกึ่งชุมชนเดิมเป็นเมืองร้าง

จะเห็นได้ว่าการเลือกทำเลที่เหมาะสมเพื่อตั้งถิ่นฐานที่ทำกิน เป็นสิ่งที่มีผลสำคัญในระดับ ปัจจัยเบื้องต้นต่อวิถีชีวิตความเป็นไปของคนในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพื่อจะได้ลงราก ปักฐานครอบครัวให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงและมีสันติสุขต่อไป

เมื่อผ่านขั้นตอนของการเลือกทำเลที่ตั้งอันเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตของคนไทยในสมัย ต้นรัตนโกสินทร์ เรียบร้อยแล้ว ปัจจัยสำคัญที่ตามมาอีกประการหนึ่งก็คือ การสร้างบ้านเรือนให้มี

ส่วนสัมพันธ์และสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นไปของคนในสังคม ในการสร้างเรือนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่จะเป็นเรือนยกใต้ถุนสูงโดยมีความสูงจากพื้นดินประมาณหนึ่งศอกครึ่ง รวมทั้งระเบียงและชานก็ยกสูงด้วยแต่มีระดับลดหลั่นกันประมาณ 40 เซนติเมตร เหตุที่ต้องมีการยกพื้นเรือนให้สูง ก็เพื่อความปลอดภัยจากสัตว์ร้ายหรือคนร้ายในเวลาค่าคืน อีกทั้งป้องกันน้ำท่วมถึง เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก และฤดูฝน ซึ่งจะมีต้นไม้และหญ้าหนาทึบทำให้ขึ้นแฉะ และเต็มไปด้วยสัตว์ร้าย นอกจากนี้ใต้ถุนบ้านยังใช้ประโยชน์เป็นที่เก็บข้าวของและเครื่องใช้ในการกสิกรรมได้ เช่น คันไถ เกวียน ไม้กระดาน ครก ตาข้าว กะทะเคี้ยวน้ำตาล หรือใช้เป็นที่ประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือนอันได้แก่ ทอผ้า ทอเส้น ปั่นฝ้าย สำหรับการสร้างระเบียงและชานบ้าน ถือว่าเป็นลักษณะพิเศษของสถาปัตยกรรมไทย เพราะเป็นที่เปิดโล่งรับแสงแดดและอากาศบริสุทธิ์ ลมพัดผ่านได้สะดวก เหมาะที่จะนั่งเล่นในเวลาเย็นและเวลาค่ำคืน ทั้งนี้ยังใช้สำหรับจัดงานประเพณีอันเกี่ยวเนื่องกับชีวิต เช่น โกนจุก ทำบุญเลี้ยงพระ แต่งงาน เป็นต้น ส่วนภายในเรือนจะมีการกั้นห้องไว้สำหรับเป็นที่นอนและเก็บสิ่งของสำคัญ เรือนหลังหนึ่งจะกั้นห้องเพียงห้องเดียว เพราะบริเวณระเบียงซึ่งเป็นที่โล่งแต่มีชายคาคลุมสามารถใช้เป็นที่นอนได้เช่นกัน หากต้องการขยายเรือนออกไปก็จะสร้างเรือนแบบเดิมเพิ่มเติมขึ้นอีกโดยมีพื้นชานเชื่อมต่อกัน

การสร้างเรือนยกพื้นสูงดังกล่าวของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์มี 2 ประเภทด้วยกันคือ เรือนเครื่องสับ และเรือนเครื่องผูก โดยเรือนเครื่องสับเป็นเรือนที่สร้างด้วยไม้เนื้อแข็ง มีแบบแผนในการสร้างแน่นอน ซึ่งมักทำเป็นทรงสอบปลายหรือเรียกว่า "ทรงลิ้ม" คือขนาดกว้างของส่วนปลายห้องด้านบนแคบกว่าขนาดระหว่างต้นเสาเรือน ทำให้แลดูเป็นทรงที่มีปลายเสาเอนเข้าหาศูนย์กลาง เรือนเล็กน้อย สำหรับเรือนเครื่องผูกส่วนใหญ่จะทำเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีส่วนประกอบอื่น ๆ คือ ระเบียงชาน หรือเรือนบริวาร เช่นเดียวกับเรือนไทยประเภทเครื่องสับ แต่รูปทรงไม่ลาดเอียง ตัวไม้แต่ละชิ้นจึงต้องอาศัยเส้นตอก เส้นหวาย และสลัก ในการผูกมัดและตอกยึด คนในสมัยนั้นเรียกเรือนประเภทนี้ว่า กัณฑ์หรือกระท่อม

ในเรื่องของกระบวนการก่อสร้างบ้านเรือนของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จะมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคม และคติความเชื่อเป็นสำคัญ กล่าวคือ การสร้างเรือนในสมัยนี้ทั้งเรือนเครื่องสับและเรือนเครื่องผูกมักจะสร้างให้เสร็จภายในวันเดียว เพราะถ้าสร้างไม่เสร็จเกิดมีฝนตกลงมาวิบัติต่าง ๆ อาจซำรุดเสียหาย หรือทำให้ผู้ร่อนงายขึ้น การปลูกเรือนของคนไทยในสมัยนั้น มักจะอาศัยแรงงานจากเพื่อนบ้านใกล้เคียงจำนวนมากให้มาช่วยกันปลูก โดยเจ้าของบ้านจะจัดเตรียมอาหารไว้เลี้ยงดูเพื่อนบ้านเหล่านั้น เพื่อเป็นการตอบแทนที่เพื่อนบ้านอุตส่าห์สละเวลามาให้เพื่อความช่วยเหลือ ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ที่งดงามอันแสดงให้เห็นถึงความสมัครสมานสามัคคี ประองดองตลอดจนความสนิทสนมเป็นเสมือนเครือญาติกันของคนไทยในสมัยนั้น สำหรับการสร้างเรือนเครื่องผูกจะไม่มีพิธีการอะไรมาก เป็นการปลูกเรือนอย่างง่าย ๆ ส่วนการสร้างเรือนเครื่องสับต้องมีการสร้างที่

เป็นแบบแผนแน่นอน ประณีต ละเอียดย และรัดกุม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยช่างที่มีความรู้ความชำนาญ มาคอยควบคุม อีกทั้งต้องอยู่อาศัยไปนานปี จึงต้องมีพิธีกรรมตามคติความเชื่อ เช้ามาอยู่ในกระบวนการก่อสร้าง โดยเริ่มตั้งแต่การตัดเลือกไม้ให้ถูกโฉลก ดูกษัยยาม และทำขวัญเสาเพื่อเป็นสิริมงคล

การประกอบอาชีพ คืออีกแนวทางหนึ่งที่ใช้ในการศึกษาถึงความเป็นไปของวิถีชีวิตของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุที่ว่าอาชีพเป็นเสมือนกุญแจดอกสำคัญ ที่จะช่วยไขไปสู่ความกระจ่างแจ้งในสิ่งทั้งปวงของคนไทยสมัยนั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการกินดีอยู่ดี ความสัมพันธ์กันระหว่างปัจจัยทางธรรมชาติและมนุษย์ด้วยกันเอง ตลอดจนความเชื่อและค่านิยมต่าง ๆ

วิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จะขึ้นอยู่กับอาชีพทางการเกษตรกรรม ทั้งนี้เนื่องมาจากเมืองไทยมีที่ดินเป็นจำนวนมากและเป็นที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูก โดยเฉพาะการทำนา ความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรกรรมมีปรากฏในหนังสือประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 ความว่า

"จะมีประเทศใดบ้างที่มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งไปกว่าประเทศสยาม... ต้นข้าวกอใหญ่อันมีรสพิเศษ ซึ่งไม่เพียงแต่พอเลี้ยงประชานพลเมืองเท่านั้น ยังส่งออกไปขายยังเมืองจีนและที่อื่น ๆ อีก"

การเกษตรกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่เป็นแบบพอยังชีพ กล่าวคือเป็นเกษตรกรรมหลายประเภทควบคู่กันไปอันได้แก่ ทำนา ทำสวน ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ โดยปลูกข้าวเก็บไว้กินเป็นอาหารหลัก ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ไว้ประกอบอาหาร และทำสวนผลไม้ไว้กินเพื่อให้ได้รสชาติหลากหลายซึ่งเป็นผลไม้ตามฤดูกาล สำหรับอาชีพทางการประมงของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่มักจะพบในแหล่งใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่หรือทะเล โดยชาวบ้านจะจับสัตว์น้ำเช่น กุ้ง ปลา ปู หอย ฯลฯ ที่มีอยู่อย่างชุกชุมในสมัยนั้นมาขายสด หรือแปรรูป เช่น ตากแห้ง ทำเค็ม ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของแรงงานภายในครอบครัว ส่วนอาชีพทำนาเกลือ ก็เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ต้องอาศัยปัจจัยทางธรรมชาติเป็นสำคัญคือ น้ำทะเล เพราะเนื่องจากน้ำทะเลมีความเค็ม นำมาแปรรูปด้วยการขังไว้ในนาที่ทำพื้นเรียบแน่น ตากแดดจนตกตะกอนจับตัวเป็นเม็ดเกลือ ดังนั้นคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ตั้งหลักแหล่งใกล้ทะเลหรือที่น้ำทะเลขึ้นถึงจึงสามารถทำนาเกลือได้ ในนิราศเมืองเพชรได้กล่าวถึงการทำนาเกลือไว้ ซึ่งมีความว่า

ที่ปากคลองกองพื้นไว้ดินนาช

ดูเกลือนกลาดเรียงรายทั้งข้าชวา

ถึงบางขวางข้างซ้ายชายชลา

ไซคองคาขังน้ำไว้ทำเกลือ

อาชีพช่างฝีมือก็เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่มีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยผู้ที่จะต้องมีฝีมือเป็นอาชีพหลักจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถทางการช่างอย่างสูง และเป็นผลงานที่จะต้องมีความละเอียด ประณีต งดงาม มีลวดลายและรูปทรงที่น่าสนใจ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่าในสมัยนั้นทุกครัวเรือนสามารถ

ประดิษฐ์ข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ได้เอง โดยเฉพาะการทอผ้าและเครื่องจักสาน งานช่างในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ต้องใช้ความชำนาญและฝีมือชั้นสูง มักเป็นความรู้ที่ได้รับการสืบทอดมาจากญาติผู้ใหญ่ในวงศ์ตระกูล หรือจากการฝึกฝนเล่าเรียน อาทิ ช่างเครื่องเงิน เครื่องทอง ช่างปรุงเรือนเครื่องสับ และเครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ นอกจากนี้คนไทยในสมัยนั้นยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการสร้าง หรือประดิษฐ์ ตกแต่งพุทธสถาน พระพุทธรูป สิ่งของต่าง ๆ เพื่อเป็นการทำบุญถวายแด่พระพุทธศาสนา ว่าจะเป็นผลบุญที่ส่งผลให้ช่างฝีมือผู้สร้างนั้นเจริญก้าวหน้า ความเชื่อดังกล่าวเป็นแรงจูงใจแรงศรัทธาที่ส่งผลให้ช่าง คิดประดิษฐ์ผลงานต่าง ๆ อย่างเต็มความสามารถและด้วยใจรัก จึงทำให้เกิดความรู้และประสบการณ์เพิ่มขึ้น มีส่วนในการช่วยสร้างสรรคและพัฒนาผลงานให้เป็นเลิศทางศิลปะ ส่วนอาชีพค้าขายของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนมากจะเป็นอาชีพรอง สินค้าที่ขายมักจะเป็นพืชผลทางการเกษตรที่ครอบครัวผลิตขึ้นเอง หรือเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านในยามว่างจากงานเกษตรกรรม หรือไปรับสินค้าจากแหล่งผลิตที่มีชื่อเสียง หรือไม่ก็เป็นของป่าที่หาขาย สินค้าบางอย่างอาจเป็นสินค้าที่ไทยนำเข้าจากต่างประเทศซึ่งได้แก่ ผ้า เครื่องแก้ว เครื่องกระเบื้องลายคราม เครื่องเหล็ก ปืน เหล้า กระดาษ เครื่องมือจากจีนและยุโรป นาฬิกา และน้ำหอม นอกจากนี้ในสมัยนั้นยังปรากฏหลักฐานว่ามีอาชีพรับจ้างด้วย เช่น อาชีพเรือจ้าง และรับจ้างโยงเรือ ดังปรากฏในบทละครนอกเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ที่กล่าวถึงอาชีพเรือจ้างว่า

เรือจ้างที่นั่นหรือเปล่า

ให้เบยเขาข้ามส่งขึ้นถึงท่า

พ่อคุณน้ำฉกราวสักแก้ววา

จะว่าขี้ข้ามคงคาแสนสุดใจ

วิถีชีวิตของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ยังคงผูกพันอยู่กับอีกอาชีพหนึ่งอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้คือ อาชีพให้การรักษาพยาบาล อาทิ หมอรักษาโรคทางสมุนไพร ทางไสยศาสตร์ หมอตำแย และหมอนวด ฯลฯ อาชีพดังกล่าวนี้เป็นอาชีพที่มีสภาพแวดล้อมทางสังคมด้านความเชื่อและค่านิยมเข้ามาเกี่ยวข้องและเลื้อยอานวยให้เกิดขึ้น อีกประการหนึ่งคือความเจริญทางการแพทย์ตะวันตกยังไม่สามารถแพร่กระจายสู่ชนบทได้ ด้วยอุปสรรคด้านการเดินทางติดต่อกัน ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพารักษาตนเองตามความรู้ความสามารถและความเชื่อที่มีอยู่ การรักษาโรคโดยสมุนไพรในสมัยนั้นยังมีความไม่แน่นอนอยู่มาก อีกทั้งความเชื่อในเรื่องของผีสิง เทวดา ยังคงฝังอยู่ในจิตใจของชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ทำให้การรักษาทางไสยศาสตร์ เข้ามามีบทบาทควบคู่ไปกับการรักษาทางสมุนไพร แม้จะมีบางคนที่ไม่เชื่อ แต่ก็ไม่สามารถขัดความคิดเห็นผู้ใหญ่และคนส่วนมากได้ นอกจากนี้บางอาชีพยังมี เรื่องของค่านิยมเข้ามาเป็นแรงเสริมให้เป็นช่องทางทำมาหากินเช่น หมอเสน่ห์ ถึงแม้จะผิดกฎหมายแต่อาชีพนี้ก็ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่มากในสมัยนั้น

การเดินทางและการติดต่อสื่อสาร ก็คืออีกวิถีชีวิตหนึ่งของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยสะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการเลือกวิถีทางในการดำเนินชีวิต ตลอดจนอุปนิสัย

ใจคอ และความเชื่อของคนไทยในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี

ในการเดินทางของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จะเลือกเดินทางโดยทางเรือแทบทั้งสิ้น ส่วนทางบกจะใช้ในกรณีที่มีความจำเป็นเท่านั้น เหตุที่นิยมเดินทางทางน้ำเพราะเส้นทางทางน้ำมีอยู่ตามธรรมชาติ และให้ความปลอดภัยกว่าการเดินทางทางบก ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนนคือ การเดินทางทางบกที่ต้องผ่านป่าซึ่งไม่ค่อยมีผู้คนผ่านไปมา เส้นทางอาจเลือนหายไปเป็นเหตุให้เกิดการหลงทางได้ อีกทั้งอาจได้รับอันตรายจากสัตว์ร้ายนานาชนิดและโจรผู้ร้ายได้ง่ายกว่าการเดินทางโดยทางน้ำ อันตรายที่เกิดจากภูมิประเทศดังกล่าวทำให้ชาวบ้านต้องพยายามเดินทางเป็นกลุ่ม เพื่อช่วยกันป้องกันภัยในระหว่างการเดินทาง ในสมัยนั้นยังมีความทุรกันดารของธรรมชาติอยู่มาก จึงทำให้การเดินทางจำเป็นต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนาน ชาวบ้านจึงต้องเตรียมอาหารสำหรับการพักผ่อนกลางทางไปให้พร้อม เรือเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่สำคัญเท่าที่สังคมมีอยู่ และใช้เป็นพาหนะเดินทางได้เป็นอย่างดี สำหรับการเดินทางทางบกที่มีภูมิประเทศเป็นป่ารกมักจะใช้ ช้าง ม้า เป็นพาหนะ ส่วนวัวหรือควายเทียมเกวียนจะใช้บรรทุกสิ่งของต่าง ๆ ในด้านของฤดูกาลมีผลต่อการเลือกเวลาและเส้นทางการเดินทางเช่นกัน เช่น ในฤดูฝนสายน้ำบางแห่งไหลเชี่ยว ฤดูแล้งทางบกอาจขาดแหล่งน้ำดื่มในขณะเดินทาง หรือในฤดูหนาวจะมีลมแรงซึ่งเหมาะแก่การเดินทางทางทะเล โดยใช้แรงลมช่วยในการเดินทาง และการเดินทางในเวลาเย็นหรือหัวค่ำช่วงข้างขึ้น จะทำให้ไม่ร้อนและเห็นอย่างง่ายเช่นการเดินทางในเวลากลางวัน การเดินทางของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ยังคงเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องของฤกษ์ยาม ทั้งนี้เพื่อสร้างความเชื่อมั่นทางจิตใจว่าการเดินทางจะไปรอดปลอดภัย ในด้านลักษณะนิสัยของคนไทยที่มีความเมตตากรุณา พึงพาอาศัยกันนั้น จะเป็นส่วนช่วยให้การเดินทางของคนไทยสมัยนั้นมีความสะดวกขึ้นบ้าง เนื่องจากสามารถเข้าไปพึ่งพาอาศัยในด้านอาหารและที่พักพิงได้เมื่อเดินทางผ่านไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นส่วนกำหนดเส้นทางในการเดินทาง และการพักผ่อนในระหว่างการเดินทางได้เช่นกัน ในนิราศเมืองแกลงแสดงให้เห็นถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อของชาวบ้านต่อผู้เดินทางผ่านไปมา ดังนี้

พลสิ้นแสงดวงตรงบอกออกปากช่อง ถึงระของเหษา เรือนดูไสว

แวะเข้าบ้านบ้านเก่าค่อยเบาใจ เขาจุดได้ต้อนรับให้หลับนอน

สำหรับการติดต่อสื่อสารของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีหลายวิธีด้วยกันได้แก่ การติดต่อสื่อสารด้วยคำพูด การสื่อสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร การใช้สัญญาณเสียง และการใช้สัญญาณ การติดต่อสื่อสารด้วยคำพูด จะใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของคนไทยสมัยนั้น ซึ่งต้องติดต่อกับผู้คนในชุมชนหรือสังคมแวดล้อมตนเอง ภาษาพูดที่ใช้จะไม่เคร่งครัดในระเบียบแบบแผนของภาษามากนัก หากเป็นการใช้ภาษาพูดเพื่อการบันเทิง หรืออย่างเป็นทางการก็จะใช้ถ้อยคำที่ไพเราะสละสลวยเช่น การขับร้องเพลง การเล่านิทาน ซึ่งเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ อันเป็นการสื่อความหมายสู่ผู้ฟังอีกแบบหนึ่ง หากจะติดต่อสื่อสารที่เป็นลายลักษณ์อักษรส่วนใหญ่จะเป็นการแต่งนิทาน กาพย์ กลอน การเขียนจดหมายเพื่อติดต่อ

ข่าวสารต่าง ๆ ตลอดจนการเขียนประกาศเพื่อแจ้งข่าวหรือบอกเหตุต่าง ๆ วิธีนี้คนที่จะรับสารได้จะต้องอ่านหนังสือออก แต่เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ในสมัยนั้นยังไม่มีโอกาสได้ฝึกอ่านเขียนเรียงเลข การติดต่อสื่อสารด้วยลายลักษณ์อักษรกับชาวบ้านจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับการใช้สัญญาณและคำพูด โดยมีประกาศที่เป็นลายลักษณ์อักษรไปปิดไว้เป็นหลักฐาน มีการตีเกราะ ตีฆ้อง เป็นสัญญาณให้รู้ว่ามีเหตุให้ต้องเรียกประชุม ชาวบ้านที่ตึ้งบ้านเรือนอยู่ไกลกันได้ยินเสียงก็จะทราบว่าเป็นสัญญาณอะไร ผู้ปิดประกาศหรือผู้แจ้งข่าวก็จะอธิบายเหตุต่าง ๆ ด้วยคำพูดให้ชาวบ้านเข้าใจ ชาวบ้านที่รับทราบข่าวสารนั้น ก็จะสื่อสารไปยังผู้อื่นต่อ ๆ กันไป เพื่อเป็นการกระจายข่าวให้รู้กันทั่วไป ในสมัยนั้นหากจะมีการเขียนหรือจารึกเพื่อให้เป็นตัวอักษร อุปกรณ์ที่มีใช้ได้แก่ สมุดข่อย ใบลาน และกระดานชนวน สมุดข่อยจะใช้ดินสอขาวเขียน ส่วนใบลานจะใช้เหล็กแหลมเขียนให้เป็นตัวหนังสือซึ่งเรียกว่า "จาร" สำหรับกระดานชนวนทำด้วยไม้ทาสุมหรือทำด้วยแผ่นหินชนวน ใช้สำหรับการฝึกหัดเขียนชั่วคราวเพราะลบออกได้ง่าย ส่วนวิธีการสื่อสารด้วยสัญญาณเสียงนอกจากจะมีการตีฆ้อง ตีเกราะ เพื่อเป็นสัญญาณในการเรียกประชุม แจ้งเหตุการณืต่าง ๆ แล้ว ยังมีการใช้สัญญาณเสียงในการบอกเวลาอีกด้วย ในด้านการสื่อสารด้วยสัญลักษณ์นั้นหมายถึงการใช้เครื่องหมายต่าง ๆ ในการสื่อสาร เช่น เฉลว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ในการบอกที่ตั้งด้านกับภาชีตามเส้นทางคมนาคมต่าง ๆ เป็นต้น

การศึกษา คืออีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อวิถีชีวิตของสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อันเนื่องมาจากคนไทยเห็นความสำคัญของการศึกษามาตั้งแต่สมัยโบราณ ดังข้อความตอนหนึ่งในสุภาษิตพระร่วงว่า "เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาสินเมื่อใหญ่" ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์การศึกษามีศูนย์กลางอยู่ที่วัดและวัง โดยวัดจะเป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไป ซึ่งมีพระที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นผู้สอน ส่วนสำนักราชบัณฑิตนั้นจะสอนแต่เฉพาะเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการเท่านั้น การศึกษาในสมัยนั้นมุ่งอบรมบ่มจิตใจและวิชาชีพเป็นสำคัญ ส่วนการศึกษาศาสตร์ใหม่แบบมีโรงเรียนเป็นสถานศึกษาเล่าเรียนและเรียนวิชาการต่าง ๆ ดังในปัจจุบันยังไม่มี มีข้อที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับสถานภาพของผู้รับการศึกษาซึ่งได้แก่ ชนชั้นและเพศ ว่ายังมีส่วนกำหนดความแตกต่างบางประการในแต่ละชั้นตอนของการศึกษาโดยเฉพาะ การศึกษาของกุลบุตรและกุลธิดา

การศึกษาของกุลบุตรในสมัยต้นรัตนโกสินทร์สามารถแบ่งขั้นตอนของการศึกษาเป็น 3 ขั้นตอนด้วยกัน ซึ่งประกอบไปด้วย การศึกษาอักษรวิธีเบื้องต้น การบวชเรียน และการศึกษาวิชาเฉพาะ การศึกษาอักษรวิธีเบื้องต้นยังคงมีลักษณะสืบทอดจากสมัยอยุธยา กล่าวคือ เป็นการศึกษาที่วัดโดยบิดามารดานำบุตรชายไปฝากฝังให้เล่าเรียนอักษรวิธีกับพระภิกษุที่มีความรู้ทางหนังสือและมักจะคุ้นเคยเป็นญาติหรือเป็นที่เคารพนับถือของครอบครัวนั้น ๆ มีข้อความตอนหนึ่งในหนังสือประถม ก กา ซึ่งเป็นแบบเรียนอักษรวิธีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่า

"ฝ่ายบิดรเอาไปฝากฝัง ให้อยู่วัดว่า น้าตาไหลหลั่ง ในจิตคิดหวัง ถึงเพื่อนทั้งหลาย...

ครั้นเวลาเช้า พระชัตันเจ้าเรียกเข้ามาให้เขียนนะโม พุทธโศครังนี้ เหนจะต้องตักน้ำแลนา... ข้า
ไว้หรืออาจารย์เจ้า ทุกค่ำเช้าพรา้สั่งสอน เวลาจะเข้านอน เรียกไปสอนทูกราตรี ลูกนั่งให้เจียมตัว สิ่ง
ที่ชั่วเอาตัวหนี วิชชาอันที่ดี ให้ได้ตามที่คิดสน อาจารย์ท่านบอกให้ จำใส่ใจไว้เป็นผล ค่ำเช้าเจ้าจง
บ่น สัจวิธยายให้ชื่นใจ อุตสาหัสมกยติ ปฏิบัติเป็นกิจไป น้ำฉันแลน้ำใช้ ตักมาไว้ให้ครบครัน"

แสดงให้เห็นว่าค่านิยมของสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังคงให้ความสำคัญยกย่องพระ
ว่าเป็นผู้รู้ในทางหนังสือของชุมชน แต่ในขณะเดียวกันเป้าหมายของการศึกษาอักษรวิธีเบื้องต้นในสมัยนั้น
มิได้มุ่งประเด็นอ่านออกเขียนได้แต่เพียงด้านเดียว หากมุ่งปลูกฝังโลกทัศน์ตลอดจนค่านิยมและคุณธรรม
พื้นฐานของสังคมให้แก่เด็กด้วย อาทิ ค่านิยมในเรื่องการเคารพพ่อแม่ ครูบาอาจารย์และผู้หลักผู้ใหญ่
ค่านิยมในด้านการเลื่อมใสพระพุทธศาสนา และค่านิยมในความยำเกรงต่อพระมหากษัตริย์และเจ้าขุน
มูลนาย เป็นต้น

หลังจากผ่านการศึกษอักษรวิธีเบื้องต้นแล้ว กุลบุตรในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จะบวชเรียน
ตามประเพณีนิยมที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา กล่าวคือบวชเป็นสามเณรเมื่ออายุประมาณ 13 ปีและเมื่อ
อายุครบ 20 ปีก็จะบรรพชาเป็นพระภิกษุ จะเห็นได้ว่ากุลบุตรแทบทุกคนไม่ว่าจะเป็นชนชั้นนำหรือ
สามัญชนจะบวชเป็นสามเณรและพระภิกษุอย่างน้อยหนึ่งพรรษา เพราะเป็นค่านิยมทางสังคมที่เชื่อว่าผู้
ผ่านการบวชเรียนแล้วจะได้รับการอบรมบ่มนิสัยและปลูกฝังคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาสืบเนื่องจากที่
ได้รับพื้นฐานในชั้นการศึกษอักษรวิธีเบื้องต้นดังกล่าวแล้ว ทั้งยังเป็นการฝึกกิริยามารยาทและความ
ประพฤติตามพระวินัยอีกด้วย ซึ่งจะช่วยให้กุลบุตรผู้นั้นเปลี่ยนสภาพจาก "คนดิบ" เป็น "คนสุก" ก้าวเข้า
สู่วัยผู้ใหญ่และพร้อมที่จะมีครอบครัวเป็นหลักฐานและได้ถ่ายทอดลักษณะนิสัยตลอดจนคุณธรรมต่าง ๆ ให้
กับสมาชิกในครอบครัวของตนต่อไป

สำหรับการศึกษาวิชาเฉพาะของกุลบุตรในสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยรูปแบบกว้าง ๆ แล้ว
ยังคงมีลักษณะที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แนวทางได้แก่ การศึกษาเพื่อ
เตรียมตัวเข้ารับราชการ และการศึกษาวิชาเฉพาะของสามัญชน ในส่วนของการศึกษาเพื่อเตรียมตัว
เข้ารับราชการนั้น มักอยู่ในแวดวงของกุลบุตรชนชั้นนำ ซึ่งมีโอกาสดีกว่าในการถวายตัวเข้ารับราชการ
อาจจำแนกออกได้เป็น 2 ด้านคือ การศึกษาวิชาชำนาญพิเศษ และวิชาความรู้ทั่วไปที่จะทำให้สามารถ
ปฏิบัติหน้าที่ราชการอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในการศึกษาทั้ง 2 ด้านนี้ผู้นำรัฐได้พยายามปลูกฝังค่านิยม
บางประการเพื่อเสถียรภาพของราชบัลลังก์ และเพื่อรักษาระเบียบความสัมพันธ์ทางการปกครองควบคู่
ไปด้วย อาทิ ค่านิยมในการจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และราชสวสดีวัตร ค่านิยมในด้านการปฏิบัติตน
ตามฐานะต่อผู้ใหญ่และผู้น้อย ฯลฯ ส่วนการศึกษาวิชาเฉพาะของสามัญชนมักจะเป็นการศึกษาจากตระกูล
ของตนเอง หรือไม่ก็เป็นการศึกษาจากสำนักอื่น ๆ การศึกษาจากตระกูลของตนเองเป็นการสืบทอด
อาชีพของวงศ์ตระกูล ส่วนการศึกษาจากสำนักอื่นมักจะเป็นการงานที่ไม่เคยทำมาในตระกูล เช่น ส่ง

บุตรไปเป็นลูกมือของแพทย์หรือนายช่างฝีมือ เป็นต้น การศึกษาวิชาเฉพาะของสามัญชนดังกล่าวแล้วนั้น ได้เกิดค่านิยมบางอย่างในสังคมสอดแทรกเข้ามา อาทิ ค่านิยมเรื่องความหวงแหนวิชา ความผูกพันกับครู และความเชื่อทางไสยศาสตร์ ฯลฯ

ในด้านการศึกษาของสตรีไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาอดิศัยทรงกล่าวกว่าไว้ว่า "สตรีไทยยังไม่มีโอกาสศึกษาอย่างแพร่หลาย ผู้ที่มีโอกาสจะได้รับการศึกษามากเป็นพระเจ้าลูกเธอ บุตรีข้าราชการซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังเท่านั้น" ส่วนสตรีชาวบ้าน เสถียรโกเศศ กล่าวว่า "ที่จะมีโอกาสเรียนรู้นั้นสื่อนั้นหายาก นอกจากจะเป็นลูกผู้ลากมากดีมีอันจะกิน แม้กระนั้นก็ไม่อยากใหญ่ผู้หญิงรู้หนังสือเพราะกลัวจะเล่นเพลงยาวแต่งกลอนโต้ตอบกับผู้ชาย อาจทำให้ใจแตกได้" ในสมัยนั้นสตรีไทยมีการศึกษา 2 ด้าน กล่าวคือวิชาหนังสือ และวิชาของกุลสตรี สำหรับวิชาหนังสือนั้นส่วนใหญ่สตรีชั้นสูงจะได้รับการศึกษาอบรมให้สามารถอ่านออกเขียนได้ ตลอดจนแต่ง กาพย์ กลอน และเพลงยาวโต้ตอบกันได้ และมีเจ้านายสตรีหลายพระองค์เป็นกวีที่มีความสามารถในการนิพนธ์บทหรือกรองได้ดีไม่น้อยกว่าผู้ชาย เช่น กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกโพธิ์) พระองค์เจ้ามณฑา เป็นต้น ส่วนพนักงานชาววังจะได้รับการฝึกอบรมให้อ่านออกเขียนได้เช่นกัน แต่สำหรับสตรีชาวบ้านมักไม่ได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับเจ้านายสตรี และสตรีพนักงานชาววัง ดังนั้นส่วนใหญ่จึงไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ สำหรับด้านวิชาของกุลสตรีนั้น สตรีชั้นสูงจะได้รับการฝึกอบรมให้มีความรู้ความประณีตและมีฝีมือในด้านต่าง ๆ เช่น การปรุงอาหาร การประดิษฐ์ดอกไม้แห้ง ดอกไม้สด การชงวิญญูเทศน์ และการเย็บปักถักร้อยต่าง ๆ ด้านกิริยามารยาทก็มีการอบรมเข้มงวดเป็นพิเศษ สตรีพนักงานชาววังก็ได้รับการฝึกหัดอบรมตนเองเดียวกับสตรีชั้นสูง แต่ไม่ลึกซึ้งและประณีตเท่า ส่วนสตรีชาวบ้านนั้นได้รับการอบรมตามฐานะของครอบครัว และเนื่องจากจะต้องช่วยในการทำมาหาเลี้ยงชีพอีกด้วย ฉะนั้นฝีมือในด้านต่าง ๆ และกิริยามารยาทจึงด้อยกว่าสตรีชั้นสูงและพนักงานชาววัง ถึงกระนั้นทุกครอบครัวก็พยายามฝึกฝนในเรื่องการพูดจาและกิริยามารยาทนับว่าในครอบครัวไทย สตรีรู้จักวางตนให้ถูกต้องตามกาลเทศะมานานแล้ว

อนึ่ง พวกมิชชันนารีหรือหมอสอนศาสนาจากประเทศตะวันตก มีบทบาทสำคัญในการปูพื้นฐานทางการศึกษาตลอดจนวิทยาการสมัยใหม่ให้กับคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านการศึกษาแพทย์แผนปัจจุบันและการพิมพ์ ในด้านการแพทย์ ประกอบด้วยการผ่าตัด การใช้ยาเม็ดรักษาโรค การปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ ส่วนในด้านการพิมพ์ มีประโยชน์สำหรับการศึกษาอย่างยิ่งในสมัยนั้น โดยเป็นการพิมพ์สมัยใหม่ที่มีระเบียบ สวยงามและพิมพ์ได้ครั้งละมาก ๆ ในสมัยนั้นยังได้มีการออกหนังสือพิมพ์ ฉบับแรกคือ บางกอกกรีตอร์เดอรัหรือหนังสือจดหมายเหตุ ออกเมื่อปี พ.ศ. 2387 นอกจากนี้ยังมีการพิมพ์หนังสือเล่ม โดยพิมพ์วรรณคดีที่สำคัญ ๆ เช่น พงศาวดารจีนเรื่องสามก๊ก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น

วิถีชีวิตของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ยังคงผูกพันอยู่กับขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมที่ใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ โดยมีปัจจัยประการสำคัญคือ ชาตไทยเป็นชาติอิสระมาแต่โบราณนานไกล คนไทยจึงมีวัฒนธรรมประจำชาติยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาไม่ขาดสาย และโดยเหตุที่คนไทยมีความเคารพบรรพบุรุษเป็นหลักประจำใจ สิ่งใดที่ปู่ย่าตายายเคยเคารพนับถือหรือปฏิบัติ ก็จะไม่ละเลยเพิกเฉย คงถือปฏิบัติสืบต่อมาอย่างเคร่งครัด อันเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยคงอยู่ตลอดมา การที่คนไทยมีความเคารพบรรพบุรุษ ทำให้เกิดความเชื่อถือในเรื่องผีและวิญญาณ ฉะนั้นขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างจึงมีเรื่องของบรรพบุรุษเจือปนอยู่มาก เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ หรือเมื่อแต่งงานก็มีการไหว้ผีเรือน ฯลฯ ประเพณีต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคนไทยได้รับการสั่งสอนให้เป็นคนมีความกตัญญูกตเวทิต่อผู้จักบุญคุณของบรรพบุรุษและหาโอกาสตอบแทนทั้งในเวลาที่ทำนเหล่านี้มีชีวิตอยู่ และเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว สำหรับประเพณีของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต และประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล โดยประเพณีเกี่ยวกับชีวิตหมายถึงประเพณีที่ถือเป็นแบบอย่างที่ยังปฏิบัติตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งแบ่งออกเป็นประเพณีการเกิด ประเพณีการบวช ประเพณีการแต่งงาน และประเพณีงานศพ

ประเพณีการเกิด การเกิดเป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นการเริ่มต้นของชีวิต ถ้าไม่ได้รับการทูลนอมคุ้มครองที่ดี ชีวิตที่จะเกิดก็อาจได้รับอันตราย ประกอบกับในสมัยนั้นการแพทย์ยังไม่เจริญก้าวหน้า คนไทยจึงสร้างประเพณีเพิ่มกำลังใจให้แก่ผู้เป็นมารดา ทั้งยังมีความเชื่อเรื่องผ็อยู่มาก ดังนั้นประเพณีการเกิดจึงมีลักษณะผสมผสาน เช่น การหาตะกรุดมาผูกข้อมือหรือคล้องเงวียงบ่าไว้ป้องกันอันตราย มีพิธีเสกมนต์ใส่กล้วยให้สตรีมีครรภ์รับประทานเพื่อให้คลอดง่าย เมื่อครรภ์แก่ใกล้คลอดต้องตัดพินมาองไว้สำหรับใช้อยู่ไฟหลังคลอด เมื่อเด็กคลอดออกมาญาติผู้ใหญ่ต้องจุด วัน เดือน ปี และเวลาตกฟากไว้ละเอียดย หลังจากนั้นจะตัดสายสะดือและอาบน้ำทำความสะอาดตัวเด็ก ส่วนรกจะบรรจุไว้ในหม้อตาลโรยเกล็ดอวางไว้ข้างเตาไฟ 3-7 วัน จึงเอาไปฝัง สำหรับแม่ต้องนอนอยู่ไฟโดยมีกำหนดตั้งแต่ 15-30 วัน เมื่อเด็กคลอดได้ 3 วันจะต้องทำพิธีทำขวัญเด็กที่รอดตายมาได้โดยจัดทำบายศรีปากชาม และสมมุติให้แม่ซื้อมารับเด็กไป ครั้นเด็กอายุครบหนึ่งเดือนจะจัดการโกนผมไฟ และทำขวัญเป็นพิธีใหญ่ ส่วนประเพณีการตั้งชื่อ ผู้ตั้งจะเอา วัน เดือน ปี ของเด็กมาเป็นเกณฑ์ อักษรที่ประกอบเป็นชื่อจะต้องประกอบด้วย บรวิวาร อายุ เดช ศรี มุละ อุตสาหะ และมนตรี ถ้าเป็นชื่อผู้หญิงนิยมเอาอักษรที่เป็นศรีขึ้นหน้า ส่วนชื่อผู้ชายนิยมเอาอักษรที่เป็นเดชขึ้นหน้า

ประเพณีการบวช เมื่อชายคนใดมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ ก็จะต้องอุปสมบทอย่างน้อย 1 พรรษาได้ดังกล่าวแล้วข้างต้น ผู้ที่จะบวช จะต้องเป็นผู้ที่ปราศจากหนี้สิน ไม่มีโทษติดตัว ก่อนจะบวชต้องจัดดอกไม้ธูปเทียนใส่พาน ไปขอขมาลาญาติพี่น้องหรือญาติผู้ใดที่เคารพนับถือ เพื่อขอโทษกรรมในสิ่งที่ได้ล่วงเกินมาแต่หนหลัง ผู้ที่จะบวชจะต้องไปอยู่ที่วัดสักเดือนสองเดือนเพื่อหัดกราบไหว้ หัดขานนาค

หัดสวดมนต์เตรียมไว้ให้พร้อม ก่อนวันบวชผู้ที่จะบวชก็ไปโกนผมที่วัดและมีการทำขวัญเวียนเทียนเจ้า
 นาค ในวันรุ่งขึ้นก็แห่แห่นาคนาคไปวัด เมื่อถึงวัดก็จะแห่นาคเวียนโบสถ์ 3 รอบ แล้วนาคถอดเครื่อง
 สวมศีรษะออก เพื่อจุดธูปเทียนบูชาที่หน้าพระอุโบสถ เป็นการเคารพต่อเขตแดนที่ตนจะเข้าไปอุปสมบท
 ต่อจากนั้นเจ้านาคก็ไปรยทาน แล้วบิดามารดาญาติพี่น้องก็จะจูงเจ้านาคเข้าไปในโบสถ์ทำพิธีอุปสมบทต่อไป

ประเพณีการแต่งงาน ก่อนที่จะมีการแต่งงานเกิดขึ้นจะต้องมีการเลือกคู่ครองเสียก่อน
 แต่เนื่องจากหนุ่มสาวในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนมากไม่ค่อยมีโอกาสพบปะพูดคุยกันนัก หน้าที่การเลือก
 คู่ครองของหนุ่มสาวจึงมักตกเป็นของพ่อแม่ หรือผู้ใหญ่ เพราะถือกันว่าพ่อแม่มีสิทธิและเป็นเจ้าของ
 ชีวิตลูก เป็นผู้จัดการชีวิตให้ลูก โดยเฉพาะกุลสตรีไทยจะต้องไม่ออกหน้าออกตาแสวงหาคู่ครองด้วย
 ตนเองเด็ดขาด เพราะถือกันว่าเป็นเรื่องน่าอายและเสียหายแก่ พ่อ แม่ และวงศ์ตระกูล การเลือก
 คู่ครองของคนไทยส่วนใหญ่ในสมัยนั้น หากเป็นชายจะดูที่การเป็นคนดี มีความขยันขันแข็ง ส่วนผู้หญิง
 จะเน้นที่ความประพฤติที่เป็นกุลสตรี และความเป็นแม่บ้านแม่เรือนมากกว่าความสวยงาม หลังจาก
 เลือกคู่ครองเรียบร้อยแล้วฝ่ายชายจะต้องไปสว้ขอฝ่ายหญิงโดยมีขันหมากหมั้นไปด้วย เมื่อตกลงแต่งงาน
 กันก็จะมีขันหมากไปในวันแต่งงานอีก สำหรับพิธีแต่งงานตามปรกติทำกันง่าย ๆ คือมีการสวดมนต์
 เย็น และในวันรุ่งขึ้นก็เลี้ยงพระให้กับเจ้าบ่าวเจ้าสาวใส่บาตรด้วยกัน หลังจากนั้นพระที่เป็นประธาน
 จะประพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้ทั่ว เรือนและทั่วคนที่มาในงานนั้น ซึ่งเป็นการทำบุญเรือนตอนเช้า ครั้นตก
 ตอนเย็นมีการรดน้ำเจ้าบ่าวเจ้าสาว เสร็จแล้วก็มีการเลี้ยงอาหาร เมื่อถึงเวลาส่งตัวเข้าหอ จะมี
 การเชิญผู้ใหญ่ที่มีคุณธรรมมีชีวิตการแต่งงานราบรื่นมาเป็นผู้ปูกินนอนให้คู่บ่าวสาวด้วย

สำหรับชีวิตการครองเรือนของคู่สามีภรรยา ส่วนใหญ่ได้มาจากการศึกษาคำสั่งสอนและ
 คำอวยพรของพ่อแม่ เมื่อลูกจะออกเหย้าออกเรือน โดยพ่อแม่หรือผู้ใหญ่มีความปรารถนาอย่างแรงกล้า
 ที่จะให้คู่แต่งงานได้อยู่กินกันจนตลอดชีวิต มีความรักใคร่ปรองดอง และรู้จักให้อภัยซึ่งกันและกัน ฝ่าย
 ใดผิดก็ควรพูดจาตักเตือนกัน ไม่หุนหันทะเลาะตบตีให้เป็นเรื่องใหญ่ โดยฝ่ายสามีมีหน้าที่เลี้ยงดูคุ้มครอง
 ภรรยา ฝ่ายภรรยาก็ต้องเคารพและเชื่อฟังสามี ไม่หึงหวงล่วงเกินหรือกล่าวคำจ้วงจาบหยาบช้ำ
 ภรรยาที่ดีจะต้องมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีเพียงผู้เดียว จะต้องร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามีทุกโอกาส
 และต้องรู้จักเป็นแม่บ้านแม่เรือน คอยสอดส่องดูแลบ้านช่อง และข้าวของ อีกทั้งต้องมีฝีมือในการทำ
 อาหาร ตลอดจนรู้จักปรนนิบัติและดูแลเอาใจใส่สามีอยู่เสมอ ดังนั้นจะเห็นได้ชัดว่าการประพฤติกปฏิบัติ
 ของสามีภรณานั้นเน้นหนักไปในความประพฤติของภรรยามากกว่าสามี ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงสมัยต้น
 รัตนโกสินทร์นอกจากจะต้องปฏิบัติตามให้ถูกต้องตามความนิยมของสามีแล้ว ยังมีหน้าที่พิเศษอื่น ๆ อีก
 หลายอย่างด้วย เพื่อให้ชีวิตการครองเรือนราบรื่น

ประเพณีงานศพ เป็นประเพณีเกี่ยวกับคนตายหรือการทำศพ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไปตาม
 ท้องถิ่นหรือตามความเชื่อถือของแต่ละคณะ แต่ที่ถือปฏิบัติกันเป็นส่วนใหญ่จะมีขั้นตอนคล้าย ๆ กัน กล่าว

คือ มีการอาบน้ำศพ โดยในสมัยนั้นผู้ที่อาบน้ำศพจะขอขมาศพในใจว่า "อิหัง มตก สรริัง สาสิญฺจิโตทะ กัง วิย อโหสิ กัมมัง" ซึ่งหมายความว่า สรีระร่างกายที่ตายไปแล้วนี้ ย่อมอโหสิกรรม ไม่มีโทษเหมือน น้ำที่รดลงไปนี้ หลังจากอาบน้ำศพแล้ว ก็จะมีการจัดศพลงหีบโดยสัปเหร่อซึ่งต้องทำพิธีเบิกโลงและ ตราสังข์ก่อนการบรรจุศพลงโลง หลังจากบรรจุศพลงโลงแล้วก็จะนำศพขึ้นตั้งสำหรับสวดพระอภิธรรม และรอกการเผาต่อไป ในสมัยนั้นถือกันอย่างเคร่งครัดมากเกี่ยวกับวันเผาศพ เช่น กำหนดไว้ว่าข้างขึ้น ต้องเผาวันคี่ ข้างแรมต้องเผาวันคู่ เป็นต้น เมื่อเผาแล้วขั้นตอนสุดท้ายก็คือ การแปรรูปเก็บอัฐิและทำ บุญ การแปรรูปคือเอากระดูกและซี่โครงที่เผาศพมากองเป็นรูปคน แล้วนิมนต์พระมาชักบังสุกุลตายและ บังสุกุลเป็น เพื่อสมมติว่าตายแล้วเกิดใหม่ ส่วนการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายนิยมทำบุญ 7 วัน เรียกว่า สัตตมวาร ทำบุญ 50 วันเรียกว่า ปัญญาสมวาร และทำบุญ 100 วัน เรียกว่า สตมวาร การทำ บุญทั้ง 3 ประเภทนี้เรียกรวมกันว่า "บำเพ็ญกุศลทักษิณานุสรณ์" หรือ "ทักษิณานุปทาน"

ในด้านประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลของไทย ส่วนมากเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนา คือ มีการทำบุญตักบาตรรวมอยู่ด้วยที่สำคัญมีดังนี้

ประเพณีตรุษ มีการทำบุญในวันสิ้นเดือน 4 ตามแบบจันทรคติ โดยเริ่มในวันแรม 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ เดือน 4 ซึ่งในสมัยนั้นถือกันว่าเป็นปลายปี ฉะนั้นการทำบุญตรุษ จึงถือว่าเป็นการทำบุญ เพื่อส่งท้ายปีเก่า

ประเพณีสงกรานต์ วันสงกรานต์ในสมัยนั้นถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยซึ่งนับเดือน 5 เป็นต้นไป โดยมีประเพณีที่นิยมทำกันในวันสงกรานต์คือ การทำบุญตักบาตร การฟังเทศน์ การบังสุกุล กระดุกบรพบุรุษ กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว มีการสรงน้ำพระ การก่อพระเจดีย์ทราย ปล่อยนกปล่อยปลา และการรดน้ำผู้ใหญ่ หลังจากนั้นก็มีการเล่นเพื่อความสนุกสนาน เช่น ช้างช้ำ มอญซ่อนผ้า ซักกะเย่อ แต่สิ่งที่จะขาดมิได้สำหรับประชาชนทั่วไปก็คือ การสาดน้ำ ซึ่งถือเป็น สัญลักษณ์ของความเจริญงอกงามและความอุดมสมบูรณ์ ถ้าปีใดฝนแล้งอาจจัดให้มีพิธีการแห่นางแมว และพิธีปั้นเมฆ

ประเพณีทำบุญสารท เป็นการทำบุญในวันสิ้นเดือน 10 ถือว่าเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศล ให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ชาวบ้านจึงร่วมใจกันนำอาหารไปทำบุญที่วัด อาหารที่นิยมทำกันในเทศกาล นี้ได้แก่ กระจ่างสารท ประเพณีการทำบุญในเทศกาลสารทมีทั่วไปในทุกภาคของประเทศ แต่บางท้องถิ่น อาจเรียกชื่อผิดแปลกต่างออกไป เช่น ภาคใต้เรียกว่า "ชิงเปรต" ภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่า "บุญข้าวสาก" เป็นต้น

ประเพณีลอยกระทง ตามประเพณีของไทยแต่โบราณ เมื่อถึงวันเพ็ญก่ลาวคือเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 จะมีประเพณีลอยกระทง สมัยนั้นมีคติความเชื่อถือที่แตกต่างกันออกไป บ้างก็เชื่อว่าเป็นการบูชาพระพุทธรูปที่แม่น้ำนันทานที บ้างก็ว่าเป็นการขอขมาลาโทษแม่พระคงคาที่เราได้ทำ

ให้ท่านสภปรกหรือได้รับประโยชน์จากท่าน คือได้ใช้กิน ใช้อาบ ใช้ปลูกพืชผักผลไม้ และทำไร่นา เป็นต้น ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การลอบยกระถางถือว่าเป็นงานยิ่งใหญ่ ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์จะทรงประดิษฐ์กระถางขนาดใหญ่เป็นรูปต่าง ๆ มาร่วมลอบยกับราษฎรด้วย และนอกจากนี้ยังมีการเฉลิมฉลองอย่างมโหฬาร

ในส่วนของประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาโดยตรงนั้น มีดังต่อไปนี้

วิสาขบูชา เป็นประเพณีวันกลางเดือน 6 เรียกว่า "วันวิสาขะ" หรือ "วันวิสาขบูชา" แปลว่าวันพระจันทร์เต็มดวงเมื่อผ่านกลุ่มดาววิสาขะ ในทางพุทธศาสนาถือเป็นวันสำคัญเพราะพระพุทธเจ้าได้ประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จปรินิพพานในวันดังกล่าวนี้ ในตอนค่ำมีการเดินเทียน ประทักษ์พระพุทธรูป

ประเพณีเข้าพรรษา วันเข้าพรรษาดตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 เป็นประเพณีที่พระภิกษุต้องอยู่จำพรรษาในวัดแห่งเดียวตลอดเวลา 3 เดือน

ประเพณีออกพรรษา วันออกพรรษาดตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ตามปกติจะมีการทำบุญเรียกว่า "ตักบาตรเทโว" โดยมีข้าวต้มผัด หรือข้าวต้มลูกโยนใส่บาตรเป็นประเพณี

ประเพณีทอดกฐิน ตามความเข้าใจทั่วไป การทอดกฐินหมายถึงการนำผ้าจวรไปถวายพระตามวัดนั้น ๆ ในกาเวลาที่กำหนดไว้ จึงได้เรียกกันว่า เทศกาลกฐิน ระยะเวลาที่จะทอดกฐินได้คือนับแต่วันออกพรรษาวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ไปจนถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 เท่านั้น ก่อนนี้หรือหลังจากนี้ทอดไม่ได้ ซึ่งผิดกับการทอดผ้าป่าซึ่งทอดได้ตลอดปี

ประเพณีเทศน์มหาชาติ หลังจากออกพรรษาแล้วมักจะมีเทศน์มหาชาติ หรือเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดก ถือกันว่าการฟังเทศน์มหาชาติจะได้บุญได้กุศล โดยเฉพาะผู้ที่ฟังเทศน์มหาชาติครบทั้ง 13 กัณฑ์ ในวันเดียวกันถือว่าจะได้รับอานิสงส์แรง

นอกจากประเพณีหรือเทศกาลดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีประเพณีเฉพาะถิ่นอีกมาก เช่น ประเพณีไหว้พระ ประเพณีชักพระ ประเพณีไหว้พระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี หรือการไหว้พระพุทธรูปจำลอง เป็นต้น

การบันเทิง ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบทซึ่งชาวบ้านส่วนมากประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ทั้งนี้เนื่องมาจากในแต่ละวันชาวบ้านจะต้องเร่งรีบติดกับการทำงานตลอดทั้งวันโดยเฉพาะในฤดูฝน หรือฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจึงคิดผ่อนคลายอารมณ์ด้วยการเล่นในขณะทำงานด้วย เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน และเพลิดเพลินไปกับการทำงาน ทำให้ไม่รู้สึกร้อนหรือเบื่อหน่ายมากเกินไป เมื่อยามว่างจากฤดูทำนาหรือในฤดูเทศกาลประเพณีก็จะมีการเล่นต่าง ๆ เพื่อความบันเทิงใจทั้งผู้เล่นและผู้ชม

สำหรับการบันเทิงที่มีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์สามารถจำแนกออกได้เป็น การบันเทิงใน

ระหว่างการทำงาน และการบันเทิงในงานเทศกาลและประเพณี

การบันเทิงในระหว่างการทำงาน อาชีพที่มีการละเล่นเข้าไปประกอบเพื่อความสนุกสนานมากกว่าอาชีพอื่น ได้แก่การทำนา เพราะต้องใช้แรงงานคนเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในฤดูเกี่ยวข้าว ชาวบ้านจะขอแรงงานจากเพื่อนบ้านมาช่วยในการเกี่ยว ซึ่งแรงงานดังกล่าวจะมีแรงงานคนหนุ่มสาวรวมอยู่ด้วย เมื่อคนหนุ่มสาวเหล่านี้ได้มีโอกาสมาทำงานร่วมกัน ช่วยเหลือกัน ได้พูดคุยหยอกล้อสนทนากันจะมีการโต้ตอบกันทั้งคำพูด บทกลอนและเพลง การละเล่นดังกล่าว ได้แก่ เพลงพื้นเมือง ซึ่งใช้ปฏิภาณไหวพริบทางภาษาในการโต้ตอบกัน มีรูปแบบการประพันธ์ที่เรียบง่ายโดยประพันธ์เป็นรูปกลอนหัวเดียว คือลงสัมผัสท้ายคำกลอนเป็นเสียงเดียวและมีการร้องซ้ำคำ ผู้ที่มีความสามารถในการเล่นแบบนี้ถ้าเป็นชายจะเรียกว่า "พ่อเพลง" ถ้าเป็นหญิงจะเรียกว่า "แม่เพลง" ซึ่งลักษณะของเพลงพื้นบ้านดังกล่าวมีเนื้อหาส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับสภาพของงานนั้น ๆ แม้ผู้ใหญ่ที่มีอายุเกินวัยหนุ่มสาวก็เล่นสนุกสนานไปด้วย ใครร้องเพลงเป็นและเสียงดีก็จะเป็นต้นเสียง เพลงที่ร้องเล่นกันตอนเกี่ยวข้าวก็จะมีเพลงเกี่ยวข้าว เพลงร้อยซึ่ง ซึ่งร้องไปทำงานไป เมื่อหยุดพักหลังจากเกี่ยวข้าวแล้ว ชาวบ้านก็จะร้องเพลงเดินกำรำเคียว ซึ่งจะร้องและรำประสมประสานกันโดยมือขวาถือเคียวมือซ้ายถือรวงข้าว ในขณะที่เคียวกันก็มีลูกคู่ร้องรับและให้จังหวะ เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้วต่อมาก็จะมีการนวดข้าว ซึ่งชาวบ้านจะมาช่วยกันส่งฟางให้เมล็ดข้าวร่วงหลุดออกมา ชาวบ้านก็จะมีโอกาสเล่นเข้าเหย้ากันอีก เพลงที่ร้องเล่นกันในตอนนั้น ได้แก่ เพลงส่งฟาง และเพลงพานฟางร้องเล่นตอนเขี่ยฟางที่ไม่มีเมล็ดไปรวมกัน หรือที่เรียกว่า "ลอมฟาง" หลังจากการลอมฟางแล้ว ฟางบางส่วนจะเป็นเศษปนกับข้าวเปลือก โดยเศษฟางนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า "ล่ำพวน" ซึ่งต้องเก็บให้หมด เพลงที่ร้องเล่นกันตอนนั้นจึงเรียกว่าเพลงส่งคอล่ำพวน ภายหลังจากเก็บเศษฟางหมดแล้ว จะจับมือกันเตะข้าวเปลือกที่เรียกรวมมารวมกันกลางลาน ในขณะที่เตะข้าวไปก็ร้องเพลงเล่นกันไปจึงเรียกว่า เพลงเตะข้าว ซึ่งเนื้อร้องไม่ได้เกี่ยวกับเตะข้าวแต่มีมักจะเป็นการเกี้ยวพาราสี นอกจากนี้ยังมีการร้องเพลงชักกระดาน ในขณะที่กวาดข้าวเปลือกมากองรวมกันไว้เพื่อเก็บเข้าฉาง ส่วนชาวบ้านที่ทำงานทำไร่ก็จะมีเพลงร้องเล่นเพื่อความสนุกสนานในขณะที่ทำงานเช่นกัน โดยเนื้อร้องจะต่างกันไปจากเพลงที่ใช้ร้องเล่นในขณะที่ทำนา เช่น ร้องเพลงไถป่าในขณะที่เก็บดอกฝ้ายในไร่ ดังกล่าวไว้ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนว่า

อี่เฝ้าเต่าหีบอิฐลับเทศ

อี่ตานเปรต้อควายฟิงนาษาว่า

ฉวยกระบุงแบกไปพอไกลตา

ก็ร้องเพลงไถป่าเก็บฝ้ายพลาาง

การบันเทิงในงานเทศกาลและประเพณี ในงานเทศกาลงานประเพณี เช่น งานสงกรานต์ ลอยกระทง เข้าพรรษา เทศกาลกฐิน งานบวช งานแต่งงาน หรือการฉลองสมโภชน์ต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วส่วนใหญ่จะมีพิธีทางศาสนาและการบันเทิงควบคู่กันไป นอกจากจะเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจในการพระศาสนาแล้วยังจะได้ความสนุกสนานบันเทิงใจด้วย คนหนุ่มสาวก็จะได้มีโอกาสพบ

บุคคลด้วยกันทั้งยังได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีของสังคมสืบต่อมาอีกด้วย สำหรับการบันเทิงในงานเทศกาลประเพณีต่าง ๆ มักจะมีการละเล่นหลายรูปแบบทั้งที่เป็นของพื้นเมืองโดยตรง ตลอดจนการละเล่นของหลวงที่แพร่กระจายสู่สังคมชนบทและการละเล่นที่ได้รับอิทธิพลมาจากชนชาติอื่น ในงานเทศกาลไหว้พระ เทศกาลออกพรรษา และเทศกาลกฐิน มักจะมีการแข่งเรือ และการเล่นเพลงพื้นเมือง เช่น เพลงเรือ เพลงปรบไก่ ลีเกว เป็นต้น การละเล่นเพลงพื้นเมืองต่าง ๆ ที่เล่นกันในเทศกาลดังกล่าว ความสนุกสนานอยู่ที่ตัวผู้เล่น เกิดความสนุกสนานจากการประคองกันทำให้เกิดความคิดว่องไวในการนำสภาพความเป็นอยู่มาเป็นเนื้อหาและใช้ปฏิภาณทางภาษามาตอบโต้กัน การละเล่นดังกล่าวจึงให้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลิน เกิดความสามัคคี ให้ทั้งความรู้ฝึกสติปัญญาและฝึกทักษะการใช้ภาษาไปในตัว

นอกเหนือจากการบันเทิงทั้ง 2 ประเภทที่กล่าวไปแล้วนั้น ยังมีการบันเทิงที่เป็นกีฬา สอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์อีกด้วย เช่น วิ่งวัว มวยไทย การแข่งเรือในฤดูน้ำหลาก เล่นว้าวในฤดูหนาวซึ่งมีกระแสลมพัดที่แน่นอน การกีฬาจะให้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้วยังเป็นการออกกำลังกายที่ต้องอาศัยความแข็งแรง ความสามัคคี และความพร้อมเพรียงกันด้วย

เอกลักษณ์ของความเป็นไทย เป็นข้อพิสูจน์อันเที่ยงแท้ต่อการหนึ่งในการศึกษาวิถีชีวิตของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า เอกลักษณ์ของความเป็นไทยมีลักษณะพิเศษ และโดดเด่น แสดงถึงความเป็นตัวของตัวเอง มีระบบ มีระเบียบแบบแผน โดยมีอาจมีชาติใดเสมอเหมือนได้ สิ่งเหล่านี้คือเครื่องแสดงถึงศูนย์รวมแห่งจิตสำนึกร่วมกันของคนไทยทั้งชาติ ในการที่จะสร้างสรรค์สังคมไทยให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ตลอดจนทั้งรักษาให้เจริญรุ่งเรืองสืบมา

เอกลักษณ์ของความเป็นไทยที่ปรากฏในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ยังคงอิงแบบแผนดั้งเดิมที่ได้รับการสั่งสม ถ่ายทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ แต่ในขณะที่เดิวก่อนบางสิ่งบางอย่างซึ่งเป็นสิ่งใหม่ก็ยังมีเกิดขึ้นท่ามกลางกระแสของความเปลี่ยนแปลงไปของสังคม ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมต่อวิถีชีวิตของคนไทยสมัยนั้นมากที่สุด ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาษาไทย เอกลักษณ์ที่ทำให้คนไทยมีความภาคภูมิใจในความเป็นชาติก็คือ การมีภาษาไทยใช้เป็นภาษาของเราเอง ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ซึ่งมีลักษณะพิเศษหลายประการ กล่าวคือ ความมีอัจฉริยภาพของตัวอักษรที่สามารถแทนเสียงพูดได้ครบถ้วนทุกเสียง ตลอดจนทั้งมีการเติมแต่งวรรณยุกต์ให้เทียบเท่ากับเสียงดนตรีได้อย่างไพเราะ

ดนตรีไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังคงได้รับอิทธิพลมาจากสมัยอยุธยา โดยมีวงดนตรีไทยสมัยนั้น 3 ประเภทด้วยกันคือ วงปี่พาทย์ วงเครื่องสาย และวงมโหรี ซึ่งในบรรดางานดนตรีเหล่านี้ วงปี่พาทย์เป็นวงที่เป็นหลักฐานมั่นคงกว่าประเภทอื่น เพราะวงปี่พาทย์บรรเลงได้ครบถ้วน กว้างขวาง มีเสียงเรียงลำดับกันดี และใช้บรรเลงในโอกาสต่าง ๆ ได้มาก สำหรับเพลงที่ดนตรีไทยใช้บรรเลง

แบ่งเป็นเพลงบรรเลง และเพลงขับร้อง ซึ่งเพลงบรรเลงจะเป็นเพลงที่ใช้ดนตรีล้วน ๆ บรรเลงเพื่อขับกล่อม โดยไม่มีเนื้อร้องหรือการแสดงประกอบเพลง ส่วนเพลงขับร้องจะให้บรรเลงเมื่อมีการแสดงละคร การร้องสัทวา และการขับกล่อมเมื่อเป็นวงมโหรีแล้ว การบรรเลงเพลงไทยและการขับร้องเพลงไทย ส่วนใหญ่นิยมทำกันในโอกาสต่าง ๆ เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะประเพณีการทำบุญเลี้ยงพระ และประเพณีเทศน์มหาชาติ ตลอดจนพิธีกรรมทางชีวิตเช่น การเกิด การบวช การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ และการตาย ฯลฯ

นาฏศิลป์ไทย เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อวิถีชีวิตของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากการละเล่นพื้นเมืองต่าง ๆ เช่น เพลงฉ่อย เพลงอีแซว และเพลงโคราช ฯลฯ นั้นผู้เล่นเพลงต้องรำด้วย เพราะฉะนั้นการรำซึ่งต้องใช้หลักนาฏศิลป์แบบง่าย ๆ จึงเป็นสิ่งที่มียู่ประจำในวิถีชีวิตของคนไทยสมัยนั้น จึงทำให้คนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์จะต้องฝึกนาฏศิลป์ไทยเพื่อให้มีพื้นฐานเบื้องต้นบ้างไม่มากก็น้อย ในภาคเหนือถือกันว่า การพ้อนรำเป็นสิ่งจำเป็นเช่นเดียวกับมารยาทอันดีงามในสังคม เพราะเป็นการแสดงออกซึ่งการต้อนรับ คือความเคารพหรือยินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การพ้อนขวัญต้อนรับอาคันตุกะผู้มีเกียรติมาสู่เมือง เจ้านายภาคเหนือของแต่ละเมืองในสมัยนั้นจะจัดพิธีพ้อนนำบายศรีมาสู่แขก นอกจากนั้นแล้ว ในการแห่หน้าด ในการแห่ผ้ากฐินไปวัด ตลอดจนการนำเครื่องไทยธรรมต่าง ๆ ไปถวายพระตามวัดหรือการแห่บั้งไฟตามประเพณีพื้นเมืองก็ต้องมีผู้ออกพ้อนนำหน้าขบวนไป และในการเรียนวิชาป้องกันตัวหรือในการสู้รบของไทยนั้น ก็ยังถือว่านาฏศิลป์และดนตรีเป็นสิ่งจำเป็นอีกด้วย สำหรับการฝึกมวยตลอดจนถึงการชกมวย ก็ต้องมีการรำไหว้ครูและต้องชกมวยเข้ากับปี่กลองไปจนตลอด ในส่วนของการเล่นการฟ้อนก็เช่นเดียวกันต้องรำอาวูชเข้ากับดนตรีในท่าต่าง ๆ อย่างมากมาย

สถาปัตยกรรมไทย เป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่งที่แสดงความจริงทุกประการโดยเปิดเผย ไม่มีการซ่อนเร้นปิดบังสิ่งใดไว้เลย ไม่เพียงแต่จะแสดงความจริงของวัสดุตลอดจนวิธีการก่อสร้างหรือประโยชน์ใช้สอยและคุณลักษณะอันโดดเด่นของอาคารเท่านั้น หากยังได้แสดงกิจการและสิ่งที่มีสาระสำคัญอันเป็นวิถีชีวิตของคนไทยสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี เราจะเห็นสถาปัตยกรรมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้จากการก่อสร้างอาคารสถานที่บ้านเรือน โบสถ์ วิหาร สถูปเจดีย์ และปราสาทพระราชวังต่าง ๆ รูปแบบของงานส่วนใหญ่มีรากฐานเค้าโครงมาจากการใช้ไม้เป็นวัสดุก่อสร้าง โดยรูปแบบของอาคารสถานที่ไทยนั้น ส่วนมากจะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่มีห้องชั้นซ้อน จึงประกอบด้วยส่วนที่เป็นฐานหรือพื้น ส่วนที่เป็นฝาหรือผนัง และส่วนที่เป็นหลังคา บ้านเรือนไทยสมัยนั้นจะยกพื้นสูงตั้งได้กล่าวแล้ว โดยการทำยกพื้นสูงจะต้องใช้เสารองรับหลายต้น โบสถ์ วิหาร ก็เช่นเดียวกัน แต่ไม่ใช้เสารับพื้นหากแต่ใช้การถมพื้นให้สูงขึ้นแทน สำหรับหลังคาประกอบด้วย ช่อ แปะ ออกไก่ และจันทัน ยกทรวดทรงหลังคาเป็นรูปสามเหลี่ยมสูง เพื่อให้โครงสามเหลี่ยมนี้วางแปรับกระเบื้องมุงหลังคา ส่วนด้านหน้าของจั่วเป็น

ที่สำหรับตกแต่งและประดับเพื่อความสวยงาม โดยเฉพาะโบสถ์วิหารหรือปราสาทราชวังก็มักประกอบด้วย วัสดุดั้ง ใบระกา และข้อฟ้า ส่วนแผ่นหน้าภายในของจั่ว เรียกว่า หน้าบันก็จะมีลวดลายวิจิตรบรรจง การที่อาคารของไทยสมัยนั้นต้องมีหลังคาทรงสูงก็เพื่อช่วยให้น้ำฝนไหลลงจากหลังคาได้อย่างรวดเร็ว และยังมีกันสายฝนออกมามากเพื่อช่วยคลุมอาคารให้พ้นจากน้ำฝนที่อาจพัดสาดเข้ามาตามกระแสนลมหรือแม้แต่ละอองฝนด้วย ภายในโบสถ์วิหารสมัยต้นรัตนโกสินทร์จะมีผนังของอาคารที่สร้างด้วยอิฐปูนซึ่งจะมีความหนามาก จึงช่วยป้องกันความร้อนระอุและความเย็นยะเยือกของอากาศได้เป็นอย่างดีซึ่งสร้างความอบอุ่นอย่างเพียงพอที่จะช่วยชำระจิตใจพุทธศาสนิกชนที่เข้าไปอยู่ภายใน

ประติมากรรมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่นิยมสร้างสรรค์งานประติมากรรมเพื่อจรรโลงพระพุทธศาสนา โดยเห็นได้จากพระพุทธรูปในลักษณะรูปการของมนุษย์ แต่ไม่แสดงเนื้อกล้ามเนื้อ อีกทั้งลวดลายที่แกะสลักประดับอยู่ในอาคารและสิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนลวดลายปั้นประดับโบสถ์วิหารและสถูปเจดีย์หรือพระปรางค์ต่าง ๆ ในงานสร้างพระพุทธรูปเป็นงานที่ซับซ้อนมีขั้นตอนมากมาย ทั้งยังต้องกระทำด้วยความประณีตช้านานอีกด้วย พระพุทธรูปนั้นไม่ใช้รูปบุคคล แต่เป็นรูปที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าและเป็นจุดรวมความเลื่อมใสศรัทธาของผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย สำหรับการแกะสลักลวดลายก็เป็นงานประติมากรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนประกอบหรือประดับตกแต่งอาคารสิ่งก่อสร้าง งานแกะสลักไม้ที่โดดเด่นสำหรับอาคาร เช่น โบสถ์วิหาร และปราสาทราชวังในสมัยนั้น ได้แก่ ลายหน้าบัน ลายบานประตู และลายบานหน้าต่าง ที่มีชื่อเสียงคือการแกะสลักบานประตูพระวิหารพระศรีศากยมุนีซึ่งแต่เดิมเรียกว่า "พระโต" วัดสุทัศน์เทพวราราม เชื่อกันว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงลงฝีพระหัตถ์ด้วย และทำการแกะสลักกันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยพระบรมมหาราชวัง ฝีมือการแกะสลักบานประตูดังกล่าวล้ำเลิศสุดที่จะพรรณนาได้

จิตรกรรมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้แก่การเขียนภาพทั้งที่เป็นภาพสีและภาพลงรักปิดทองหรือลวดลายทั้งหมดตลอดไปถึงการประดับตกแต่งอื่น ๆ ด้วย เช่น เขียนลงบนฝาผนังของอาคาร เขียนลงในบานลั่นแลบังตา เขียนบนแผ่นพระบฏที่แขวนอยู่ตามวัด และเขียนเป็นภาพประกอบในสมุดข่อยเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องอธิบายหัวข้อธรรมะ เรื่องพระมาลัย เรื่องชาดก และเรื่องไตรภูมิ เป็นต้น งานจิตรกรรมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จะใช้เส้นเป็นสิ่งสำคัญในการแสดงรูปแบบและใช้สีประกอบเพื่อให้บังเกิดความชัดเจนขึ้นในรูปภาพและสิ่งอื่น ๆ จิตรกรรมไทยสมัยนั้นจะไม่คำนึงถึงแสงและเงา เพราะมุ่งใช้เส้นแสดงรูปแบบอยู่แล้ว จิตรกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังคงได้อิทธิพลของจิตรกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาผสมผสานอยู่มากที่มีชื่อเสียง ได้แก่ ภาพเขียนเรื่องธรรมบท เทพชุมนุมและรามเกียรติ์ ที่หอไตรวัดระฆังโฆสิตารามซึ่งเป็นฝีมืออาจารย์นาคแห่งวัดเพลง แต่ครั้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว งานจิตรกรรมฝาผนังเริ่มได้รับอิทธิพลจากจีน นิยมใช้สีฉ่ำแทน

การใช้สีแดงอ่อน ๆ เพื่อให้บรรยากาศเกิดความสงบ ภาพเขียนที่มีชื่อเสียงสมัยนั้นคือ ภาพเขียนฝาผนัง พระอุโบสถวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม และวัดสุวรรณาราม

วรรณคดีไทย สำหรับวรรณคดีไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีลักษณะสำคัญหลายประการคือ นิยมการเขียนเรื่องกรองมากกว่าการเขียนเรื่องแก้ว โดยเนื้อหามักจะเน้นหนักทางด้านศิลปะของการแต่งมากกว่าเนื้อเรื่อง ยึดถืออุดมคติความงาม ความประเพณี จินตนาการ ตลอดจนเรื่องไกลดัวที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ ธรรมเนียมนิยมในการแต่งมักจะมีโครงสร้างที่คงไว้ซึ่งแบบแผน เช่น ขึ้นต้นด้วยบทไหว้ครู การมีบทชมนกก ชมไม้ และชมโฉม ฯลฯ ซึ่งมีลักษณะเล่นคำเล่นความ เน้นเสียงเสนาะและโวหารเป็นสำคัญ วรรณคดีไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่ยังคงได้รับอิทธิพลทางด้านพุทธศาสนา โดยมีการแทรกพุทธปรัชญาต่าง ๆ ที่คนทั่วไปเข้าใจลงในวรรณคดีทั้งหลาย นอกจากนี้กวีนิยมแทรกเรื่องของค่านิยม ตลอดจนคติความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ของคนไทยสมัยนั้นด้วย ลักษณะของกวีโวหารที่สำคัญมักมีการเปรียบเทียบแบบอุปมาอุปไมยโดยการกล่าวน้อยแต่กินความมาก และมีบทพรรณนาธรรมชาติที่ละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งจะไม่มีการกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับการเมือง หรือการประชดสังคัม สมัยนั้นกวียังได้สร้างสรรค์วรรณคดีสุดวิเศษด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการเร้าใจผู้อ่านให้เห็นถึงความกล้าหาญ ความเสียสละ และความสมัครสมานสามัคคีของบรรพบุรุษไทย

จึงเห็นได้ชัดว่าบทสรุปแห่งวิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นเสมือนกระจกเงา ที่ได้สะท้อนภาพพิมพ์อันก่อปรด้วยแบบระบบแห่งความเป็นไทย โดยได้รับการสั่งสมและสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ ฉายชัดผ่านยุคสมัยแห่งการฟื้นฟูเข้าสู่ยุคของการปรับตัวเพื่อรองรับโลกทัศน์ใหม่ ๆ ที่เริ่มก้าวเข้ามามีบทบาทแทนโลกทัศน์เดิม โดยเฉพาะกระแสอารยธรรมจากประเทศตะวันตก ถึงกระนั้นภาพฉายส่วนใหญ่แห่งวิถีชีวิตความเป็นไปของอดีตกาล ก็มิได้ถูกลบเลือนไปจากความทรงจำของคนไทยที่เป็นอนุชนรุ่นหลังอย่างเช่นพวกเราแต่ประการใด ไทยยังคงดำรงความเป็นไทยอยู่ได้ก็ด้วยพวกเรา "คนไทย" สำนักในเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ ตระหนักมั่นในมรดกทางวัฒนธรรมที่มีสืบเนื่องมาช้านาน อีกทั้งเรายังมีศาสนาพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวโน้มมาจิตใจ มีวิถีชีวิตแบบไทยที่ผสมกลมกลืน ผสานสอดคล้องด้วยสุนทรียะและภูมิปัญญาภายใต้กรอบความเชื่อและคติธรรมทางศาสนา

นับว่าเมืองไทยของเราในโชคดียิ่งที่ยังคงรักษาเอกราชมาได้โดยตลอดทุกยุคทุกสมัย ก็ด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์มิได้เป็นเพียง "สถาบัน" หรือ "สัญลักษณ์" แต่เพียงอย่างเดียว หากทว่าองค์พระประมุขของชาติไทยเราทุกพระองค์ ทรงเป็นศูนย์รวมน้ำใจ ร้อยรัดความเป็นชาติ ก่อให้เกิดความรักความสามัคคีกันในหมู่ชน ทรงเป็นพลังผลักดันนำประเทศไปข้างหน้า ทำเมืองไทยให้เป็นเมืองไทยของเราแจกเช่นทุกวันนี้... และสืบต่อไปในอนาคต

เรา...มีชาติ ศาสน์ กษัตริย์ สมบัติศิลป์
คือ ...แผ่นดินสยามนามยิ่งใหญ่
คน ...ในชาติตระหนักรู้สำคัญไว้
ไทย...จะเป็นไทพอสิทธิจนิรันดร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

- จารุวรรณ ไวยเจตน์. พื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ม.ป.ป.
- เฉลิม จันปฐมพงศ์ และคณะ. ประวัติศาสตร์สังคมไทย. นนทบุรี : เสถียรไทย, 2520.
- ฐิติมา อนุกุลวรรชกะ. ไทยศึกษา. กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ม.ป.ป.
- นายกรัฐมนตรี, สำนัก. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 เล่ม 1. กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525.
- ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ. ชีวิตและงานสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2518.
- _____ . วรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่. พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2518.
- บทละครนอกพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530.
- บุปผา ทวีสุข. คดีชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520.
- ประดิษฐ์ หงษ์ทองคำ และคณะ. "นาฏศิลป์ไทย," ใน ชีวิตและผู้คน 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์. บรรณาธิการโดย อ่ำพันธ์ ลีรียากรนุรักษ์. หน้า 151 - 157. กรุงเทพฯ : นนชั๊ก จำกัด, ม.ป.ป.
- पालเลกัวซ์, สังฆราช. เล่าเรื่องสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า, 2506.
- ปัญญา บริสุทธ์. การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากเอกสารสำคัญทางวรรณคดีไทยสมัยนั้น. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. สามกรุง. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2518.
- พิพาดา ยิ่งเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- พูนพิศ อมาตยกุล. "สองร้อยปีดนตรีไทย สมัย กรุงรัตนโกสินทร์," ใน ชีวิตและผู้คน 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์. บรรณาธิการโดย อ่ำพันธ์ ลีรียากรนุรักษ์. หน้า 179 - 186. กรุงเทพฯ : นนชั๊ก จำกัด, ม.ป.ป.

ไพฑูรย์ ปิยะปกรณ์. ภูมิศาสตร์ชนบท. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2531.

มลิ ลีวนานนท์ชัย และกาญจนา ตั้งชลาทิพย์. ระบบความคิด ความเชื่อ และพิธีกรรม
การรักษากระดูกด้วยระบบการแพทย์แผนโบราณ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
มหิดล, 2534.

ฤทัย จงรัก. เรือนไทยในภาคกลาง. กรุงเทพฯ : สยามสมาคม, 2519.

วิทย์ พิณตันเงิน. "วิจิตรศิลป์ในศิลปกรรมไทย," ใน ชีวิตและผู้คน 200 ปี กรุง
กรุงรัตนโกสินทร์. บรรณาธิการโดย อ่าพันธ์ ลีริยากรนุรักษ์. หน้า 187 - 195.
กรุงเทพฯ : นันทิก จำกัด, ม.ป.ป.

วุฒิชัย มูลศิลป์. เอกสารประกอบคำบรรยายพื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ม.ป.ป.

สมบัติ พลายน้อย. "ชนบทรรมนิยมประเพณี," ใน ชีวิตและผู้คน 200 ปี
กรุงรัตนโกสินทร์. บรรณาธิการโดย อ่าพันธ์ ลีริยากรนุรักษ์. หน้า 151 - 157.
กรุงเทพฯ : นันทิก จำกัด, ม.ป.ป.

สมภพ ภิรมย์. บ้านไทยภาคกลาง. พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2512.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. สังคมไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 11. ธนบุรี :
ศิลปาบรรณาคาร, 2510.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาว นิโรบล ศรีไพศาลมงคล

นิสิตชั้นปีที่ ๑

คณะ ศึกษาศาสตร์ (มัธยม - ศิลป์)

๓๗๕๑๓๒๐

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิถีชีวิตไทยสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ในฐานะปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี พระองค์ได้ทรงสังเกตเห็นด้วยพระปรีชาญาณโดยทรงวางรากฐานบ้านเมืองไว้ให้เป็นปึกแผ่น พระองค์ได้ดำเนินนโยบายยึดมั่นไปคู่ยุคสมัยแห่งความรุ่งเรืองในอดีต เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ทั้งด้านอาณาจักรและศาสนจักร ประกอบกับพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นสภาวะของบ้านเมืองที่กำลังประสบความบอบช้ำและว้าวาระสายช่วงเกิดเหตุกบฏสุพรรณบุรี ซึ่งการล่มสลายของอาณาจักรได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุของชาวต่างชาติว่า "เมื่อสิ้นแผ่นดินเห็นด้วยพระบารมีผู้ขึ้นขึ้นผลจนมิแก่่น ปลายแผ่นดินร้อนรุ่มสุ่มจากโศก โศกสิ้นภม แผ่นดินตั้งปี่สิ้นพระบารมีแต่เพียงนั้น..." จากภาวะวิกฤตการณ์ของบ้านเมืองที่พระองค์ได้ทรงรับรู้และเข้าร่วมแก้ไขปัญหานานัปการ โดยเหตุนี้จึงเริ่มมีนโยบายสร้างกรุงใหม่ เพื่อเรียกขวัญและกำลังใจไพร่ฟ้าประชาชนทั้งปวง และเริ่มทำนุบำรุงฟื้นฟูประเทศชาติตามพระราชปณิธานที่ทรงตั้งไว้อย่างแน่วแน่ในกรณีนานาชาติที่รอต้อนรับจากอุปสรรคอันร้ายแรง สมบูรณ์พร้อมด้วยเอกราชันเสด็จอารยประเทศทั่วมวล แม้ในรัชสมัยพระองค์จะมีเหตุสงครามอยู่เป็นครั้งคราว หากทว่ามิได้ทรงละทิ้งที่จะบำเพ็ญพระราชกรณียกิจสำคัญ อันได้สืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมาก็คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทั้งสองพระองค์ก็ทรงดำเนินรอยตามแนวพระราชดำริ อันจะเห็นได้จากความร่มเย็นเป็นสุขของเหล่าพสกนิกรสมัยรัตนโกสินทร์ ในยุคนี้

โดยสรุปแล้วบุรพกษัตริย์ในสามรัชกาลแรกได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในทางปกครองบ้านเมืองที่สำคัญหาประการกล่าวคือ ประการแรก ทรงทำศึกสงครามเพื่อปกป้องรักษาบ้านเมืองไว้ให้พ้นจากการคุกคามของอริราชศัตรู รวมทั้งสร้างพระราชอาณาจักรให้มั่นคงปลอดภัย ประการที่สอง ทรงติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศด้วยนโยบายทางการทูตที่เหวอะสลบอันน่าซึ่งความเจริญแก่บ้านเมือง ประการที่สาม ทรงทำนุบำรุงเศรษฐกิจให้ก้าวไกลและส่งเสริมแหล่งการค้าไทยในอาณาเขตรวมทั้งสนับสนุนการค้าสำเภา ประการที่สี่ ทรงจัดระเบียบสังคมด้วยการ

ข้าราชการและรองรองมหาดไทยกำหนดกฎหมายเพื่อเป็นเครื่องมีอภัยทุกขันธ์บำรุงสุขราษฎร ประการที่
ห้า ทูลเกล้าทูลกระหม่อมทูลเกล้าฯ และอบรมณาณาปราชัยราษฎรให้ตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม
ประพฤติกฎปฏิบัติตนที่ดี ประการสุดท้าย ทูลเกล้าทูลกระหม่อมทูลเกล้าฯ เสด็จมาเยี่ยมราษฎรให้รู้เรื่องความ
ความทุกข์ของราษฎร จะเห็นได้ว่าข้าราชการที่ดีจะต้องมีความรักใคร่ต่อราษฎรอย่างจริงใจแล้ว
แล้วมีความดีด้วยดีต่อราษฎรอย่างจริงใจ ทั้งด้านความดีและความดี

ข้อนี้ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นยุคของการ
สร้างบ้านเมืองให้ป็นปึกแผ่นโดยมีรัฐธรรมนูญเป็นหลัก เพื่อความมั่นคง และเป็นที่ใช้โดยราษฎรใน
อารยประเทศทั้งหมด ดังนั้นสถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นพระบรมมหาราชวัง ปกครองราษฎรและ
จัดการความดีของราษฎรอย่างจริงใจ และด้วยพระปรีชาญาณของกษัตริย์จึงทรงสถาปนา
ทางเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ให้ทำนุบำรุงและปฏิบัติราชการ
รวมทั้งมีพระราชกระแสรับสั่งให้ทำนุบำรุงบ้านเมืองขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก

ทางด้านของบ้านเรือนราษฎรสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มักจะตั้งอยู่แถบทางนอกทางทิศตะวัน-
ตก แถบคลองมอญ คลองบางกอกใหญ่ คลองบางหลวง เป็นต้น รูปแบบบ้านก็แตกต่างกันออกไป
ทั้งก็เป็นลักษณะของเรือนพระสุพรรณภูมิไม่ได้หลังคามุงกระเบื้องมีหรือกระเบื้องดินเผา เรือนแบบนี้
นอกจากจะใช้เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับสมาชิกในครอบครัวแล้ว ยังเป็นที่ประกอบอาชีพค้าขายกัน
อย่างแพร่หลายด้วย ในส่วนของเรือนไทยก็ยังคงเอกลักษณ์ดั้งเดิมไว้โดยจะมีลักษณะเป็นเรือน
ฝากคาน หรือที่เรียกว่าเรือนเครื่องค้ำ มีคานกว้างเพนียดสำหรับรับน้ำหนักที่ประณีตวิจิตรสวยงาม เช่น
สำหรับรับน้ำหนักของเครื่องใช้ภายในบ้าน ฝาผนังทาสีฉาบเรียบ ผนังทาสีฉาบเรียบ ผนังทาสีฉาบเรียบ
เรือนหลังคานคองค้ำเป็นอัน ถ้าเป็นบ้านของคหบดีก็มักจะสร้างเป็นเรือนไม้ทาสีฉาบเรียบ บริเวณ
คานจะเล่นเรือนถึงกันโดยมีเรือนท่อนแปเป็นประธาน ลักษณะของเรือนไทยนอกจากจะสร้างให้
เป็นประณีตวิจิตรสวยงามแล้ว ยังเอื้อต่อการกระชับความสัมพันธ์กัน เครื่องใช้ที่ใช้นั้น เช่นกัน ทั้งนี้
สืบเนื่องมาจากครอบครัวไทยในอดีตมีสมาชิกมาก ความสัมพันธ์กันก็ดำเนินไปอย่างแน่นแฟ้น
เอกลักษณ์ที่มักจะเห็นคือเรือนไทยอีกประการหนึ่งคือ สามารถปลูกสร้างและรีดถอนได้
ง่าย เมื่อบ้านบางหลังไม่ประสงค์ที่จะอาศัยอยู่แล้ว ก็สามารถรื้อถอนย้ายเพื่อใช้เป็นที่ปลูกโยชน์

ของสวรรค์ต่อไป ดั่งเราเห็นได้ว่าพุทธศตวรรษที่มีความผูกพันลึกซึ้งถึง ๑๐๖ ปี ชีวิตคนไทย จนไม่สามารถ
แยกออกจากกันได้ และ วัดก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบ้านเรือนประชาชน

ลักษณะที่นำขึ้นชมของสถาปัตยกรรมเรือนไทย หากพิจารณาถึงศิลปะแล้วหาได้สวยงาม
ขึ้นเพียงคุ้มแดดฝนเท่านั้น แต่ทว่าบรรณบุรุษชาวไทยยังได้บรรจง ออกแบบทุกส่วนของบ้านให้
อดงามตามอุดมคติอันสูงส่งของพุทธศตวรรษ เช่นในส่วนของจิตฐานเรือนไทยที่มีลักษณะโปร่ง
ยก ระดับสูง อันเป็นปริศนาธรรมสื่อทางรูปแบบกายภาพ อันว่าด้วยลักษณะธรรมชาติแห่งความ
หลุดพ้นจากสังสารวัฏที่แผ่ไว้ในลัทธิศาสนาหนึ่ง ถ้าเปรียบกับนอกรีตลัทธิอื่นอันหนักแน่นเมื่อ
ทำสมาธิจนจิตสงบนิ่ง ต่างหากก็แล้ว ความทุกข์ทั้งมวลก็จะหลุดพ้นไป ความประณีตบรรจงเพียง
แฝงด้วยวิถีการแห่งภูมิปัญญาอันแนบเนียน ยิ่งปรากฏในรูปแบบของ การเข้าเดือยไม้ การทาสี
ตัว การถ่ายน้ำหนักของโครงสร้าง เรือนไทยยุคต้นรัตนโกสินทร์จึงได้รับการประยุกต์ให้เหมาะสม
สัมพันธ์ วิถีชีวิตคนไทยในสมัยนั้นอย่างแท้จริง

ลักษณะของศิลปวิทยาการสถาปัตยกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การปกครองก็ย่อมมีอิทธิพลใน
การกำหนดรูปแบบของสังคมไทยสมัยนั้น สมัยแผ่นดินต้น รูปแบบการปกครองไพร่ฟ้าข้าศึกยังคง
สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาซึ่งได้รับมาจากคตินิยมทางศาสนาพราหมณ์ อันถือว่า ฐานันดร
แห่งองค์พระมหากษัตริย์เปรียบประดุจเทพ พระองค์ทรงเป็นเจ้าชีวิตสัมบูรณ์พร้อมด้วยอำนาจ
ราชสิทธิ์เหนือชนทั้งปวง หากแต่ทว่าวิถีซึ่งธรรมชาติของนักปกครองอันประเสริฐ ก่อปรคับหลัก
ทศศีลราชธรรม สัจจธรรมดิรัจฉาน สังคหวัตถุ เป็นอัน รูปแบบการปกครองแห่งจะบัญญัติไว้
ในลักษณะนายปกครองไพร่ แต่พระองค์ทรงเปรียบไพร่ฟ้าประชาชนเสมือนดังบุตรของพระองค์
ขณะเดียวกันศาสนิกชนชาวไทยที่ได้รับทราบถึงอิทธิพลแห่ง เทอตรูณ จงรักภักดีต่อองค์พระมหาก
ษัตริย์ ถือว่าพระองค์เป็นผู้มีพระมหากรุณาธิคุณ อย่างมากที่สุดมิได้ สิ่งนี้เองที่ฝังแน่นอยู่ใน
ฮาดะจิตของชาวไทย เสมอมา นอกเหนือจากองค์พระประมุขแล้ว สังคมไทยยุคหนึ่งยังให้ความสำคัญ
สำคัญกับเรื่องของ การควบคุมกำลังไพร่พล ซึ่งยึดถือระบบไพร่ในทฤษฎีระเบียบสังคม ใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงผนวชนับถวายเป็นพระภิกษุในกาล
เกณฑ์แรงงานไพร่พล จากปี ๒ เดือนในสมัยอยุธยาเหนือ เพียงปี ๑๖๘๘ เดือน ครั้นถึง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็โปรดเกล้าฯ ให้ลดเวลาเหลือเพียงปีละ ๓ เดือน และค่าจ้างอยู่ในพระราชทานจักรทุกคนจะอ้างมีกระดาษเล็กที่ข้อมือเพื่อขึ้นบัญชีให้ผล โดยแยกเป็นของวังหลวง และของวังหน้า หรือให้ผลของพระราชองค์ซึ่งทรงกรมกับพลของ เจ้าเมืองกรมหัวเมืองต่างๆ สำหรับเวลาที่เหลือนอกเหนือจาก ๓ เดือนที่กำหนดก็เป็นโอกาส ที่ให้ส่งแยกย้ายไปประกอบอาชีพของงาน ซึ่งก็เป็นอาชีพทางอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก

จากลักษณะเฉพาะในการสร้างเสด็จรัชกาลทางการปกครองยุคต้นรัตนโกสินทร์ ดังที่ ได้กล่าวมาแล้ว เป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงสภาพบุคคล หรือ การเลื่อน ชั้นชั้นฐานะ การศึกษาเปรียบเสมือนกุญแจ ที่ผู้นำรัฐ ได้เปิดโอกาสให้สามัญชนผู้มีความรู้ โดยแนะนำอย่างถึง ๓ ประการทางศาสนา ภาษาบาลี อันจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติในภายหน้า แนวความคิดของการศึกษาที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสถานภาพนี้เอง ย่อมสะท้อนออกมาในรูปแบบของ แบบเรียนประเภท ก. กา อันอ้างถึงกถาขำเป็นของกวีภาษาสำหรับทรงรับราชการ ขณะหนึ่ง ที่ว่า “ แหม่นเป็นเสลี่ยง เร่งจิตเร่งเขียน เรียงกฎเรียงนพมาข กรมศักดิ์หลักไชย ให้รู้มาก ราช รัฐบาลขุนนาง สกแสงปิตธา . . . อุตธรณีฎีกา ๗๐๗ ใต้ปิตธา จงรู้ถ้วนถึ ฎีแห่งใบสัตย์ ฎีศักดิ์ปญชี หมุ่นมอดลัสดี สังกัดมุลนาย . . . ” โสภณศัพท์ แบบใหม่นี้ จะเห็นได้ชัดใน แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะเห็นคุณค่าของการศึกษา มากกว่าความ สำคัญ ของ ยุคศักดิ์ เชื้อสายวงศ์ตระกูล ลักษณะนี้เองที่เชื้อต่อการเขียนรู้ ต่อสังคมบุรณ

รูปแบบของการศึกษาเบื้องต้นสำหรับกุลบุตร ยังคงเป็นแบบจารีตประเพณี ที่สืบ ทอดมาสมัยอยุธยา ปิตาภคตจะนำบุตรชายไปฝากเรียนกับพระภิกษุที่วัด ซึ่งรู้จักกัน หรือเป็นที่เคารพหับถึงของครอบครัว เป้าหมายของการส่งบุตรไปศึกษาที่วัดหาได้มุ่งเพียง แต่ประเพณีของการอ่านออกเขียนได้ไม่ หากแต่มุ่งปลูกฝังค่านิยมพื้นฐานทางสังคมตลอด จนค่านิยมพื้นฐานทางศาสนาตามประเพณีกุลบุตร ซึ่งเขียนรู้ ยากิ ค่านิยมในการ เคารพ ปิตาภคต ครูบาอาจารย์ ผู้หลักผู้ใหญ่ อันที่ปรากฏคำสอนในหนังสือปดถก ก. กา ว่า “ วิธามารถ คุณทำงานเลี้ยงมา พอให้ตตสาย ป้อนข้าว ๓ ขวดน้ำ ค่ำเจ้าเมธาชาย ใจทำงานมุ่งหมาย จเป็นลูกดี ” และ “ เคารพกตภรรยาจิตเจียนถนถ ๓ ขันอาจารย์

เดสึซบรึชาร หน้าหนังสือ " " เป็นอัน นอกจากนั้น ทรงแสดงหนังสือที่คัดยั่วเป็นทระปสุกสิ่งคำ
พินชม คุณธรรมจ้านพินฐานของสังคม ใจเต้าเหม็งปโปในภาคปฏิวัติ กุลบุตรจีวพิจ เคารพและ
บุรุษนัปตี รัปวีเชหระอาหารยี่ตั้งย กิริยาภาชยาท อันสุกาท เรียบร้อย ลมตั่งที่ไต้เส้าเขียนมา
ซีกทั้งจีพินฐานที่ตีก็จะติลธอไปจน เจินพินญู เช่นกัน การส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษา จึง
เป็นประจักษ์พยานถึงคตม อัก คตมปภาณนา อีจของปีตาฆาตทที่มีต่อบุตรปวงกรณจีง

การขยายตัวของการศึกษาไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่วัด ทาพหัน หากแต่มีการเผยแพร่
ออกไปสู่สภาณะสถาน ดังที่ปรากฏใน แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า
มีการตั้งโรงเรียน หรือมหาลัยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้าง เก่งจิเหนือบริเวณโรงเรียน เพื่อใช้เป็นที่ศึกษา
และทำการสอน ศึกษาริธี และ เลขาณิตแก่กุลบุตรสามัญชน เป็นเหตุให้พ่อหมากกรในกระชั้น
ออกเขียนได้ของเด็กยุคหนึ่ง ก้าวหน้าขึ้นมาสู่ระดับหนึ่ง ครั้นถึงรัชกาลต่อมา เป็นยุคที่
อารยธรรมตะวันตกเริ่มเผยแพร่เข้ามาในประเทศไทย อันเป็นปัจจัยเสริมทางการศึกษา
ให้แก่วิธีคิดแบบตะวันตกที่ว่า " รัฐผู้ให้คตมผู้แก่ประชาชน " พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการจารึก อธิกรณตยบรรณของสงวนแผ่นดินศิลา ณ วัดพระเชตุพน
อิมลวงคตมตม ทั้งนี้ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้คนได้ศึกษา โดยเฉพาะ อีจวิสัยอันพจนเตอเดิมเป็น
อิชที่สืบทอดได้ เจมาในสถิต ของตม ซือผลเมืองสามัญทั่วหลายไม่มีโอกาสที่จะศึกษาเล่าเรียน
อันได้แก่ การแพทย์ และตำราหมอนวด , วิชาช่าง , โหราศาสตร์ เป็นต้น

ในสมัยของการศึกษาสำหรับกุลธิดา ยังคงอยู่ในกรอบจำกัดทางจารีตประเพณี ดัง
พินฐานของสตรีจึงเป็นไปตามคำพินชมสังคม โดยถือว่า หน้าที่สำคัญของเพศหญิง คือการ
เป็นภรรยาและธิดาคีดี เมาให้มาของการศึกษาส่วนนั้นจึงเน้นหนักทางด้านพระภรรยา
อาทร การเขียนปิกถึร้อย การบ้านงานเรือน รวมถึงฝึกฝนด้านกิริยาภาชยาทให้มีคตมสอ
เสีเขียน อดน้อม ถดตามตมฉบับกุลสตรีไทย ทั้งนี้ การศึกษาจึงมีศูนย์กลางอยู่ที่ พระบรม
มหาธาตวิจ ตมสำนักเจ้าราชผ่ายไชน แต่สตรีสามัญชน หรือคนหนักที่จจะมีโอกาได้เข้าไป
ศึกษาถึงในรั้วในวัง ส่วนใหญ่จะรับทราบบรมวิชา แม่บ้านแม่เรือนจากมารดา โดยได้รับ

การถ่ายถอดจากประเพณีกรรมที่ตนเองเคยประพฤติปฏิบัติ รูปแบบการเขียนหรือทบทวนที่ภของ
 ปาลเลกอร์ชี่ที่ว่า "... การศึกษาของเด็กสาว คือต้องรู้จักทำครัว และทำน้ำพริกเป็น ทำขนม
 มอนบุรี และสีบพดู ... ผู้หญิงไปหาพื้น เก็บผักผลไม้ ตักน้ำอ้วกข้าว และซ่อมกรรไกรในกิจ
 บนเรือน" เมื่อถึงวันที่จะออกเรือนมารดาจะสอนให้รู้จักดูแลบ้าน ประณีตดีใช้เปล้ามี ดั่งที่คำ
 โคลงโลกนิติ ได้สะท้อนให้เห็นที่สตรีไทย ยุครัตนโกสินทร์ ไว้ดังนี้

“ สีก่อนผัวแต่เช้า ทุกรัน
 จันทน์ไม้สีพื้น ฐีนี่ให้
 สัตหมากสีบพดูมัน แฉ้วกรวด เรืองหนา
 ข้าวแฉ้วแฉ้วเอี่ยมไว้ ค่อยเชื้อ เชิญกิน ”

อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคม ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการศึกษาศรี
 ส่วนหนึ่ง หากแต่ค่า ค่านิยมเดิมอันเกี่ยวข้องกับบทบาทสตรี ยังคงมีอิทธิพลมาก ฐานะการศึกษา
 ริชาแม่บ้านแม่เรือนนั้นก็คือ ภาพรวมของสังคม ที่จึงมีความสำคัญกับชีวิตครอบครัวในสภาพภาค
 หน้าเพื่อเตรียมพร้อมที่จะเป็น แม่บ้านที่ดี เช่นเดียวกับบุรุษที่ผ่าน การบวชเรียน เพื่อเป็น
 การเตรียมตัวเจ้าสุ่ยยี่ใหม่ พร้อมที่จะเป็น ผู้ครอง เรือนอยู่อย่างสมบูรณ์แบบ

การเข้าสู่ระบบครอบครัวชาวไทยส่วนมากจะเป็นลักษณะของครอบครัวผสม โดยถ้า
 ถือว่าเป็นญาติก็สามารถมาอยู่รวมกันหลายครอบครัวได้ แต่จุดเริ่มต้นของครอบครัวจะเริ่มที่
 สตรีสาวีภรรยา ถ้ามีปู่ ย่า ตา ยาย พี่ ป้า น้า อา ในฐานะญาติที่อยู่อาศัย ก็จัดทำเป็นครอบครัว
 ขยาย สำหรับครอบครัวซึ่งญาติมาอยู่ด้วยและมีครอบครัวซึ่งบุตรออกไปแล้ว แต่ก็มี
 อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน หรือ แยกไปอยู่ตามภูมิลำเนาอื่น ภายหลังกลับมารวมกับพ่อ
 แม่อีกครึ่งกลายเป็นครอบครัวใหญ่ ครอบครัวเดียว ซึ่งก็จัดทำเป็นครอบครัวผสม

เนื่องจากว่า สถานภาพสตรียุคสังคมไทย เป็นสังคมเกษตรกรรม อาชีพหลักก็คือทำ
 สอนนาก็ไร่ ดังนั้น ระบบครอบครัวที่มีจำนวนสมาชิกมากย่อม เป็นผลดีในถิ่น ของการเกษตร
 ที่ จะช่วยผลิตเชื้อพันธุ์ งามแรงร่วมใจไม่ต่างเป็นตัวแทนของแรงงาน หรือ การพึ่งพิงตามช่องเขลื้อ

ทางต้นทูลเกล้าฯ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับ ความใกล้ชิด รักใคร่ชอบพอกัน ตลอดจน ข้อผูกพันทาง
ด้านศีลธรรม หากมองภาพรวมของ ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยสมัยก่อน จะพบว่ามีความ
สัมพันธ์กันอยู่อย่างเหนียวแน่น และอบอุ่น สื่อเหล่านี้เองจึงเป็น เครื่องหล่อหลอม คติธรรม สัมพันธภาพ
สามัคคี รักใคร่ปรองดองกัน อันนำมาซึ่ง ความสุขภายในครอบครัว

ลักษณะเฉพาะ ชีวิตครอบครัวไทยที่นำผลของประการหนึ่ง อันได้แก่ การปลูกฝัง
ปฏิบัติได้ตลอดคตินิยมหลักธรรมของพระพุทธองค์ ซึ่งได้จารงลงสู่ชนนบรรดาศกษัตริย์ผู้
ครองเรือนทำนุสถาปนาให้ยึดถือ หลักฆราวาสธรรม ๔ ประการ ประการแรกคือ สัจจะ ซึ่ง
วิถีแห่งการครองเรือน จำเป็นจะต้องเริ่มต้นที่ความซื่อสัตย์จริงใจ เป็นพื้นฐาน และจะก่อให้เกิด
เกิดความไว้วางใจ ซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะชีวิตสมรส ฝ่ายภรรยาจะได้รับคามไว้วาง
ใจจากสามีโดยได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดูแลบ้านเรือน ดูแลอาหาร ฝักหน้าที่ป้อนให้บุตร
ใช้สามี ในส่วนของสามีก็จำเป็นต้องรับคามไว้วางใจจากภรรยา เช่นกัน ในกรณีเป็น "ช้างเท้าหน้า"
หรือเป็นผู้นำครอบครัว ให้ทำหน้าที่ในกรณีตัดสินใจ แก้ไขปัญหาต่างๆ ทั้งนี้ภรรยาที่จะวาง
ตนในฐานะ "เท้าหลัง" คอยให้คำปรึกษาที่ดี ช่วยกันประคับประคองชีวิตคู่ให้อยู่ได้
อย่างผาสุก รวมทั้งสามีและภรรยา จะต้องซื่อสัตย์ต่อกันและกัน ไม่ประมาทอันใดใจ
ธรรมเนียมประการที่สอง คือ ทามะ เป็นการรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ คุมใจ ละเว้นความรู้สึก
สองสามีภรรยาต้องรู้จักวิธีการปรับตัว ฝอยหนักผ่อนเบา อดสู่มอบสว่ซึ่งกันและกัน อีกทั้ง
สุภาพซื่อสัตย์สุจริตกล่าวกันว่า "ใจคนทำสิ่งใดก็ทำเช่นนั้นเสมอ" ซึ่งหวังว่าเป็นคุณ-
ธรรมสำคัญ สำคัญชีวิตการครองเรือน ฆราวาสธรรมประการที่สาม อันได้แก่ จันทิ หรือ
หลักแห่งความอดทน อดกลั้น อดทนทุกข์ยากทั้งปวง ช่วยกันนำพาชีวิตคู่ให้ดำเนินไป
ได้อย่างราบรื่น เมื่อต้องเผชิญกับอุปสรรคอันโหดร้าย มีชายมีภาระผูกพันกันทางบ้านเมือง
ซึ่งจะต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานให้กับทางรัฐบาล ต้องเห็นภาระหน้าที่ต่างๆ ในช่วงนั้นจึงอาจ
อยู่กับฝ่ายหญิง ไม่สามารถรับหน้าที่ของภรรยาได้ การแก้ไขปัญหามาหน้า แทน
หน้าครอบครัว หากขาดซึ่งความอดทน อดกลั้น อดทนทุกข์ยากทั้งปวง แล้ว ชีวิตครอบครัว

คนดีไม่สามรถทำเห็นไปโดยปกติได้ สำหรับฝ่ายชายในหมู่คนผู้นำครอบครัวจึงมี
ความจำเป็นอย่างอื่นที่จะยึดขันติเมื่ออยู่ในกรณีตึงเครียดกับปัญหาได้อย่างสุขุม คัมภีร์
ภาพ เพื่อให้ เกิดผลกระทบต่อครอบครัวน้อยที่สุด และธรรมะประการสุดท้ายคือ การ
ยึดถือหลักสัจจะ อันได้แก่ความสัตย์ซื่อ มีหัวใจเอื้อเฟื้อต่ออกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องหล่อ
เลี้ยงจิตใจให้ดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุข หลักสัจจะนอกจากจะส่งเสริมความผูกพันรักใคร่
พันกันสามารภแล้ว ยังเป็นสัจจะที่ส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีในหมู่เครือญาติอีกด้วย
เพราะ สังคมไทยสมัยโบราณ อยู่กันแบบครอบครัวเป็นหลัก ดังนั้นความมีหัวใจต่ออกันจึงเป็น
เรื่องสำคัญอย่างอื่น เมื่อถึงคราวที่จะต้องประกอบกิจการงานใดก็ตาม ร่มเงาธรรมใจ
ระห่างหมู่เครือญาติจะช่วยให้งานนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เช่น การลง
แขกเกี่ยวข้าว หรือการสำราญเป็นต้น หลักสัจจะธรรม ๔ ประการนี้คือ แนวทางที่
บรรพบุรุษในสังคมโบราณใช้มาช้านานปฏิบัติสืบต่อมา แม้ว่าจะมีการผูกพัน
กับสภาพการเมือง การปกครอง สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมอันต่างกันไปก็ตาม
ก็ยังคงต้องใช้วิถีธรรมอันประเสริฐ ซึ่งมีผลให้เกิดความสันติสุขแก่จิตใจ
ในครอบครัวอีกด้วย เมื่อมองความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาที่มีต่อบุตร ในทัศนะ
ของชาวต่างชาติมองว่าของถึงความรัก ความผูกพันที่บิดามารดาพึงปฏิบัติ
กับบุตรที่ตนปรารถนาความรักของบิดามารดา ต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอ และกตัญญูตามที่
บุตรพึงปฏิบัติในหน้าที่ตามหน้าที่ของบุตรที่จะประนอมปฏิบัติด้วย
ธรรมทั้งอันอันจำเป็นจาก สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นคุณธรรมที่ประเสริฐยิ่งนัก

สำหรับด้านของวิถีความเป็นอยู่ ครอบครัวไทยในอดีตเป็นไปอย่างเรียบง่าย
ไม่มีสัพพัญญูในเรื่องของความสัมพันธ์ใช้คำพูดช่วยช่วยกันสนทนากัน แม้ว่าจะมีความอยู่ดีกินดี
ก็ตาม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้รวมไปถึงเรื่องของอาหารการกิน ซึ่งก็มีการปรุงขึ้นมาแบบไม่ยุ่งยากมากนัก
อาหารในแต่ละมื้อจะประกอบด้วย ข้าว ผัก ปลาเป็นหลัก ถึงกระนั้นอาหารการกินของชาวบ้าน
ยังแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในแผ่นดิน ข้าวเหนียว ปลาในหนอง ก็มีอาหาร

พอเพียงที่จะเลี้ยงคนในประเทศได้อย่างเหลือเฟือ แต่ด้วยศรัทธาที่คนไทยมีอุปนิสัยยกย่อง
ถือศรัทธา รุ่งเรืองในสิ่งที่ดีงามที่มีอยู่ เป็นผลทำให้วิถีชีวิตที่คนไทยไม่จำเป็นต้องดิ้นรนมากนัก
ที่จะแสวงหาความสุขจึงคือ อันเป็นที่มาของลัทธิทางโลก ในทางตรงกันข้าม คนไทยสมัยนั้นจะมีวิถี
ชีวิตความเป็นอยู่ที่ประหยัด ทน แต่ถ้ามองเรื่องของการบุญ สร้างทานุศลแล้ว ทานาเงินจำนวน
มากเพื่อไปบริจาคสร้างวัดวาอาราม บูรณะปฏิสังขรณ์ ศาลาธรรม หรืออะไรก็ตาม เรื่องนี้แหละ
คนไทยเป็นชนชาติที่มีศรัทธา เชื่อถือในเรื่องของผลบุญ เชื่อในเรื่องของการเวียน
ว่ายตายเกิด ตลอดจนเรื่องของการแก้กรรม ผู้ที่กระทำไว้เช่นนี้โลกย่อมที่จะได้รับผล
กรรมเช่นนั้นออกมาดังคำสอนทางพุทธศาสนา ซึ่งฝังแน่นอยู่ในคนไทยมาช้านาน
เช่น เรื่องของการประณัติผิด ลูกเมียคนอื่น ก็จะมีศรัทธาเชื่อ ว่า เมื่อกรรมหมดจะไปบุญ-
ญานจะต่อไป รับทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัส ณ โลกอื่นหรือ หรือ ความเชื่อเกี่ยวกับ
พลังมหาดจากสิ่งของ หรือบุคคลอันเป็นที่รัก ย่อมมีผลสืบเนื่องมาจาก การกระทำผู้อื่นให้
จากกัน ฯลฯ ความเชื่อต่างๆเหล่านี้ได้มีอิทธิพลต่อรากฐานศีลธรรม นำมาซึ่งจิตใจให้
พัฒนาสร้างบุญกุศล ด้วยประกอบกรรมดี ทำบุญสร้างทานุศลตามความเชื่อที่กล่าวเมื่อ
ตายไปแล้ว จะได้อัปเกิดในภพภูมิ แห่งทิพย์สวรรค์ อันสมบูรณ์พร้อมสรรพประการ ด้วยงาน
บุญที่ได้สร้างสมไว้แต่ครั้นยังมีชีวิต อุปนิสัยของคนไทยจึงมีแนวโน้มไปในทิศทาง
ของการให้ทาน การสละทรัพย์สร้างกุศลผู้ยากไร้ ในที่ศนของชาวต่างชาติ ต่างก็มีศรัทธา
เห็นพ้องต่อกันในข้อนี้ว่าคนไทย เป็นชนชาติที่ประกอบด้วยมนุษยธรรม

จากหลักฐานของพระพุทธรูปที่ได้อิทธิพลอันสองสามชาติ เกลาจิตใจ ชาว
ทุกยุคเป็นอย่างไร รวมทั้งคติความเชื่อต่างๆ ก็ล้วนแต่มีผลดีแก่ส่วนรวม ผลดีของรูป
ทั้งสิ้น แบบแผนอันดีงามของชาวไทย ยุคต้นรัตนโกสินทร์จึงเอื้อต่อสภาพสังคมใน
สังคมสงเคราะห์ เช่น โลกย์ปราศจาก ช่างชดเชยรุนแรง เดก เช่น สังคมอื่น

จากหลักฐานทางวรรณคดีไทย สังคมหนึ่งได้ถ่ายทอดภาพ อันงดงามของ
มนุษยธรรมที่ยกย่องเชิดชูแบบไทย ๆ ที่สืบทอดต่อกันมา อาทิ ประเพณีที่เกี่ยวกับการ
ล้างหน้า และธรรมเนียมการปฏิบัติตนเมื่อ ตาบหน้า ในส่วนของกษัตริย์ราชสำนัก ชาวไทยเฉลียว
ฉลาด เชื่อถือเรื่องของการกล่าวถ้อยคำ ด้วยสุภาพอันไพเราะ ทั้งนี้เนื่อง เป็นสิริมงคลต่อ

สภากษัตริย์แห่งพระเจ้าได้ไปถวายในนิเวศน์เรือนของนายฉิม ที่ว่า

“ ทั้งผู้ดีเยี่ยมใจก็ไปมาก
จับสลากหว่านคือชื่อพระเจ้า
ผู้จักหาผลตามพระประสงค์
ทางจำหน่อผลถวายกันหายไป ”

เมื่ออย่างเขาซึ่งออกทางเรือนสืบเชื้อสายพระกษัตริย์ก็ถึงเรือนสืบสาย ชาวบ้านฉิมมีโอกาสเข้า
ส่งงานบุญอันยิ่งใหญ่ในชื่อ ประเพณีการถวายผ้ากฐิน ในงานนี้จะมีกษัตริย์และคนชั้นสอง กันอย่าง
ใหญ่โต และที่สำคัญ องค์พระปฐมขุขันธ์ก็จะเสด็จมาถวายพระกฐินด้วยพระองค์เอง โดยจะ
เสด็จพระราชดำเนินเป็นพระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่ใกล้หน้าศาลของ
จะเห็นได้ชัดนอกเหนือจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว พระเจ้าแผ่นดินยังทรงเป็นองค์
อุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนา และทรงถวายพระองค์เป็นพระบรมเชษฐาธิราชแห่ง
ดินแดนประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณกาลนี้ ไทโยเกกแก่อีกด้วย ซึ่งนสภากษัตริย์ต่างกล่าวได้ไปถวาย
ตามตำบอกลำพองทางหลวงพระบาง ซึ่งทางเคยตามเสด็จมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย หลังจากประเพณีการถวายผ้ากฐินได้สิ้นสุดลง ประเพณีการทวง
เทศน์มหาชาติ อันถือว่าเป็นพิธีที่ได้อานิสงส์อย่างแจ่มแจ้งก็จะเริ่มขึ้น โดยจะมีชาวบ้านผู้
มีจิตศรัทธารับเป็นเจ้าของงานที่ ๑๓ ส่วนที่ในมหาเวสสันดรชาดก นอกเหนือจากเทศน์เรื่อง
เจ้าหญิงปติสรีบศอดกันมาแล้ว ประเพณีการเทศน์มหาชาติของคนไทยได้สะท้อนบุคลิกภาพและ
คตินิยมอันดีงามที่ฝังรากลึก จึงไม่เว้นที่หน้าแปลกใจเลยว่า วิถีชีวิตคนไทยจะมีค่านิยม
พันกับพระพุทธรูปศาสนาได้อย่างลึกซึ้งเพียงไร และในวันเดือนเดือนกันนี้ที่ชาวบ้านจะได้เข้า
ร่วมประเพณีที่ท่าต้นตอที่หน้า กับคตินิยมของพระพุทธรูปต่าง ๆ ซึ่งต่างก็ประติมากรรมอย่าง
วิจิตรบรรจง เมื่อสุดปลายประตูประตูบ้านของพระพุทธรูปมหามงคลที่หน้าหน้ามหาราชใน
ประเทศอินเดีย และเขตนอกอีกประการหนึ่งคือ เป็นการรำลึกถึงพระคุณของพระแม่คงคาที่ประทาน
น้ำดื่มมาให้ใช้ ได้บริโภค ประเพณีการลอยกระทง เป็นประเพณีที่สนุกสนาน ครึกครื้น เพาะ

ประเทศไทยมีสำนักงานของประเทศไทยในยุโรปตะวันตกและตะวันออกที่โตเกียวและกรุงเทพฯ ส่วน
แต่สำหรับงานวิจัยวิธีชีวิตคนไทยได้เป็นอย่างดี แสดงให้เห็นถึงความเป็นระเบียบแบบแผน
ตลอดจนสิ่งที่คนถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่มีบรรพบุรุษไทยได้รักษาไว้ให้ชนรุ่นสืบทอดต่อไป
ลักษณะอันเหมาะสมหลายประการที่เป็นแบบอย่างที่ดีในทางประเพณีปฏิบัติ
หมู่ชาวไทยประการแรก คือ เรื่องของความสัมพันธ์ สัมพันธ์กับปัจจัยหลักที่ส่งเสริมให้วิธีชีวิต
คนไทยดำเนินไปอย่างราบรื่น ไม่อาจเป็นเรื่องราวของระบบครอบครัว เครือญาติ ตลอดจนการที่
ถึง ความสัมพันธ์ในสังคมไทยโบราณ สัมพันธ์กับส่วนหนึ่งของคนในสังคมเดียวกัน อันเป็น
เครื่องหมายของความสัมพันธ์อันดีของสังคม ประการที่สอง เครื่องหมายสังคมไทยยุคหนึ่ง
เป็นลักษณะแบบอุปถัมภ์ อันมีแบบอย่างที่ดีของผู้นำมาใช้ในการอยู่ร่วมกันที่ดีที่สุดคือ
การที่ทั้งภาคเอกชนกับภาครัฐ รัฐบาลและเอกชน เมื่อปี ๒๕๓๕ และสังคมไทยได้ใช้ซึ่งกันและกัน
ซึ่งมีสังคมไทยยุคใหม่ แบบอย่างอันดีตามประการที่สาม คือ ความภาคภูมิใจทางชาติ
ต่อผู้มีพระคุณ อันได้แก่ ข้าราชการ ครูบาอาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เป็นต้น ดังจะเห็นได้
จากคำนิยามที่ได้รับทราบโดยผ่านทางการศึกษาเล่าเรียนในสมัยนี้ ประการที่สี่ คือ
คำนิยามในเรื่องการเคารพผู้ชำนัญ แต่ที่สังคมไทยยุคใหม่จะเห็นอย่างชัดแจ้งคือ ความ
เป็นอยู่ที่สุขสบายเพียงไร แต่คนไทยก็มีคุณภาพเป็นอยู่แบบพอเพียง รู้จักคุณค่าของสิ่งของ
จึงนับว่าเป็นคำนิยามที่ชาญฉลาดเป็นอย่างยิ่ง ประการที่ห้า คือ ความรับผิดชอบในหน้าที่
คนไทยมีคุณภาพรู้รักในหน้าที่ของตนเป็นอย่างดี และเห็นได้จากที่คนไทยทุกคนเห็นชอบ
ด้วย ต่างฝ่ายต่างก็กระทำในหน้าที่ของตนเองเป็นอย่างดี ถึงแม้ไปถือความรับผิดชอบที่
จะเลี้ยงดูบุตรธิดาในสังคมไทยยุคใหม่ก็ตาม เมื่อปี ๒๕๓๕ อุตสาหกรรมและสังคมประเพณี
ที่ได้อยู่ในกรอบระเบียบประเพณีอันดีงามทางไทยเช่นกัน แบบอย่างที่ดีของประเพณี
ปฏิบัติอันดี คือ คุณธรรม ที่ช่วยส่งเสริมความสามัคคีในสังคมไทยยุคใหม่ เช่น สังคมอันดีงาม
อันดี อย่างแท้จริง และประการสำคัญที่สุดในการดำรงรักษาคุณภาพสังคมไทยให้มีความ
เจริญรุ่งเรืองสืบไปก็คือ คุณธรรมที่ช่วยส่งเสริมความสามัคคีในสังคมไทยยุคใหม่

ในนครปกครองอาณาจักรอยุธยาตั้งอยู่ที่เมืองหลวงแห่งธรรม แม้เจ้าสกลพลสงครามตั้งแต่รัชสมัย
ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสกลพลสงครามเจ้าเมืองราชบุรี จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงเป็นสกลพลรบรบสืบต่อนาน และเป็นระบบเจ้าขุนมูลนาย ถึงอย่างไรก็ดี
ลักษณะของสกลพลแบบไทยก็ยังมี การอดมอดม ฝอยฝอย ยึดถือหลัก ของการพึ่งพาอาศัยกัน
เป็นหลัก พระเจ้าแผ่นดินแห่งพระที่นั่งซึ่ง อากาศ แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หากแต่
พระองค์ก็ทรงมีพระราชกรณียกิจเปี่ยมรอยพระสมหากุศลทุกประการสืบมา การท่องเที่ยว
ในกรุงศรีอยุธยาอยุธยา บุรุษชาวเมืองอยุธยา ทั้งที่อาณาจักรอยุธยาซึ่งมีอาณาเขตอัน
ข้ามที่บ้านเมืองเกิดภาวะคับขัน พระองค์ก็ทรงเป็นแกนนำ เรืองพระอานุภาพฝ่าฟันโดย
การอาจหาญกล้า สืบมาจนเมืองไทยเป็นปึกแผ่น บูรณะปฏิวัติสร้างเขตต์เขตอาณาจักรใหม่อย่างพร้อม
ทั้งทรงมุ่งมั่นทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ในด้านการศึกษา ก็ทรง
เปิดโอกาสให้กุลบุตร กุลธิดา ของชนชั้นสามัญ ได้มีโอกาสได้เล่าเรียน ดังปรากฏหลักฐาน
ในรัชสมัยของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสกลพลสงครามเจ้าเมืองราชบุรีว่าโดยทาง หรือใน
รัชสมัยของพระเจ้าบรมวงศ์เธอเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงโปรดให้หาวิชาความรู้ต่าง ๆ
ณ วัดสุทัศน์และวัดสุทัศน์ราชวรวิหาร อันได้ขึ้นชื่อว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย
ในด้านการศึกษาระดับสูง พระมหากษัตริย์ไทยแผ่นดินสมเด็จพระโกสินทร์ที่ ๓ สมเด็จพระองค์ทรง
ส่งเสริมให้อาณาจักรอยุธยาของพระองค์ ยึดมั่นในศีลธรรมอันดีงาม ละเว้นจากอบาย-
มุขทั้งปวง อันได้แก่ การพนัน การดื่มสุรายาเมา เป็นต้น แต่การส่งเสริมให้หันมาทำนุ
บำรุงพระพุทธรูปสำหรับพระเจดีย์สูง เรือง งามด้านของทางพระพุทธศาสนาทั้งนี้ทางส่งเสริมให้ราษฎรประกอบ
อาชีพสุจริต ไม่ลักขโมย หรือกระทำการผิดชอบ อีกทั้งทรงมีนโยบายส่งเสริมเจ้าอาวาสที่มี
สายโลหิตด้วยพระเปิดโอกาสให้บุตรประกอบอาชีพค้าขาย เพื่อให้มีรายได้พอเพียงในการ
ดำรงชีพ และเลี้ยงครอบครัว อีกทั้งยังยกเงินถวายให้แก่เจ้าอาวาส เพื่ออุปการะเงิน รัชสมัยของ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอเกล้าเจ้าอยู่หัว จากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ๒๓๒๕
นั้นที่ ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ยังติดตามเจริญ และสถาปนาขึ้นเป็นสุโขทัยมา จนกล่าวได้ว่าอีกหลาย

หนังสือพระราชกรณียกิจทุกประการที่บุญเมศวร์ได้รับ ทั้งสามพระองค์ได้ทรงวางตำแหน่งไว้ มีส่วน
 อย่างยิ่งในพระราชกรณียกิจชีวิตคนไทยเป็นยุคต้นรัตนโกสินทร์ให้ดำรงอยู่อย่างดี ระเบียบแบบแผน
 ทั้งในด้านการสังคม และวัฒนธรรม กระทั่งยังรากฐานมาจนถึงปัจจุบัน จึงเป็นการสมควรแก่
 การรักษารูปแบบ แนวความคิด ศาสนิยม ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามไว้คงอยู่สืบไป
 ทุกรูปชื่อลูกชื่อหลาน แม้กาลเวลาจะผ่านไปสายยุคสมัย หากวิถีความเป็นไทยก็ยังคงยืนมา
 ยงดำรงอยู่จนคนรุ่นชานี้แน่นอน.

รายชื่อหนังสือที่ใช้นในการอ้างอิงเรื่องความ

- 1) เจ้าชีวิต
- 2) พระพุทธเจ้าองค์ที่เก้ารัชกาล
- 3) ชีวิตและผู้คนสองร้อยปี กุฎีรัตนโกสินทร์
- 4) บ้านไทยเอกลักษณ์ของชาติ
- 5) การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์
- 6) ศาสนิยมแบบพุทธ
- 7) การศึกษาเรื่องประเพณี และชีวิตชาวไทยสมัยก่อน
- 8) การศึกษาสถาบันสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จากเอกสารวรรณคดี
สมัยนั้น
- 9) บุคลิกภาพ และลักษณะนิสัยของพระมหากษัตริย์ในราชตระกูลของ ชาลส์วันตกา สมัยอยุธยา - พ.ศ. 2475
- 10) ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ศาสนิยม และประเพณีของสังคมไทยในรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 (ระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน และครอบครัว)

(ฉบับปรับปรุง)

วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาววิเชษฐม อโศกตระกูล

คณะอักษรศาสตร์ (บัณฑิตวิทยาลัย)

วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์

วัฒนธรรมของสังคมถ่ายทอดกันมาด้วยการศึกษาอบรมและการเรียนรู้ตามธรรมชาติ เป็นการยากที่จะศึกษาสังคมเฉพาะช่วงใดช่วงหนึ่งโดยไม่คำนึงถึงความสืบทอดทางวัฒนธรรม สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีความสืบเนื่องแนบสนิทกับสังคมไทยสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์เองก็ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างบ้านเมืองให้รุ่งเรืองเช่นกรุงศรีอยุธยา ที่อยุธยาหลงเพราะน้ำสงคราม และทรงรับวัฒนธรรมอยุธยามาฟื้นฟูในกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย การปฏิรูปการปกครองและการพัฒนาประเทศในรัชกาลที่ ๔ และ รัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็มีความสืบเนื่องกับการพัฒนาประเทศในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การดำเนินชีวิตของชาวไทยในสมัยสร้างบ้านแปลงเมืองตอนต้นรัตนโกสินทร์ แม้จะคล้ายคลึงกับชีวิตไทยสมัยอยุธยา แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงไปตามทัศนคติและค่านิยม อันเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองภายหลังน้ำสงคราม และได้รับอิทธิพลจากชาวตะวันตกที่เข้ามาในช่วงนั้น ปัจจุบันนี้อยู่ในยุคโลกาภิวัตน์ ชาวไทยได้รับทราบทัศนคติ ค่านิยม ความเจริญทางวัตถุจากนานาประเทศทั่วโลก เนื่องจากการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ชาวไทยมีความจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับความเป็นไปในสังคมโลก ปัญหาที่ปรากฏในสังคมไทยปัจจุบัน ก็คือ การที่คนไทยบางส่วนไม่สามารถปรับตัวได้ทันตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม ในขณะที่คนไทยบางส่วนปรับตัวตามสังคมโดยขาดความนิยมนิเคราะห์ สภาพเช่นนี้เคยปรากฏแล้วในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เราจึงควรศึกษาวิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เพื่อเป็นบทเรียนสำหรับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน

เมื่อกรุงศรีอยุธยาแพ้สงครามกับพม่าในพ.ศ. ๒๓๑๐ บ้านเมืองระส่ำระสาย
เต็มไปด้วยปัญหาต่างๆ ประชาชนอดอยากยากแค้น ไม่อยู่ในฐานะที่จะ
เอื้อเฟื้อต่อพระพุทธศาสนาได้ ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายมีความเป็นอยู่ลำบาก พากันสึก
เลียมมาก ความทุกข์ยากลำบากที่รุมล้อมรอนกาย ทำให้ผู้คนเลิกไฟในอำนาจ
เหนือธรรมชาติ แม้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็ทรงอาศัยความเชื่อในอำนาจ
เหนือธรรมชาตินี้ สร้างขวัญกำลังใจให้ประชาราษฎร์ของพระองค์ โดยทรงมีพระราช
โองการประกาศเทวารักษ์ให้กำจัดปีศาจ ความตอนหนึ่งว่า "แต่ที่สืบไปเมื่อหน้า
ให้พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ภูมเทวดา อารักษ์เทวดา นฤกษเทวดา
อากาศเทวดา อุบัติปีศาจอาสังวาทธรรม ออกไปนอกขอบนันทเสมา อย่าให้จลาจล
เข้าทูลองๆ ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์แต่สักอัน ... จงเป็นใจจะภิบาลรักษาเข้าทูลองๆ ผู้
เรียงกรมการ สมณะนาประชาราษฎร์ จึงจะได้อยู่ราชอาณาเมืองเป็นสุขตามรับสั่ง"
นอกจากนี้ก็ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาด้วยประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า ทรงแต่งตั้ง
สมเด็จพระสังฆราช และ พระราชาคณะชั้นใหม่ ทรงตราพระราชกำหนดว่าด้วยศีล
สิกขา ทรงให้รวบรวมและตรวจทานพระไตรปิฎก และคัมภีร์พุทธศาสนา ทรงอุปถัมภ์
การศึกษาพระปริยัติธรรม ในขณะเดียวกัน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงฟื้นฟูสภาพ
เศรษฐกิจและสังคมให้เข้าสู่สภาวะร่มเย็นเป็นสุขตามปกติ ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงทรงพัฒนาประเทศให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้นในทุก ๆ ด้าน ในที่นี้จะ
กล่าวถึงการเลื่อนฐานะทางสังคม การศึกษา การบวช และการดำเนินชีวิต ในสมัย
ต้นรัตนโกสินทร์ คือ ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระ
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผู้ทรงสถาปนาพระราชวงศ์จักรี
ทรงสร้างเมืองหลวงใหม่และพระราชทานนามว่า "กรุงเทพมหานคร บวรรัตน-
โกสินทร์ มหินทรายุธยามหาดิลกภพ นรรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน
อมรนิมานอวตารสถิต สักกทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์" ทรงปกครองบ้านเมืองตาม
ระเบียบพิธีอย่างอยุธยา พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าพระยาเพชรพิชัย ซึ่ง

เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ให้เป็นประธานถวายระเบียบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ข้าราชการอื่น ๆ ก็สืบทอดอำนาจมาจากสมัยอยุธยาเช่นกัน ขุนนางตระกูลใหญ่ๆ ที่มีอำนาจมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ล้วนมีความสัมพันธ์กับราชตระกูล โดยการสมรสกับบุคคลในตระกูลของเจ้าพระยาจักรีก่อนปี พ.ศ. ๒๓๒๔ บุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับพระราชวงศ์โดยการสมรส คือ คหบดีชาวจีน พระชนกของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมรสกับดาวเรือง บุตรคหบดีชาวจีน และบุตรสาวชื่อแก้ว (ภายหลังได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสุทวารักษ์) สมรสกับเศรษฐีถนนตาล ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวจีน บุคคลสำคัญที่มีบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงมีอยู่ ๔ กลุ่มคือ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางหรือมูลนาย และพ่อค้าจีน

ในนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ สะท้อนภาพชีวิตและสังคม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งได้รับรางวัลนวนิยายดีเด่น ปี ๒๕๓๐ จากคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งสหประชาชาติ เรื่อง รัตนโกสินทร์ ของ ว.วินิจฉัยกุล พระยาสุเรนทรราชเสนา ได้กล่าวถึงบทบาทของพ่อค้าจีนไว้ว่า "พวกคนจีนเขามีทั้งเงินทอง มีทั้งแรงพอจะพึ่งพาให้ช่วยบ้านเมืองได้มาก ก็อย่างเรื่องสร้างวัดใจ ได้ทั้งด้านเงินทอง ข้าวของจากพวกเจ้าสัว ได้ทั้งด้านช่างจากพวกช่างจีน แล้วแรงงานจากกุลิฉ้ออีกล่ำไหน ๆ ก็อยู่แผ่นดินเดียวกันแล้ว จะต่างคนต่างอยู่ทำไม มาช่วยแรงกันเสียดีกว่า"

เจ้าสัว บิดาของพระจ้เมืองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้สนับสนุนบุตรชาย คือ พระจ้เมือง ซึ่งเป็นนักกฎหมายประจำกระทรวงเวียง โดยการให้เงินทองและของกินของใช้อยู่เสมอ พระจ้เมือง จึงสามารถดำรงชีวิตครอบครัวสมฐานะและปฏิบัติราชการด้วยความซื่อสัตย์ ในเรื่อง รัตนโกสินทร์ พ่อทังน้องชายของพระจ้เมือง ได้กล่าวกับพี่ชายว่า "ฉันว่าร้ายเพราะโกงเขามาเน่ ถึงได้เงินทองก็ไม่อยู่ทนนักหรอก ตัวเองไม่ฉิบหาย ลูกหลานก็ฉิบหาย เพราะคนที่เขาจำใจแล้วเนื้อเถื่อนหนึ่งเขามาให้เรา เขาต้องสาปแช่งเอาไว้นั้น" และพระจ้เมืองก็ได้บอก แม่เพ็ง ผู้เป็นภรรยา ว่า "แม่เพ็ง พี่ชำระความเพราะเห็นแก่คนที่ไม่ผิด

คนไหนผิดก็ว่าไปตามผิด ชาวบ้านจะได้ไม่เดือดร้อน พี่เองเคยเป็นชาวบ้านมาก่อน รู้ดีว่าการเป็นความนั้นต้องยากแค้นแสนเข็ญอย่างไร พี่จะขอไว้สักอย่าง คืออย่าให้ หล่อนรับสินบนจากญาติพี่น้องของคนพวกนั้น ถ้ารับเงินเขาเมื่อไหร่ พี่ก็ตัดสินให้เที่ยงธรรมไม่ได้" พระเจ้าเมืองปฏิบัติคนเช่นนี้ แม้ว่า "เขาได้รับสินบนกันทั้งบ้านทั้งเมือง"

แม่แต่ห้องชายของพระเจ้าเมือง คือ พ่อทัง ซึ่งช่วยบิดาทำการค้า ก็ต้องอาศัย "ความเมตตา" ของข้าราชการผู้ใหญ่ ทำให้การค้าขายสะดวกขึ้น วิธีการของพ่อค้าจีนสมัยนั้น ซึ่งก็คงไม่แตกต่างจากปัจจุบันมากนักคือ "มอบตัวให้ท่านใช้สอยจนกระทั่งท่านรักใคร่ดีแล้ว ทีนี้ถ้าเราเดือดร้อนอะไรบ้าง ท่านก็คงเห็นใจ" ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ระหว่างพ่อทังกับพระยาบ๋ารุงฯ ทำให้เจ้าสัวได้เป็นเจ้าภาษี ผูกขาดเก็บภาษีแทนรัฐบาลไทย และพระยาบ๋ารุงฯ ก็ได้เงินมาทำนุบำรุงของตน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงค้าสำเภาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงสามารถหาเงินเพื่อใช้สอยในราชการแผ่นดินได้มาก เมื่อทรงครองราชย์จึงทรงเห็นความสำคัญของการค้า ในเรื่องรัตนโกสินทร์ พระยาสุเรนทรราชเสนาอธินายให้ภรรยาและบุตรสาวฟังว่า "คิดง่าย ๆ แค่นี้บ้านเรายังต้องเตรียมล่วงหน้าเอาไว้ขนาดนี้ ถ้าหากว่าเป็นแผ่นดินทั้งแผ่นดิน พระเจ้าอยู่หัวท่านจะไม่ทรงหวังเป็นร้อยเท่าพันทวีหรือ ท่านเล็งเห็นว่าต่อไปภายหน้า ไม่ว่าจะทำอะไรลงไป จะต้องใช้เงินด้วยกันทั้งนั้น ตั้งแต่ทำศึกไปจนเลี้ยงผู้คนพลเมือง ถ้าไม่ค้าขาย จะเอาเงินมาจากไหน"

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้ที่มีบทบาทในการบริหารบ้านเมือง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และ ขุนนาง จึงต้องอาศัยชาวจีน ในการค้าขาย ทำรายได้ให้แผ่นดิน

ประชาชนส่วนใหญ่คือไพร่ มักเป็นผู้ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ และตามคำสั่งของมูลนาย ค่านิยมของไพร่ก็มักจะเปลี่ยนไปตามค่านิยมของชนชั้นนำในสังคม ดังสำนวนไทยที่ว่า "เจ้าว่างาม ก็ว่างามไปตามเจ้า" ไพร่แทบจะไม่มีโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคม ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากจะต้องสร้างบ้านเมือง ยัง

ต้องจัดบุคคลเข้ารับราชการด้วย มูลนายจากอยุธยาและธนบุรีเสียชีวิตเนื่องจากสงครามก็มาก บ้างก็สูญเสียอำนาจเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง จึงเป็นโอกาสให้ไพร่ได้เลื่อนเป็นมูลนายแทนตำแหน่งที่ว่างลง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีการเลื่อนฐานะทางสังคมได้ ๒ วิธี คือการทำความดีความชอบทางราชการ และการศึกษา เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงแต่งตั้งผู้จงรักภักดีให้เป็นมูลนายระดับสูง และระดับล่างโดยไม่ต้องไต่เต้าตามลำดับชั้น นอกจากนี้ยังทรงแต่งตั้งสามัญชนที่ "ไม่มีชาติตระกูล" เป็นมูลนายระดับล่าง และเป็นมหาดเล็กรับใช้ใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ชั้นสูง ตามความจำเป็นของตำแหน่งงานราชการ ชาวจีนที่ทำความดีความชอบในการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ท้องพระคลัง ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางด้วย เช่น หลวงโกศการาชเสขฐี ขุนภักดีอากร เจ้าพระยาพระคลัง ในรัชกาลที่ ๑ พระอินทรอากรในรัชกาลที่ ๒ พระอินทรอากรนี้ ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นนายอากรบ่อนเบี้ยคนแรก และได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอินทรอากรสามัญชนที่ได้รับแต่งตั้งใหม่นี้ ไม่คุ้นเคยกับระเบียบวิธีปฏิบัติและวัฒนธรรมของชนชั้นมูลนายแต่เดิม จึงเกิดปัญหาในการสัมพันธ์กับบุคคลทั้งในและนอกระบบราชการ แม้บางครั้งจะเป็นปัญหาเล็กน้อย หรือเป็นความประหลาดที่ไม่ได้รับการอบรมมา เช่น ไม่แสดงความเคารพยำเกรงผู้ใหญ่ การดื่มสุราก่อการวิวาท ฯลฯ แต่ก็ทำให้เกิดกรณีพิพาทในหมู่มูลนาย ดังปรากฏในกฎหมายตราสามดวงว่า

"พญารามคำแหงเป็นแต่ผู้น้อย มิได้คารวะยำเกรงแก่ผู้ใหญ่ ทนงจิตระอิสระเคียร ลอยชายเข้าไปในจวนพญาศรีราชเดโช แล้วขีมือขำคัสศพญาศรีราชเดโชไป และฝ่ายพญาศรีราชเดโชนั้นเป็นผู้ใหญ่ ถึงว่าพญารามคำแหงจะกระทำผิดล่วงเกินประการใดใดก็ดี ชอบแต่จะอดองความไว้ให้เสนาบดีว่ากล่าวให้ ถ้ามีสำเร็จก็จึ่งให้กราบบังคมทูลตามทำนองความ นั้นพญาศรีราชเดโชโมหจิตรเข้าชกเอาพญารามคำแหง... เป็นขุนนางผู้ใหญ่ไม่รักษาอิศริยยศอดใจ"

ในกฎหมายตราสามดวง เช่นกันก็มีการบังคับให้มูลนายทั้งหลายถือศีล ๕ เป็นปกติ ถือศีล ๘ ในวันอุโบสถ โดยได้อธิบายรายละเอียดของศีลแต่ละข้ออย่างชัดเจน ทั้งกำชับให้เข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่น้อย "พิจารณาคุให้ขึ้นปากขึ้นใจ ใถ่ถามให้สิ้นความสงสัยไครย" แล้วจึงสมาทานศีล ถ้าผู้ใดไม่กระทำตาม จะได้รับโทษตามควรแก่กรรม การบังคับให้มูลนายถือศีลฟังธรรมนี้ ทรงมีจุดประสงค์จะบรรเทาความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่เป็นเหตุให้บุคคลไม่สามารถควบคุมความประพฤติของตน ได้แต่ปล่อยตนแสดงอาการกิริยา และกล่าววาจาไปตามอำนาจอกุศลจิตทั้ง ๓ นั้น กฎหมายตราสามดวงจึงได้ระบุว่า "จะมีคดีแก่กันสิ่งใดให้ระงับดับโทษเสีย โมหะเสีย...อย่าให้เสียยศเกียรติชนบนแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว"

มูลนายใหม่ที่สร้างปัญหาให้สังคมชั้นสูงนี้ คงจะเป็นมูลนายที่ไม่ได้รับการศึกษาเท่าที่ควร ผู้ที่เลื่อนฐานะจากสามัญชนหรือไพร่ เป็นข้าราชการ โดยอาศัยการศึกษา มักจะได้รับการอบรมนิสัย ผิกกิริยามารยาท และความประพฤติบ้างแล้ว สถาบันการศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ วัด กับ วัง สมัยนั้นพระเป็นผู้มีความรู้และความประพฤติดีที่สุดในสังคม บิดามารดาจึงนำบุตรชายไปฝากให้เรียนหนังสือที่วัด พระจะสอนอะไรก็ขึ้นอยู่กับความรู้ของพระผู้เป็นอาจารย์ และความสามารถของศิษย์แต่ละคน ความรู้สามัญที่สอนกันทั่วไป คือ การอ่านการเขียน เลข และคุณธรรมอันเป็นบรรทัดฐานของสังคม เพื่อให้เด็กดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างเหมาะสม

เจ้านาย ขุนนางหรือมูลนาย ก็เป็นผู้ได้รับการศึกษาดี ลูกหลานของขุนนางนอกจากจะได้รับการศึกษาด้วยการบวชเรียนแล้ว ยังได้เรียนหนังสือจากญาติผู้ใหญ่ของตน และเมื่อเข้าสู่รุ่นหนุ่ม ก็มีโอกาสดำรงงานกับข้าราชการผู้ใหญ่ เมื่อมีโอกาสทำความดีความชอบในราชการ ก็จะได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางชั้นผู้น้อย และหากปฏิบัติงานได้ดี จะได้เลื่อนยศ เลื่อนตำแหน่งขึ้นไป พระเจ้าเมืองในเรื่อง รัตนโกสินทร์ แม้จะเป็นลูกจีน แต่ญาติฝ่ายมารดาเป็นข้าราชการ จึงได้มีโอกาสฝึกงานกับพระราชพิธีจ้าย และได้มีโอกาสทำความดีความชอบในราชการ

ถ้าจะเจรจา	อย่ามั่วว่าแก้ไข
แต่ชื่ออย่าตีไป	อย่าทำให้ได้ค่าตี
จะไปและจะมา	ให้ไหวลาอย่าแซ่หนี
ถ้าอยู่ที่เข่ามี	พ่อแม่ให้ไหวลา"

วรรณคดีสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีหลายเรื่องที่เป็นวรรณคดีคำสอนโดยตรง เช่น ไตรภูมิโลกวิณีจัญญ์ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท สุภาษิตสอนหญิง โคลงโลกนิติ และ อิศริยาณภษิต วรรณคดีเพื่อความบันเทิงอื่นๆ บางส่วนก็แทรกคำสอนในพระพุทธศาสนาหรือข้อควรประพฤติปฏิบัติ กฎหมายตราสามดวง ที่เขียนขึ้นตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และจารึกวัดพระเชตุพน ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มี การอธิบายคำสอนในพระพุทธศาสนา และการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับฐานะ

พระมหากษัตริย์สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทรงพัฒนาการศึกษาด้วยวิธีการต่าง ๆ หลายรูปแบบ ในส่วนของพระภิกษุซึ่งเป็นผู้ให้การศึกษแก่กุลบุตร ทรงส่งเสริมให้มีความรู้พระปริยัติธรรมมากขึ้น ทรงจัดการสอบความรู้พระภิกษุสามเณร ทรงพระกรุณาให้ราชบัณฑิต "บอกหนังสือ" แก่พระภิกษุสามเณร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระภิกษุที่สอบได้เป็นเปรียญ และ ราชบัณฑิตที่สามารถบอกหนังสือให้พระภิกษุสอบเปรียญได้มาก จะได้รับพระราชทานเงินเดือนเพิ่ม ส่วนผู้ที่ไม่สามารถบอกหนังสือให้พระภิกษุสอบเปรียญได้พอสมควร จะถูกลดเงินเดือน โพรที่ เป็นญาติโยมของพระภิกษุที่สอบเปรียญได้ ก็ได้รับพระราชทานให้เป็นโยมสงฆ์

สำหรับสามัญชนที่ไม่ได้บวช จะมีโอกาสได้รับการศึกษาน้อยกว่าผู้บวช สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้เริ่มขยายโอกาสทางการศึกษาแก่สามัญชน แต่ก็กระทำได้แต่เพียงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตั้งโรงเรียนขึ้นข้าง โรงทานเพื่อสอนอ่านเขียน และเลข แก่สามัญชน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จารึกความรู้ต่างๆ ไว้ที่วัดพระเชตุพน เปิดโอกาสให้สาธุชนศึกษาได้ด้วยตนเอง นับได้ว่าเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของไทย

สตรีสมัยรัตนโกสินทร์ก็เริ่มได้รับโอกาสทางการศึกษามากขึ้นจากเดิมที่สตรีมีหน้าที่เพียงเป็นภรรยาและแม่ที่ดี จึงต้องฝึกหัดวิชาการเรือน ได้แก่ การทำอาหาร เย็บปักถักร้อย ดูแลบ้านเรือน และฝึกฝนกิริยามารยาท สตรีชาววังจะมีฝีมือในด้านการเรือน ละเอียดยิ่งนัก และมีกิริยามารยาทสงบเสงี่ยมเรียบร้อยกว่าสตรีสามัญชน เมื่อสตรีชาววังแต่งงานออกเรือนไป ก็ถ่ายทอดความรู้ที่ได้รับการอบรมฝึกฝนมาแก่ญาติพี่น้อง และบุตรหลาน ส่วนสตรีสามัญชนก็สืบทอดวิชาการเรือนในครอบครัวของตน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์สอนเด็กหญิงในวังให้อ่านเขียนหนังสือไทยและหนังสือขอม ผู้ที่เรียนสำเร็จได้รับราชการเป็นเสมียน และเป็นครูถวายพระอักษรแก่เจ้านายที่ทรงพระเยาว์ สตรีชั้นสูงในสมัยนี้บางท่านจึงมีผลงานการประพันธ์ปรากฏให้เห็น เช่น กรมหลวงนรินทรเทวี พระชนนีเจ้าในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงนิพนธ์ "จดหมายเหตุความทรงจำ" พระองค์เจ้ามณฑา และ พระองค์เจ้าอุบล พระราชธิดาในรัชกาลที่ ๑ ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่อง "กุมารคำฉันท์" พระองค์เจ้ากัมพูฉัตร พระราชธิดากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงนิพนธ์ "นิพนพานวงษ์น้ำ" คุณสุวรรณ ข้าราชการฝ่ายใน รัชกาลที่ ๓ แต่งบทละครเรื่อง "อุณรุทร้อยเรื่อง" และ "พระมะเหลเถไถ" คุณพุ่มข้าราชการฝ่ายในสมัยเดียวกัน มีความสามารถด้านเพลงยาวและลัทธิ

วรรณกรรมราชสำนักในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่าสตรีชั้นนำอ่านออกเขียนได้ เช่น นางสุวรรณมาลี นางละเวง ในเรื่องพระอภัยมณี นางจันทาทวี ในเรื่องสังข์ทอง นางบุษบา ในเรื่องอิเหนา แม้แต่ในเรื่องขุนช้างขุนแผน นางทองประศรี และนางพิมพิลาไลย ซึ่งเป็นภรรยา และธิดา ของขุนนางผู้น้อยในหัวเมือง ก็อ่านออกเขียนได้ แม้เพียง ในเรื่อง รัตนโกสินทร์ ของ ว. วนิชฉัยกุล เป็นธิดาของพระยาสุเรนทรราชเสนา และได้ถวายตัวเป็นนางข้าหลวงในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี หรือสมเด็จพระพันวัสสาในรัชกาลที่สอง ก็ได้เรียนหนังสือในวังหลวง ในสมัยรัชกาลที่สองนั้น บรรดาข้าหลวงฝ่ายในคงจะไม่มีใครชวนชวาย

เรียนหนังสือ เมื่อแม่เพิ่งเรียนหนังสือ ผู้เฒ่าผู้แก่จึงค่อนข้างจะตกใจ สตรีฝ่ายใน
เรียนหนังสือกันมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความก้าวหน้าทาง
การศึกษาก่ออย่างหนึ่งคือ การศึกษาภาษาอังกฤษและวิชาการตะวันตกจากมิชชันนารี
นิกายโปรเตสแตนต์ ที่เข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในประเทศไทย โดยให้ความ
ช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจและบริการสังคมแก่คนไทยควบคู่ไปด้วย มิชชันนารีเหล่านี้
ได้นำเทคโนโลยีที่ไม่เคยมีในเมืองไทยมาใช้ด้วย คนไทยจำนวนมากที่สนใจวิชา
การใหม่ๆ ได้ศึกษาหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์จากมิชชันนารี และยอมรับความช่วยเหลือ
เหลือทางการแพทย์และการศึกษา แต่ไม่ยอมรับคริสต์ศาสนา พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีพระราชดำริว่า วิชาการตะวันตกที่จะมีประโยชน์ก็
ควรจะเรียนไว้ แต่ไม่ควรนับถือเลื่อมใสมากเกินไป กลุ่มบุคคลที่สนใจศึกษาภาษา
อังกฤษ และวิชาการตะวันตก ส่วนใหญ่จะเป็นชนชั้นสูง พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเป็นวชิรญาณภิษุ ทรงมีความเห็นว่า "ต่อไปภายหน้า
ไทยจะต้องเกี่ยวข้องกับฝรั่งมากขึ้นทุกที จึงควรปรับปรุงประเทศให้ชาติตะวันตก
นิยมว่าไทยพยายามบำรุงเมือง ให้เจริญตามอารยธรรม จึงจะปลอดภัยได้"

วชิรญาณภิษุ หรือ "ทูลกระหม่อมพระ" ของประชาชน ทรงเชี่ยวชาญภาษา
บาลี และพระธรรมวินัย เมื่อทรงเห็นว่าภิกษุสงฆ์ในสมัยนั้นปฏิบัติย่อหย่อน จึงทรง
พยายามที่จะส่งเสริมให้ภิกษุสงฆ์ศึกษาภาษาบาลีให้เชี่ยวชาญ และปฏิบัติตามพระ
ธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด โดยทรงตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ทั้งนี้อาจจะเป็น
เพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างสังคมสงฆ์ที่จะเป็นที่พึ่งแก่พุทธศาสนิกชนได้
เป็นการดึงดูดศรัทธาของประชาชน ไม่ให้หันไปเลื่อมใสศาสนาคริสต์ แทนที่จะ
ทรงต่อต้านการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ กลับทรงรักษาพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติ
เคร่งครัดตามพระธรรมวินัย ทั้งทรงเป็นมิตรกับบาทหลวงผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์
ด้วย พระองค์ทรงศึกษาภาษาอังกฤษและทรงอนุญาตให้ภิกษุคณะธรรมยุติกนิกายศึกษา
ภาษาอังกฤษจากบาทหลวงด้วย

การรับความรู้จากตะวันตก ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถือได้ว่าเป็นการเตรียม ประชาชนสำหรับการพัฒนาประเทศในสมัยต่อมา ทำนองเดียวกัน การส่งเสริมการศึกษาของสงฆ์สมัยนั้น ก็มีผลสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีการวัดผลทางการศึกษารูปแบบเดียว คือการ สอบความรู้พระสงฆ์ เรียกว่าการแปลหนังสือ หรือ การแปลพระปริยัติธรรม โดยจับ ฉลากข้อสอบที่กรรมการเตรียมไว้แล้ว แปลเป็นภาษาไทยให้ถูกหลักไวยากรณ์บาลี และให้เข้าใจเนื้อความในพระคัมภีร์นั้นด้วย สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาลงกรณ์ฯ กำหนดการสอบเป็น ๓ ระดับ คือ เปรียญตรี เปรียญโท และ เปรียญเอก ครั้นถึงรัชกาลต่อมา ได้ขยายหลักสูตรเป็น ๕ ประโยค และ กำหนดคัมภีร์ที่ใช้ใน การสอบให้ยากขึ้นไปตามลำดับ การสอบประโยค ๑-๓ ต้องสอบผ่านในคราว เดียวกันจึงจะได้เป็นเปรียญ

การสอบภาษาบาลีของพระภิกษุในปัจจุบัน ก็ยังคงใช้โครงสร้างนี้ คือ สอบ ผ่านประโยค ๓ จึงถือว่าเป็นเปรียญ และ เปรียญระดับสูงสุดคือประโยค ๕ แต่ รายละเอียดของหลักสูตรได้ปรับเปลี่ยนไปบ้าง

การบวชเรียนของกุลบุตรต้องอาศัยพระอุปัชฌาย์ดูแลอบรมและให้การศึกษา ทั้งนี้เพราะพระภิกษุใหม่ไม่สามารถศึกษาพระไตรปิฎกซึ่งเป็นภาษาบาลีได้เอง กฎ หมายที่ตราขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาลงกรณ์ฯ จึงระบุว่า "บวชเข้า แล้วให้อยู่ในหมู่คณะสำนักนี้อุปฐากอาจารย์ ๆ จงตั้งใจประณิบัติรักษาลักษณะ อย่า โหลเลให้ศิษย์เอาเยี่ยงอย่าง... ให้พระราชาคณะเร่งตักเตือนพิจารณา เห็นศิษย์ควร จะร่ำเรียนคัมภีร์ วิปัสณาธุระอันใดอันหนึ่งได้ก็ให้ร่ำเรียนธุระอันนั้น แล้วประณิบัติ ตามพระบริกษัตถ์ปฏิบัติศาสนา" นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระวันรัต (อาจ) วัดสระเกศ นิมิตต์ "โอวาทานุศาสน์" กำหนดคุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ชนชั้นสูงส่วนใหญ่จะบวชตามประเพณีเพียงพรรษาเดียว จึงมุ่งศึกษาวิปัสสนาธุระ ได้เรียนรู้วิธีทำจิตใจให้สงบ ได้ฝึกหัดประพฤติตนอ่อนน้อม และได้เรียนรู้การดำรงชีวิตในสังคมร่วมกับผู้อื่นในฐานะเพื่อนพรหมที่มีฐานะเสมอกัน

ส่วนสามัญชนบางส่วนบวชเรียนเป็นเวลานาน เพื่อศึกษาภาษาบาลี และศึกษาพระปริยัติธรรม เมื่อศึกษาพระปริยัติธรรมจนสามารถได้เป็นเปรียญ จะมีโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคม หากยังอยู่ในสมณเพศ ก็จะได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ และได้รับพระราชทานเงินนิตยภัต หากลาสิกขา ก็ทรงรับเข้ารับราชการ อย่างไรก็ตาม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระเปรียญสักไม่มากนัก แต่ตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระภิกษุหลายรูปสักเข้ารับราชการ พระองค์จึงทรงออกประกาศว่า พระเปรียญที่สัก จะเข้ารับราชการได้เฉพาะกรมเกี่ยวกับศาสนา การศึกษา และวิชาการบางอย่าง เช่นกรมโทร กรมหมอ กรมอาลักษณ์ และกรมราชบัณฑิต เป็นต้น ต่อมาทรงออกประกาศอีกฉบับหนึ่ง ห้ามพระราชาคณะและพระเปรียญสัก

ปัจจุบันมีการวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาของพระภิกษุในด้านของวิชาการที่ศึกษา และวิธีการศึกษา ตลอดจนการที่พระภิกษุศึกษาเล่าเรียน แล้วสักออกมาประกอบอาชีพ อาจพิจารณาได้ว่าการที่บุคคลบวชเรียนเป็นการพัฒนาคุณภาพประชากร พระภิกษุควรจะได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ตามความสนใจ และเมื่อลาสิกขาแล้ว ก็ควรจะเลือกประกอบอาชีพได้ตามความต้องการและความรู้ความสามารถ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ด้วยความจำเป็นต้องจัดคนที่มีความรู้เข้ารับราชการ จึงรับพระภิกษุที่ลาสิกขา เข้ารับราชการ เข้าใจว่าเมื่อมีบุคคลเพียงพอแก่งานราชการแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเริ่มจำกัดขอบเขตงานสำหรับผู้ลาสิกขาที่จะเข้ารับราชการ และต่อมาก็ทรงห้ามพระที่มีการศึกษาดิลาลิกขา จึงน่าจะได้นิยามพระราชดำริของพระองค์ด้วยว่า ทรงมีพระอย่างไร และสถานการณ์สังคมปัจจุบัน พระภิกษุควรจะได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาการ

สาขาไต่บ้าง จึงจะเหมาะสม และเมื่อได้รับการศึกษาอย่างดีแล้ว ควรจะประกอบ
 การงานใดจึงจะสมควรแก่สังคม และพระศาสนา

สถานการณ์ศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ ประชาชนยังคงมีความเชื่อใน
 เรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ เชื่อโชคลาง ตัดยึดในพิธีกรรมทางศาสนา ไม่เข้า
 ใจเนื้อความที่แท้จริงแห่งคำสอนของศาสนา ดังที่กฎหมายตราสามดวง ได้บันทึกว่า

"อนาประชาราษฎร์ลัทธิครั้งนี้ มีแต่โลภ มีแต่โมหะเป็นเค้ามุน จะยกทำ
 กุศลสิ่งใดใดก็ปราศจากปัญญา ลักแต่จะทำไปตามประเพณี มาตราว่าจะรักษาศีลห้า ศีล
 แปด ศีลสิบประการ พระสงฆ์ผู้ให้ว่าปรกการใดก็ว่าด้วย แต่ตัวเองนั้นจะเรียงลำดับ
 ศีลให้ถูกต้อง และลักษณะเนื้อความองค์แห่งศีลอันจะได้เข้าใจรักษาตามนั้น ร้อย
 คนพันคนจะรู้น้อย ถึงที่รู้เท่าตั้งนั้นเพราะมิวิญาณปัญญาดีก็ดี ปัญามิได้มีมีปัญญา
 ปัญอันจะตัดจิตระอกุศลธรรม ถือศีลเป็นอันมั่นนั้นก็น้อยนัก ย่อมชะเลาะเลียมมิได้
 สมาทานก็มีบ้าง ถึงรู้แต่มิได้ปฏิบัติก็ได้อธิว่ามีได้คุ้นเคยเข้าในการกุศล ก็เสีย
 ที่ด้วยจวนจลาพยาธิมรณทุกขโกลีถึงแล้ว"

เพื่อให้ประชาชนของพระองค์รู้เนื้อความแห่งศีล และ คุ้นเคยในการกุศล
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงออกกฎหมายเน้นให้ข้าทูลละออง
 ธงลิ้นพระบาท ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ หรือหากศรัทธาจะ
 สมาทานศีล ๑๐ ก็ได้ ด้วยความเข้าใจเนื้อหาสาระของศีลแต่ละข้ออย่างแท้จริง
 นอกจากนี้ยังทรงมีพระราชอุทิศค่าหะใช้วิธีการต่าง ๆ ส่งเสริมให้พระภิกษุศึกษาพระ
 ธรรมให้ลึกซึ้ง เพื่อจะได้สอนให้ประชาชนเข้าใจธรรมตามไปด้วย เช่น ทรงให้
 พระราชาคณะและราชบัณฑิตแต่งหนังสือ "ไตรภูมิอภินิหาร" โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตร
 ปิฎก ทรงโปรดฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก ทรงตราพระราชกำหนดหลาย
 ฉบับเพื่ออธิบายคำสอนในพระพุทธศาสนา และเพื่อควบคุมภิกษุสงฆ์ให้ประพฤติ
 ตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด พระมหากษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์รัตนโกสินทร์
 ทรงสอบถามข้อธรรมให้พระราชาคณะตอบ และทรงโปรดฯ ให้พระราชาคณะแสดงพระ
 ธรรมเทศนาถวายอยู่เสมอ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุน

การแปลวรรณคดีพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย เช่น ปฐมสมโพธิกถา และ มิลินทปัญหา

ในขณะที่พระมหากษัตริย์ทรงพยายามทะนุบำรุงพระศาสนา ความเจริญทางเศรษฐกิจก็มีส่วนอย่างมากที่ทำให้เกิดสังคมเมืองแบบทุนนิยม ที่ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่า วัฒนธรรมกรรมวิธี ซึ่งมีค่านิยมหลายประการไม่สอดคล้องกับคำสอนในศาสนาพุทธ

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีการขุดคลองมากมายในกรุงเทพฯ เพื่อประโยชน์ในการเพาะปลูก การคมนาคม และการค้า โรงงานต่าง ๆ นิยมตั้งอยู่ริมคลอง เพื่อสะดวกในการขนส่งวัตถุดิบ และสินค้า ประชาชนก็นิยมสร้างบ้านและสร้างวัดอยู่ริมคลอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นครั้งแรกที่ราชการจ้างกุลีชาวจีนขุดคลอง แต่เดิมมาราชการจะเกณฑ์แรงงานไพร่มาทำงานโดยไม่ต้องจ่ายค่าจ้าง เราไม่อาจทราบได้ว่าเพราะเหตุใดจึงไม่ทรงเกณฑ์แรงงานไพร่ แต่ปรากฏผลงานที่จ้างกุลีชาวจีนขุดคลอง เป็นที่พอใจ การขุดคลองในรัชกาลต่อมาจึงใช้วิธีจ้างกุลีชาวจีนทุกครั้ง

สุนทรภู่ได้บรรยายความคับคั่งของการคมนาคมในคลองสุนัขหอน ในนิราศพระแท่นดงรัง ว่า

"ถึงเขตแขวงแหล่งหล้าสุนัขหอน	เรือสลอนลอยรือถ้อถ้อไสว
ทั้งวังแพแห่ซ้อนแจ็กมอญไทย	บ้างมาไปปะกันเสียงครื้นครื้น
บ้างโค่นคูนรับคูกลับกลอก	บ้างเข้าออกอืดอืดต่างขัดขิ้น
หลีกเรือฝางขวางเรือเกลือติดเรือพิน	โกรธคนอื่นอื้ออึงขึ้นมึงกู"
ส่วนนายมี ได้บรรยายสภาพเมืองไชยา ไว้ในนิราศกลาง ว่า	
"ถึงไชยาธานีบุรีสถาน	เห็นเมืองบ้านใหญ่โตสโมสร
สะพานพร้อมไพร่ฟ้าประชากร	สภาพรพสุขสนุกสบาย
ตั้งตลาดสองแถวแนวถนน	ล้วนผู้คนอึ้งอ้อมมาซื้อขาย
เสียงกระหุงกระหึ่งทั้งหญิงชาย	บ้างร้องขายลูกพะเนียงเถียงกันอึ้ง"

วรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงสภาพเมืองไว้อย่างชัดเจนคือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรื่องอิเหนา

"นาวาค้าขายขายขึ้นล่อง	ตามแม่น้ำลำคลองแน่นเนื่อง
แพจอดตลาดท่าหน้าเมือง	นองเนื่องเป็นชนิดไนนที
ข้าวของต่างต่างเอาวางขาย	แพรม้วนมากมายหลายสี
ยกทองล่องจวนเจ็ดตะครี	พลอยมณีเพชรนิลจินดา
บริบูรณ์พูนสุขสมบัติ	แก้วแก้วเนารัตน์รัตนา
ทุกสิ่งสรรพเอมโอบโกชนา	ย่อมเยาราคาสารพัน
ลูกค้ำวานิชทุกนิเวศน์	มาแต่ต่างประเทศเขตต์
สำเภาจอดทอดท่าเรียงกัน	สลูบแขกกำปั่นวิไลตา
จีนจามอะแจแจซ้อง	คับคั่งทั้งสิบสองภาษา
แสนสนุกสุขเกษมเปรมปรา	ถ้วนหน้าประชาชนมนตรี
บ้างฝึกสอนคนทำบทบาท	พิณพาทย์ระนาดฆ้องอิงมี
พวกขนนางต่างหัดมโหรี	สาวสาวเสียงคิมิหลายคน"

ในตอนนี้ได้พรรณนาการเล่นต่างๆ ของหนุ่มสาวชาวเมืองอีกมาก ที่แสดงถึงความรักสนุก รักสวยรักงาม และรื่นรมย์ในเรื่องรัก นอกจากนี้ สภาพสังคมเมืองที่ปรากฏในวรรณคดีต้นรัตนโกสินทร์ ก็มีค่านิยมที่ไม่น่าชื่นชมนัก ดังตัวอย่างในนิราศเมืองเพชร ของสุนทรภู่ ตอนหนึ่งว่า

"ถึงบางหลวงล่องล่องเข้าคลองเล็ก	ล้วนบ้านเจ๊กขายหมอยุ่อกโซ
เมียขาวขาวสาวสวยล้วนรวบไป	หัวอกไอ้อายใจมิใช่เล็ก
ไทยเหมือนกันครั้นว่าขอเอาหอห้อง	ต้องขัดข้องแข็งกระด้างเหมือนอย่างเหล็ก
มีเงินงัดคักจ้างเหมือนอย่างเจ๊ก	ถึงลาวคเหล็กกลร่อนอ่อนละไม"

สภาพสังคมที่ปรากฏในวรรณคดีเหล่านี้ คงจะเป็นเงาพะในสังคมเมือง เพราะผู้ประพันธ์เป็นบุคคลชั้นสูง และข้าราชการในเมือง จอห์น ครอว์เฟ็ด ซึ่งเป็นทูตของผู้สำเร็จราชการอังกฤษในอินเดีย เข้ามาในไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ

เลิศหล้าภาลัย ได้บันทึกอุปนิสัยที่ไม่ดีของคนกรุงเทพฯ ไว้หลายประการ แต่ครอว์เฟ็ด ได้บันทึกถึงคนไทยในชนบทว่า "ข้าพเจ้าได้รับการรับรองจากคนที่ข้าพเจ้าถือว่ารู้เรื่องดีว่า อุปนิสัยของประชาชนในชนบทนั้น ดีกว่านี้มากทีเดียว"

ประชาชนในชนบทก็คือชนชั้นไพร่ มี ๒ ประเภทคือ ไพร่หลวงและไพร่สม ไพร่หลวงคือไพร่ของพระมหากษัตริย์ ราชการแบ่งไพร่หลวงมอบให้มูลนายควบคุมบังคับบัญชา บุตรของไพร่หลวงก็เป็นไพร่หลวงในสังกัดเดียวกับบิดาของตน เมื่ออายุครบ ๑๘ ปี จะต้องขึ้นทะเบียนเป็นไพร่ฝึกหัด อายุ ๒๐ ปีจึงเปลี่ยนฐานะเป็นไพร่หลวง ไพร่หลวงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถูกเกณฑ์แรงงานปีละ ๓ เดือน จนอายุ ๖๐ ปี หรือมีบุตรรับราชการแทน ๓ คน จึงจะพ้นจากการถูกเกณฑ์ ไพร่หลวงจะจ่ายเงินแทนการเกณฑ์แรงงานก็ได้ เรียกว่า ไพร่ส่วย ส่วนไพร่หลวงที่มีบ้านเรือนในเขตวัด พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศให้วัด เรียกว่าไพร่ข้าพระ สำหรับไพร่สมนั้นเป็นไพร่ของเจ้านาย มีหน้าที่รับใช้เจ้านายของตนเอง และถูกเกณฑ์แรงงานไปทำราชการ ปีละ ๑ เดือน แต่ก็มีเวลาที่จะประกอบอาชีพหารายได้ส่วนตัวมากกว่าไพร่หลวง ไพร่ทุกประเภทที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ จะต้องเสียภาษีให้ราชการ เช่นภาษีค่านา เรียกว่า อากรหางข้าว ภาษีค่านวน เรียกว่า อากรสมพัตสร ภาษีน่อนการพนัน เรียกว่า อากรบ่อนเบี้ย เป็นต้น

ชาวนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีที่ทำนาจาก ๔ ทาง คือหักร้างถางพงเป็นที่นา ทำนาในที่นาที่เจ้าของเดิมสละทิ้ง เช่นนาของผู้นั้นที่ดิน และทำนาในที่ดินของมูลนาย ชาวนามีประเพณีอย่างหนึ่งคือการช่วยกันทำงานโดยไม่เสียค่าจ้าง เรียกว่าการลงแขก มีการลงแขกเกี่ยวข้าว และการลงแขกทำงานให้วัด เป็นต้น

สำหรับการศึกษาของชาวนานั้น แม้ว่าพระมหากษัตริย์สมัยต้นรัตนโกสินทร์ จะได้ริเริ่มจัดการศึกษาแก่เด็ก แต่ก็ยังไม่กระจายไปถึงชนบท คงมีแต่เด็กในกรุงเทพฯ หรือ ในเมืองเท่านั้น ที่มีโอกาสได้รับการศึกษา ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงยากจนและไม่ได้รับการศึกษา แต่ก็มีอิสระในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ

ราษฎรอีกชั้นหนึ่งที่มีฐานะต่ำกว่าไพร่ คือทาส ทาส มีสภาพเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งของนายเงิน การซื้อขายทาสต้องมีการทำสัญญาตามกฎหมาย แต่ทาสก็ยังมีฐานะเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ได้รับการคุ้มครองจากกฎหมาย ประกอบกับสังคมไทยมีรากฐานจากพุทธศาสนา นายเงินจึงมีความเมตตากรุณาต่อทาส นายเงินบางคนเลี้ยงดูทาสเสมือนลูกหลาน ด้วยเหตุนี้ ราษฎรจึงไม่กลัวการเป็นทาส มีการขายลูกเมียหรือขายตัวเองเป็นทาส และทาสบางประเภท อาจไถ่ถอนตัวพ้นจากการเป็นทาสได้

ด้วยเหตุที่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ประเทศไทยยังปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสมบูรณ์ในการบริหารปกครองบ้านเมือง วิถีชีวิตคนไทยสมัยนั้นจึงขึ้นอยู่กับพระราชาธิบาย เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเปิดโอกาสให้สามัญชนที่จงรักภักดี หรือที่ได้รับการศึกษา เข้ารับราชการ สามัญชนที่ "ไม่มีชาติตระกูล" มาแต่เดิม จึงมีโอกาสดำเนินฐานะทางสังคม จากไพร่หรือพ่อค้า เป็นมุลนาย เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษา และทรงพยายามที่จะให้ประชากรของพระองค์ได้รับการศึกษามากขึ้น ทั้งในการศึกษาวิชาการทางโลก และการศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนา คนไทยจึงได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น หากไม่บวชเรียนกับพระอุปัชฌาย์ ก็สามารถศึกษาด้วยตนเองได้จากการอ่านหนังสือ ซึ่งมีทั้งวรรณกรรมเพื่อความบันเทิง และวรรณกรรมคำสอน หรือศึกษากับมิชชันนารี หรือเข้าเรียนในโรงเรียนที่จัดพระราชทานไว้ข้างโรงงานก็ได้ สำหรับผู้ที่บวชเรียน พระมหากษัตริย์จะทรงสนับสนุนเป็นอันมาก โปรดเกล้าฯ ให้แต่งวรรณกรรมทางศาสนามากมาย และทรงพัฒนาคุณภาพของพระผู้ทำหน้าที่สอนในวัดด้วยวิธีการต่าง ๆ รวมทั้งได้พระราชทานสิทธิพิเศษบางประการแก่ภิกษุที่เรียนสำเร็จด้วย ในส่วนของการประกอบอาชีพ พระมหากษัตริย์ทรงสนับสนุนการค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้เศรษฐกิจเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกัน ก็ทรงเอื้อเฟื้อชวนา โดยทรงอนุญาตให้ใช้ที่ป่าซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ ทำนาได้อย่างเสรี ทั้งทรงดูแลในเรื่องน้ำสำหรับทำการเกษตรด้วย ใน

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ได้ลดการเกณฑ์แรงงานไพร่ ทำให้ไพร่มีเวลาประกอบอาชีพเพิ่มพูนรายได้ให้ครอบครัวมากขึ้น ในด้านศาสนาและวัฒนธรรม พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมีเหตุผล ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ ในขณะเดียวกัน ก็ทรงเปิดโอกาสให้ศาสนิกอื่น เผยแพร่ศาสนาของตนในพระราชอาณาจักรได้ ทรงอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยที่ควรจะรักษาไว้ เช่น การประเพณีคนให้เหมาะสมแก่ฐานะบรรดาคำกตัญญู การทำทาน และการบวชเรียน เป็นต้น ในขณะเดียวกันก็ทรงรับวัฒนธรรมต่างชาติมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยด้วย เช่น การจัดการศึกษาแก่ประชาชน การรักษาพยาบาลด้วยการแพทย์ตะวันตก การพิมพ์ และการใช้เทคโนโลยีต่างๆ

พระมหากษัตริย์ไทยนับแต่สมัยรัตนโกสินทร์จนถึงสมัยปัจจุบัน ทรงปรับปรุงประเทศโดยทรงรับอิทธิพลของจีน หรือประเทศแถบตะวันตกก็ตาม มาประยุกต์ให้เหมาะกับสังคมไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานวัฒนธรรมวิถีชีวิตไทย แม้โดยภาพที่ปรากฏ วิถีชีวิตไทยจะเปลี่ยนแปลงไป แต่เนื้อแท้ของความเป็นไทยคงอยู่ คือความรักอิสรภาพ ความไม่เบียดเบียน และความฉลาดในการประสานประโยชน์ ซึ่งอาจจะกล่าวรวมลงในคำเดียวได้ว่า ความเมตตา แม้แต่ทาสก็ยังได้รับความเมตตาจากนายเงิน ไพร่ได้รับความเมตตาจากมูลนาย ราษฎรไทยยุคประชาธิปไตยหากไร้ซึ่งความเมตตาต่อราษฎรไทยด้วยกันเอง จะถือว่ามิมีวิถีชีวิตเจริญก้าวหน้ากว่าสมัยรัตนโกสินทร์ได้หรือ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เรียงความส่งประกวดชิงรางวัลภูมิพล

เรื่อง

"วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์"

โดย

นายรักพงศ์ มุณีแนม

3632466 ชั้นปีที่ 2

ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์

"สร้างบ้านเมืองลุ่มกินปลา

เห็ดคนาเมืองลุ่มกินข้าว"

จำเดิมแต่ครั้งบูรณกาล พื้นประทศแถบถิ่นภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ฟ้าได้รับการจำแนก แยกย่อยประเทศด้วยการกำหนดเสาหลักปักปันเขตแดนแต่อย่างใด หากได้ตั้งอยู่เสมอเสมอนั้น แผ่นดินเดียวกัน ครึ่งมวลมนุษย์ทุกหมู่เหล่าหลายเผ่าพงศ์พันธุ์ได้ชมรมชุมนุมกันเป็นเหล่าแห่ง ทั้ง พึ่งพาอาศัยไปมาหาสู่กัน สืบสานวิถีชีวิตผสมผสานวัฒนธรรมอย่างสอดคล้องกลมกลืน ดังพงศาวดาร ล้านช้างตอนหนึ่งว่า "กาลเมื่อก่อนนั้น ก็เป็นดินเป็นหญ้าเป็นฟ้าเป็นแถบ ผีแลคนเที่ยวไปมาหากัน บ่ขาด" การสัญจรอ่อนเร่หาอาหารไปตามยถากรรมธรรมชาติไม่เป็นหลักแหล่งมาแต่เดิมก่อนหน้า จึงได้อันยุดิลง มิฉะนั้น "สร้างบ้านเมืองลุ่มกินปลา เห็ดคนาเมืองลุ่มกินข้าว" ดังกล่าว คงไม่ บังเกิดขึ้น พื้นฐานของชุมชนหมู่บ้านแต่แรกเริ่มจึงสัมพันธ์กับที่ลุ่มเล่งราบอย่างสนิทแนบแน่น วิถีชีวิต ของทุกผู้ชนแถบถิ่นภูมิภาคนี้จึงคล้ายคลึงใกล้เคียงกัน ชึ่งเกี่ยวผูกพันกับการกลีกรมอย่างสนิทแนบแน่น นับเป็นสังคมเกษตรกรรม วิถีชีวิตของชนผู้อาศัยพันผูกอยู่กับการทำนาปลูกข้าว กล่าวได้ว่าสังคมแถบ ถิ่นนี้เป็นสังคมวัฒนธรรมข้าว (RICE CULTURE) "สยาม" "เมืองสยาม" "สยามประเทศ" "ราชอาณาจักรสยาม" หรือ "กรุงสยาม" ตามแต่เรียกขาน ถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมนี้เช่น เดียวกัน แลเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยตั้งหลักแหล่งของหลายเผ่าพงศ์พันธุ์มาแต่ดึกดำบรรพ์ หากมิได้กำหนด รูปรอยเส้นกันพระราชอาณาเขตประเทศเอก เช่นปัจจุบันกาลนี้เท่านั้น

คติชนวิทยาเป็นส่วนหนึ่งซึ่งชี้แสดงถึงร่องรอยอดีตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท (TAI) ในภูมิภาค แถบถิ่นนี้ได้เป็นอย่างดี การศึกษาวัฒนธรรมราชวัวร์ (THE LITTLE TRADITION) หมายถึง วัฒนธรรมชาวบ้าน จะพบตำนานเรื่องเล่าอยู่หลากหลายในฐานะของบันทึกทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะกำเนิดของชนเผ่าไท กอปรด้วยการตั้งถิ่นฐานแลวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนนั้น ดังตำนานขุนบรมอันเป็นส่วนหนึ่งของพงศาวดารล้านช้าง มีเรื่องราวพอเป็นสังเขปว่า "มีขุนทั้งสาม

คือ บู่ลาเงิง ขุนเค็ก ขุนคาน ขอลาแถนลงไปอยู่ในเมืองมนุษย์ที่ 'นาบ่อนน้อยอ้อยหนู' แถนให้ควายลงมาไถนาด้วย ต่อมาควายตายลงเกิดมีต้นน้ำเต้าที่ซากของควาย น้ำเต้าผลนี้ใหญ่มาก ขุนทั้งสามจึงเอาเหล็กที่เผาจนแดง จะะน้ำเต้าเป็นรู มีคนออกมาเป็นจำนวนมาก พวกแรกมีผิวเนื้อคล้ำ อันได้แก่บรรพบุรุษของพวกข่า ขมุ ขอม เขมร มอญ รุ่งต่อมาเป็นพวกมีผิวขาวกว่าอันได้แก่บรรพบุรุษของคนลาว คนไท คนญวน ขุนทั้งสามก็สอนให้ทำไร่ ทำนา ทอผ้า สอนให้เป็นสามัคคีรยา กัน ต่อมาเมื่อมนุษย์มีมากขึ้น ขุนทั้งสามปกครองมนุษย์ให้สงบเรียบร้อยไม่ได้ พระยาแถนจึงส่งขุนครุแลขุนครองลงมาปกครอง แต่ขุนครุแลขุนครองมีวแต่กินเหล้าแล ไม่ดูทุกข์สุขของราษฎร พระยาแถนจึงส่งขุนบรมลงมาปกครอง ขุนบรมมีโอรสเจ็ดองค์ คือ ขุนล่อ ส่งไปให้ครองอาณาจักรล้านช้าง ขุนยี่ผาลาน ไปตั้งเมืองสิบสองพินนา สามจุสง ไปตั้งหัวพันทั้งห้าทั้งหก ไสผง ไปตั้งลานนา เชียงใหม่ จัวอิน ไปตั้งอโยธยา ลกกกลม ตั้งเมืองมอญ รามัญ เจ็ดเจือง ไปตั้งเมืองพวนเชียงขวาง" ตำนานขุนบรมนั้นนอกจากให้รายละเอียดเรื่องประเพณีการสร้างบ้านแปลงเมืองของชนเผ่าไทที่ชื่นชอบการตั้งถิ่นฐานแถบทุ่งราบเพื่อสร้างเมือง ก็ยังได้สะท้อนวิถีชีวิตเกษตรกรรมแถบที่ลุ่ม เรื่องการทำนาทำไร่ แลทอผ้าอีกด้วย การตั้งรกรากถิ่นฐานแถบที่ลุ่ม แลทุ่งราบในตำนานขุนบรมนี้เห็นพ้องตรงกับความตอนหนึ่งในตำนานสิงหนวัติกุมารพงศาวดารโยนก (ประชุมพงศาวดาร ภาค 61) ที่ว่า "อันจะสร้างไร้แตงนา คินักแล" รวมทั้งภูมิหลังจากหลักศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ที่กล่าวว่า "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว" แล "เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย" อันแสดงให้เห็นโดยชัดเจนว่าวิถีชีวิตของผู้คนในกาลก่อนนั้นสัมพันธ์กับเกษตรกรรมเพียงไร จวบจนสมัยกรุงศรีอยุธยาแลกรุงธนบุรี วิถีชีวิตของผู้คนก็ยังผูกพันกับที่ลุ่มแลทุ่งราบอย่างสนิทแนบแน่น อนึ่ง เรื่องตำนานแลเรื่องพงศาวดารแต่บรรพกาลมักมีถ้อยคำ เป็นบทนำว่าด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อันเป็นเหตุให้บังเกิดการสร้างบ้านแปลงเมืองอยู่เสมอ ตำนานแลพงศาวดารเหล่านี้ได้สร้างคุณูปการแก่ชนรุ่นหลังไว้อย่างใหญ่หลวง ทั้งนี้สืบเนื่องจากครั้งสมัยโบราณนานไกลนั้นยังไม่มีตัวอักษรใช้ เรื่องราวต่าง ๆ แม้นไม่เห็นจริงตามนั้นก็ยังสามารถเล่าต่อกันมาเป็นมุขปาฐะหรือปรัมปรา สุดแต่ผู้เล่าจะประยุกต์ปรับเปลี่ยนแปลงให้เหมาะกับวิถีชีวิตอันหมายรวมถึงทัศนคติโลกทัศน์ ความเชื่อถือ แลขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมของตนมากนักน้อยเพียงไร เหตุที่เราต้องศึกษาอดีตกาลก่อนสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น เนื่องด้วย

เราเชื่อว่าอดีตจะเป็นกระจกเงาส่องสะท้อนฉายให้เห็นเรื่องปัจจุบันได้แจ่มแจ้งชัดเจนขึ้น ดังที่บรรพชนได้กล่าวไว้ว่า ขนาคไม่รู้จักอดีตแห่งตน ขนนั้นย่อมยังเยาว์อยู่เสมอ

ชาติเชื้อชนชาวสยามเป็นชนชาติที่ก่อร่างสร้างอารยธรรมจนเป็นเอกลักษณ์แบบแผนของตนเองมาเนิ่นนาน นับเป็นชนชาติเก่าแก่โบราณชาติหนึ่งในดินแดนแหลมสุวรรณภูมิแลแถบถิ่นภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ชาติสยามจึงได้รับการกล่าวขานว่าเป็นชาติที่มีฐานะมั่งคั่งแลมั่นคงถึงพร้อมในทุกด้าน ขนชาวสยามนั้นแม้วิถีชีวิตที่สงบเรียบง่ายสมบูรณ์พูนสุขด้วยความอยู่ดีกินดี มีพสกตองกฤตกิจชวนชวายุคิรินาน เรื่องการทำมาหากินแจก เช่นประเทศแถบถิ่นอื่นถึงขนาดต้องเดินเรือออกล่าหาอาณานิคมเพื่อนำทรัพยากรไปหล่อเลี้ยงชนเชื้อชาติตน ขนชาวสยามจึงมีแบบแผนชีวิตความเป็นอยู่อย่างน่าภาคภูมิใจยิ่งนัก นำศึกษา แลอนุรักษ์หวงแหนให้ยิ่งยงยืนยาวสืบไป จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ได้รับการค้นพบ เราจะเห็นว่าอารยธรรมชนชาวสยามนั้นสามารถย้อนไปได้ไกลถึงอารยธรรมสมัยบ้านเชียงอันนับเป็นยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์เลยทีเดียว ตำนานที่ยกมาข้างต้นจากพงศาวดารล้านช้างก็ดี จากพงศาวดารโยนกก็ดี เป็นหลักฐานยืนยันการมีอยู่ของชนชาวสยามหรือชนแถบถิ่นนี้ได้เป็นอย่างดี อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งเป็นราชธานีแห่งแรกของสยามที่ตั้งอยู่แถบถิ่นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ก็ได้รับการสถาปนามากว่าเจ็ดศตวรรษหากถือเอาอายุขัยของกรุงรัตนโกสินทร์ครบสองร้อยปีเป็นที่ตั้ง สมัยสุโขทัยเริ่มราว พ.ศ. 1763 ถึงประมาณ พ.ศ. 1920 สมัยอยุธยาเป็นราชธานีเริ่มราว พ.ศ. 1893 ถึงประมาณ พ.ศ. 2310 สมัยธนบุรีเริ่มราว พ.ศ. 2310 ถึงประมาณ พ.ศ. 2325 แลสมัยรัตนโกสินทร์จึงเริ่มตั้งต้นนับแต่ปี พ.ศ. 2325 นั้น วิถีชีวิตของชนชาวสยามมักยึดถือยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรม แลคติความเชื่อที่ได้รับการอบรมสั่งสอนต่อเนื่องกันมาแต่บรรพชน เคยดำเนินชีวิตมาอย่างไร ก็ถือปฏิบัติไปตามนั้นอย่างเคร่งครัดจนกลายเป็นแบบแผนสืบต่อกันมานับเวลาหลายชั่วคน เป็นที่เชื่อกันโดยทั่วไปว่าเป็นอารยธรรมสูงสุดเก่าแก่ แลไม่ซ้ำใคร วิถีชีวิตแบบโบราณนั้นนับเนื่องได้ว่าตั้งต้นแต่บรรพกาล แล้วถ่ายทอดมาสู่อาณาจักรสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี แลรัตนโกสินทร์ ตามลำดับ

อันถ้อยคำ "วิถีชีวิต" นั้น พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พุทธศักราช 2530 ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ความเป็นไปในการค้ารงชีวิต" วิถีชีวิตไทยจึงหมายถึง ความเป็นไปในการค้า

ดำรงชีวิตแบบไทย หรือการดำเนินชีวิตของชนชาวไทยตามแบบไทยนั่นเอง ข้อจูงนส่งสัยที่อาจตามมาก็คือ ชาวไทยมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไรในอดีตกาล การดำรงชีวิตในสังคมของชาวไทยสมัยนั้นเป็นอย่างไร การมุ่งศึกษา "วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์" จึงหมายถึง การพยายามศึกษาชีวิตความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตในสังคมของชนชาวไทย ระหว่างรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเฉพาะ (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2394) กล่าวคือ สิ้นสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ผู้ทรงพระปรีชาสามารถเกื้อกูลอุตสาหกรรมกึ่งชาติภูมิแผ่นดินคนสัญชนชาวไทยได้หลังจากคราต้องยุคนับตั้งแต่กับสูญเสียดินแดนแก่พม่าเข้าศึกสยามประเทศก็ผลัดแผ่นดินเปลี่ยนราชธานีใหม่สู่ปฐมสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นพระรณนาในปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ที่ทรงเล็งเห็นการณ์ไกลว่ากรุงธนบุรีอาจพ่ายแพ้เสียให้แก่ข้าศึกได้ในวันหน้า หากยังไม่อพยพโยกย้ายราชธานีแห่งใหม่ไปยังฝั่งพระนครเสียแต่เนิ่น ชัยภูมิทำเลที่ตั้งของกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีความเหมาะสมสามารถป้องกันภัยจากอริศัตรูพม่าเข้าศึกได้เป็นอย่างดี ยิ่งไปกว่านั้นชัยภูมิแห่งนี้ยังถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร แลเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนาปลูกข้าว อันเป็นสิ่งสำคัญแก่การครองชีพขั้นมูลฐานในการดำเนินชีวิตของชนชาวไทย วิถีชีวิตไทยจึงไม่แปรเปลี่ยนนัก รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นสิ้นไปกับการทำนุบำรุงฟื้นฟูประเทศหลังการสูญเสียดินแดนเป็นส่วนใหญ่ สำหรับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นถือเป็นช่วงระยะเวลาแห่งการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีเลออารยธรรมเดิมที่หายสูญไป (พ.ศ. 2352-พ.ศ. 2394) นับเป็นยุคฟื้นฟูศิลปะและวิทยาการ (RENAISSANCE) ของไทยเลยทีเดียว เป็นช่วงสมัยเวลาแห่งการสืบสานวัฒนธรรม ภูมิปัญญา แลแบบแผนในการดำเนินชีวิต จากบรรพบุรุษที่ล่วงไป วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึงคงยึดถือตามแบบแผนเดิมจากอยุธยาซึ่งอยุธยาได้รับช่วงมาแต่ครั้งบรรพกาลอีกทอดหนึ่ง เหตุผลสนับสนุนในข้อคิดเห็นนี้สามารถดูได้จากวิถีชีวิตของบรรพบุรุษที่ยังข้องเกี่ยวกับผูกพันกับเกษตรกรรม เสมอมาอันปรากฏอยู่ในร่องรอยอดีตที่บ้านเชียง ตำนานขุนบรมในพงศาวดารล้านช้าง ตำนานสิงหนวัติกุมารพงศาวดารโยนก แลหลักศิลาจารึกอาณาจักรสุโขทัยนั้นแล วิถีชีวิตไทยหรือการดำเนินชีวิตตามแบบไทย สามารถแบ่งได้เป็น

2 ประเภทใหญ่ กล่าวคือ เป็นวิถีชีวิตในรูปธรรม อันได้แก่ รูปพรรณสัณฐาน การแต่งกาย ทรงผม เคตสถานบ้านเรือน ยวดยานพาหนะ อาหารการกิน แหล่งซื้อขายสินค้า วัฒนาอาราม แลเป็นวิถีชีวิตในนาม ^{พิธีกรรม} เช่น การทำมาหาเลี้ยงชีพ สภาพความเป็นอยู่ทางครอบครัว ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ การเลี้ยงดูให้การศึกษาบุตรหลาน คติความเชื่อ ประเพณี ค่านิยม ธรรมเนียมการครองเรือน แบบอย่างที่ดีที่ควรธำรงรักษาไว้ เป็นต้น

ชนชาติไทยสืบเชื้อสายมาจากเผ่าพงศ์พันธุ์ใด ยังหาไม่ผู้ใดทราบแน่ หลักฐานที่บ่งบอกถึงรูปพรรณสัณฐานที่แท้จริงของชนชาวไทยในอดีตกาล จึงหาไม่ผู้ใดบันทึกไว้ จวบจนต้นรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จอห์น ครอว์เฟิร์ด (JOHN CRAWFURD) ทูตของอังกฤษผู้เข้ามาเพื่อเจริญพระราชไมตรีแลติดต่อค้าขายกับไทยได้บันทึกรูปพรรณสัณฐานของชาวไทยไว้ว่า โดยโครงสร้างแล้ว ชาวไทยดีกว่าชาวอินเดีย ชาวจีนหรือชาวยุโรป แต่สูงกว่าชาวมาเลย์ มีความสูงโดยเฉลี่ยแล้วประมาณ 5 ฟุต 3 นิ้ว มีแขนขาสมส่วน ตรงกันข้ามกับชาวอินเดีย ชาวไทยมีมือที่แข็งแรง ซึ่งต่างไปจากชาวอินเดียที่มีมืออ่อนนุ่มแลบอบบาง โดยจอห์น ครอว์เฟิร์ด ยังให้รายละเอียดอีกว่า "ผิวของชาวสยามเป็นสีน้ำตาลอ่อน ไม่คล้ำเท่าชาวมาเลย์แต่คล้ำกว่าชาวจีน แต่ไม่เคยมีที่จืดคล้ำอย่างชาวอัฟริกัน นิโกรหรือชาวฮินดูเลย... ผมของชาวสยามเป็นสีดำ เส้นอ่อนแต่หยาบหนา ตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมีขนน้อย... ศีรษะของชาวสยามได้รูปดีโดยทั่วไป แลตั้งตรงอย่างได้สัดส่วนอยู่บนคอแลไหล่... โครงสร้างของใบหน้าไม่เด่นจนเห็นได้ชัดหรือได้สัดส่วนสวยงามมากนัก จมูกเล็กกลมที่ตรงปลายแต่ไม่แบนเหมือนจมูกของชาวนิโกร... ปากกว้างแต่ไม่มีริมฝีปากค่อนข้างหนา หนัยตาเล็กแลเป็นสีดำสนิท ตาขาวก็มีสีเหลืองเจืออยู่... ขนคิ้วไม่เข้มหรือสวยงามนักแต่ส่วนที่เด่นที่สุดในใบหน้าก็คือ กระดูกแก้มที่กว้างแลสูง ซึ่งทำให้ใบหน้าเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน แทนที่จะเป็นรูปไข่ซึ่งเป็นรูปหน้าที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่างาม... แลเมื่อพิจารณารวมแล้วคนไทยสวยงามกว่าจีนแลอินเดีย..." จากบันทึกของจอห์น ครอว์เฟิร์ด ทำให้พอเข้าใจรูปพรรณสัณฐานของคนไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้ว่า มีผิดแผกแตกต่างจากคนไทยสมัยโลกาภิวัตน์ซึ่งถักจากสมัยดังกล่าวมาเกือบสองศตวรรษเท่าใด นอกจากนี้ บันทึกเล่มเดียวกันยังให้รายละเอียดของกิริยาท่าทางของคนไทย ดังความว่า "ชาวสยามยังค่อนข้างเคร่ง ไม่เบิกบาน แลท่าทางเงิบขมริม

กิริยาเชิงซ้ำ เจ็บทงอย แลดูไม่สง่างามนัก" ถ้อยความนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตในส่วนของความบันเทิงของชาวไทยช่วงนั้นว่ายังไม่มีความเบิกบานใจ หากมีอยู่บ้างก็เพียงหน้าเทศกาลรื่นเริงเท่านั้นด้วยว่าจิตใจของผู้คนยังคงบอบซ้ำ เสียขวัญหลังการเสียกรุง

การศึกษาถึงวิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์อาจไม่สมบูรณ์เท่าใด หากไม่กล่าวถึงเรื่องการแต่งกายของผู้คนสมัยนั้น การแต่งกายเป็นเครื่องบ่งชี้สำคัญถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรม ค่านิยม โครงสร้างทางสังคม ตลอดจนสภาพเศรษฐกิจและการเมืองของสังคมในช่วงปฐมสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สังคมไทยเป็นสังคมแบบจารีต โครงสร้างทางสังคมประกอบด้วยกลุ่มคนอันได้แก่ พระมหากษัตริย์ ขุนนาง แลสามัญชนอันหมายรวมถึงไพร่ทาสทั้งหมด อาภรณ์เครื่องแต่งกายสตรี นับว่าสัมพันธ์กับบทบาทของสตรีด้วยอย่างมิอาจบิดเบือนได้ บทบาทของสตรีในระหว่งนั้นที่สังคมคาดหวังออกไปเสียจากการเป็นแม่ศรีเรือน ก็คือ การเป็นเครื่องกำหนด เป็นเครื่องหมายของฐานะทางสังคม เป็นเครื่องมือชี้บ่งถึงบารมีของบิดาแลสามีว่ามากน้อยเพียงไร นับเป็นบทบาทที่น่าเศร้า สะเทือนใจยิ่งนัก ด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว การแต่งกายของสตรีจึงต้องประณีตงดงามเพื่อใช้เป็นเครื่องมืออันนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่ารูปแบบการแต่งกายแล เครื่องถักทอของสตรีชั้นสูงแลสตรีชั้นสามัญชนหาได้ผิดแผกแตกต่างกันไม่ หากละม้ายคล้ายคลึงกันโดยนิยมมุ่งผ้าโจงกระเบน ท่มผ้า แแถบหรือผ้าสไบ เช่นเดียวกัน ทว่าสตรีชั้นสูงเน้นคุณภาพแลความสวยงามสดงดงามของผ้ามากกว่า ผ้าที่ใช้ห่มสวมใส่จึงมีความประณีตในการทอ ใช้วัสดุมีราคาแพงกว่า อาทิ ไหมอย่างดี แล่งเงินแล่งทอง บางชนิดมีการปักหรือตกแต่งด้วยวัสดุมีค่า ทั้งที่สั่งจากต่างประเทศ ทั้งที่เป็นผ้าทอพื้นเมืองในกรณีของเจ้านายฝ่ายใน การเปลี่ยนจากฉลองพระองค์หรือเสื้อที่ทรงในวัยเยาว์เป็นผ้าสไบเฉียงยังเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นเจ้านายฝ่ายในโดยสมบูรณ์ ไม่อาจออกมาในสมาคมของฝ่ายที่ทำได้โดยง่ายอีกต่อไป ฉะนั้น เราจะเห็นว่าการแต่งกายของเจ้านายฝ่ายในนั้นยังบ่งบอกถึงวิถีชีวิต รวมทั้งแบบแผนของสังคมที่อาศัยอยู่อีกประการหนึ่งด้วย นอกจากนี้ วิถีชีวิตทางการแต่งกายของสตรีชั้นสูงยังขึ้นอยู่กับคติความเชื่อที่เกี่ยวกับเทวดาสีปดเคราะห์หรือแม่ชื้อ ที่คอยคุ้มครองเด็กแรกเกิด สตรีชั้นสูงจึงมักเคร่งครัดในการแต่งกายให้ต้องตรงตามโหราศาสตร์ของวัน นุ่งห่มตามสีสันของแต่ละวันนั้น ๆ อาทิ วันจันทร์นุ่งเหลือง ท่มน้ำเงินหรือบานเย็น หรือ นุ่งน้ำเงินทาบ่มจำปาแดง เป็นต้น

ลวงตาพม่าบ้างก็ จึงต้องไว้ตามนั้นเรื่อยมาถึงต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จะเห็นว่าทรงผมเป็นเครื่อง
หมายบ่งชี้ถึงสภาพสังคมแลวิถีชีวิตของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้อย่างชัดเจน ทรงผมของสตรีนั้น
นิยมไว้ทรงที่เรียกว่าผมปัก ซึ่งส่วนบนไม่ต่างกับผมทรงมหาดไทยหรือทรงหลักแจวของบุรุษเท่าใด
กล่าวคือ แสกกลางแบ่งผมส่วนบนออกคุดคล้ายปีกนก ใช้น้ำมันจับเพื่อให้ทรงตัว ส่วนที่แตกต่างจาก
ทรงผมบุรุษก็คือ ด้านข้างรอบศรีษะจะยาวกว่าเล็กน้อย นอกจากนี้สตรีชั้นสูงยังนิยมถอนไรเป็นวง
รอบผมปักเพื่อความเกลี้ยงเกลาสวยงาม แลบางคนยังนิยมไว้จอนหูเพื่อห้อยดอกไม้อีกด้วย

วิถีชีวิตของชนชาวไทยนับแต่โบราณสมัย มักพันผูกอยู่กับแม่น้ำลำคลองแลยังชีพด้วยการ
ทำนา ทำไร่ ทำสวน รวมทั้งทำประมง อันเป็นอาชีพหลักมาเนิ่นนานแต่ครั้ง "สร้างบ้านเมืองลุ่ม
กินปลา เอ็ดดาเมืองลุ่มกินข้าว" หรือย้อนไปไกลถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเชียง วิถีชีวิต
ลักษณะดังกล่าวยังผลให้ เชนสถานที่อยู่อาศัยต้องสอดคล้อง เป็นไปตามสภาพธรรมชาติแลภูมิประเทศ
เคหสถานหรือบ้านเรือนของชนชาวไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้มีแบบแผนตกทอดมาจากบรรพบุรุษ มัก
เป็นเรือนยกพื้นใต้ถุนสูง ประกอบด้วยห้องนอน ระเบียงแลชานหลังคาทรงจั่วสูง มุงด้วยกระเบื้อง
ดินเผา จากแฝก ใต้อาคาร ใบบดองตั้ง เป็นเรือนของชนผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น ชาวไร่ ชาวนา
ชาวสวน ชาวเขา ชาวประมง คหบดี เรือนที่อยู่ในเมืองมักเป็นเรือนไทยเดิมมีแบบแผนแน่นอน
เป็นเรือนของผู้มีอันจะกิน จึงมีขนาดใหญ่โตหรูหราเพื่อสนองความประสงค์ของสมาชิกตามแต่จะมี
เชื้อไขแลบริวารมากน้อยเพียงไร เรือนลักษณะดังกล่าวประกอบด้วย เรือนนอนอันเป็นเรือนประธาน
เรือนลูก มักอยู่ตรงข้ามเรือนพ่อแม่ เรียกชื่อว่าเรือนรี เรือนขวางใช้เป็นห้องหรือหอกกลางรวมทั้ง
จัดงานตามประเพณี เป็นต้นว่าโกนจุก ทำขวัญนาคหรือแต่งงาน เรือนครัว สำหรับทำอาหารคว
หวาน แลหอนกสำหรับเป็นงานอดิเรกของผู้มีอันจะกิน ส่วนเรือนพื้นบ้าน มักปรากฏในชนบทแลใกล้
ชุมชนของผู้ทำการกสิกรรม ปศุสัตว์ การประมง โดยมากใช้วัสดุในท้องถิ่นที่หยิบฉวยได้ง่าย ราคาก
ฝีมือไม้ใคร่ประณีตนัก เพราะจัดสร้างด้วยตนเองหรือมีช่างผู้ชำนาญเป็นแม่งาน เพียงคนหรือสองคน
ทว่าเรือนพื้นบ้านก็มีความงดงามในด้านทรวดทรง สัดส่วน ขนาดได้ความกลมกลืนกับธรรมชาติ
เป็นอย่างดียิ่ง นอกไปจากนี้ เชนสถานอีกประเภทหนึ่งที่ข้องเกี่ยวกับวิถีชีวิตไทยสมัยเวลาดังกล่าว
ก็คือ เรือนแพ อันหมายถึงบ้านที่ลอยอยู่ในแม่น้ำลำคลอง โดยปักหลักผูกโยงไว้ริมตลิ่งเพื่อความ

สะดวกยามมีกิจกรรมบนปากฝั่ง เรือนแพมีลักษณะคล้ายคลึงกับเรือนปลูกบนเสาจากพื้นจรดหลังคา หากผิดแผกออกไปบ้างตรงที่ปลูกบนแพไม้ไผ่หรือไผ่ แลผูกเสายอยู่ในสายลำนํ้า เรือนแพก็มีห้อง ซ้อนกัน 3 ห้อง ห้องค้ำหน้าหันออกลำนํ้า มีผ้าขัดและค้ำเปิดปิดได้ หากมักเปิดเพื่อรับลม ระเบียบง ด้านหน้ามีรั้วกันมิให้เด็กตกนํ้า ใช้เป็นที่ชำระร่างกายเข้าเย็น แลเป็นร้านค้าในตอนกลางวัน ห้อง กลางใช้เป็นที่พักผ่อนหลับนอนแลห้องหลังซึ่งหันหน้าหาปากฝั่งใช้เป็นที่ทำครัวรับประทานอาหาร

เคหสถานบ้านเรือนของชนชาวไทยมีแบบแผนแบบอย่างของตนเองสืบทอด ต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ครอบครัวยุคที่ชนชาวไทยยังอาศัยลำนํ้าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ครอบครัวนั้นสามารถแน่ใจได้ว่าลักษณะบ้าน เรือนที่อยู่อาศัยยังคงไม่แปรเปลี่ยน วิถีชีวิตไทยยังผลให้เคหสถานบ้านเรือนต้องสอดคล้องเป็นไป ตามสภาพธรรมชาติแลภูมิประเทศ ในทางตรงกันข้าม เคหสถานที่อยู่อาศัยนั้นก็ยังผลให้การสะท้อน วิถีชีวิตไทยแจ่มแจ้งชัดเจนนั่นเช่นกัน

ด้วยเหตุที่วิถีชีวิตไทยผูกพันอยู่กับริมฝั่งลำนํ้าแลตั้งบ้านเรือนอยู่โดยมากนั้น การสัญจรไป มาสมัยต้นรัตนโกสินทร์จึงอาศัยพาหนะทางนํ้าอันหมายถึงเรือเสียส่วนใหญ่ เรือนับเป็นยานพาหนะ ที่สำคัญในการเดินทางติดต่อระหว่างกัน ทั้งยังเป็นพาหนะในการต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองคนสำคัญ ของประเทศ แลเป็นพาหนะขนส่งลำเลียงสินค้าของชนชาวไทยสมัยดังกล่าวนี้ด้วยยังไม่มีรถตัดถนน ถนนทางติดต่อถึงกัน นอกจากนี้ เรือยังสามารถบ่งบอกวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้เป็นเจ้าของ หาก จำนวนฝีพายแลขนาดของลำเรือเห็นอกว่าเรือปกติทั่วไป ตลอดจนการประดับตกแต่งอันงามงด นั้นหมายถึงผู้เป็นเจ้าของเป็นผู้มีอันจะกิน เป็นคนบดีหรือขุนนางทั่วไป อนึ่ง เรือที่ใช้กันสมัยอดีตกาล นั้นเป็นเรือเรียกกันว่าเรือขุด ทำจากซุงทั้งต้น แล้วขุดให้ก่อเกิดเป็นรูปทรงเรือ ทว่าเรือที่ใช้กัน หลังแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นเรือต่อ กล่าวคือ ทำด้วยไม้กระดานแลยาด้วยชั้น ดั้งที่พบเห็นอยู่โดยทั่วไป ด้วยเหตุที่วิถีชีวิตไทยผูกพันอยู่กับริมฝั่งลำนํ้าแลตั้งบ้านเรือนอยู่โดยมากนั้น ประเพณีการเล่นต่าง ๆ จึงพลอยผูกพันใกล้ชิดกับเรือด้วย เช่น ประเพณีชักพระ ประเพณีลอย กระทง ประเพณีแข่งเรือ การเล่นเพลงเรือ เป็นต้น ถึงกระนั้นก็ตาม แม้พาหนะทางนํ้าจักได้รับความนิยม แต่นั่นมิได้หมายความว่ายานพาหนะทางบกแจกเช่นการเทียมโคกระบือ กับระแทะ หรือเกวียนเสื่อมสูญความนิยมไปสิ้น ใช้กระแสนํ้าจักเอื่อยไหลไปทุกแห่งหนตามทิศทางแห่งการ

สัญจร บางแห่งกระแสลำน้ำนั้นก็อาจไหลเลยถึงได้โดยเฉพาะในป่าในดงแลถื่นดินแดนไกล ขวดยานพาหนะทางบกจึงยังได้รับความนิยมอยู่บ้างทั้งนี้หมายรวมถึงการอาศัยสัตว์เป็นพาหนะด้วย เช่น ช้างหรือม้า เป็นต้น

วิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติแลความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความสุขของผู้คนชาวไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น เป็นอย่างดี ราชอาณาจักรสยามนับเป็นอนุชาว์ผู้นำแถบถิ่นภูมิภาคนี้ ชนชาวไทยซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตข้าวแลบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก จึงมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างมีต้องสงสัย มิฉะนั้นคงมีอาจคุ้นชินถ้อยคำ "กินข้าวกินปลา" เป็นแน่ ปลาเป็นอาหาร เนื้อที่คนไทยนิยมบริโภคที่สุด ทั้งยังสามารถแปรรูปให้เป็นไปได้หลายอย่าง ผักผลไม้ก็อุดมสมบูรณ์ ทว่าโดยมากมิได้มีไว้ค้าขาย หากมีไว้เก็บกินกันในครอบครัวแลแบ่งปันกันในหมู่ญาติมิตร นอกจากนี้เครื่องบริโภคสมัยดังกล่าวนี้ยังได้แก่ ปู กุ้ง หอย เนื้อสัตว์ต่าง ๆ กะปิ น้ำปลา พริกหอม กระเทียม เป็นต้น ยิ่งกว่านั้น อาหารที่ชาวไทยมักนิยมปรุงกันยังได้แก่ "ฤดูร้อนก่อนเก่าทำข้าวแช่ นำชมแต่เครื่องกับสำหรับฉัน" ซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานไว้ในรำพันพิลาปของท่านสุนทรภู่ เป็นที่น่าสังเกตว่าวัฒนธรรมในการรับประทานอาหารของชนชาวไทยในทุกุกระดับชั้นมิได้ผิดแผกแตกต่างกันนักทั้งชนชั้นสูงแลสามัญชนต่างก็รับประทานอาหารโดยใช้วิถีแบบด้วยมือเหมือนกัน ด้วยว่าอุปนิสัยของชาวไทยนั้นเรียบง่าย เป็นกันเองตามธรรมชาติ หนึ่งชนมณเฑาะต่าง ๆ ก็เป็นที่นิยมชมชอบด้วยเช่นกัน ขนมหดังกล่าวมีชื่อเรียกว่า ขนมหจันอับอันได้แก่ น้ำตาลกรวด ถั่วก้อน ถั่วตัด ถั่วงา ตังเม หลอด น้ำตาลทรายเคี้ยวเป็นรูปต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ มีสิ่งหนึ่งที่สร้างความประหลาดใจจนสงสัยให้แก่ชาวตะวันตกมากก็คือการขัดฟันให้เป็นสีด้า ด้วยเหตุผลความเชื่อที่ว่าฟันด้าจะแลดูสวยงาม หากใช้สีสดขาวแจก เช่นสัตว์เคี้ยวเอื้องรวมไปถึงข้อเหตุผลที่ว่า การขัดฟันตามลักษณะดังกล่าวจะช่วยถนอมรักษาฟันให้คงทนแข็งแรง สิ่งนี้ก็คือ หมากพลู ชาวไทยทุกผู้ชนนิยมชมชอบหมากพลู หากเกิดคำสั่งห้ามกินหมากพลูในสมัยนั้น เห็นทำผู้แต่ผู้แก่สาวแลผู้หนุ่มผู้สาวคงเปรี้ยวปากไปตาม ๆ กัน นอกจากหมากพลูแล้ว ชาวไทยยังดื่มสุราก็ด้วย โดยมีกนิยมดื่มกันเมื่อถึงหน้าเทศกาลงานประเพณีต่าง ๆ ไม่มีหลักฐานว่าชาวไทยดื่มสุรานิววิถีชีวิตประจำวันแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องมาจากคติความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ให้ละเว้นจากสุรายาเสพติดแลของมีเมาทั้งปวง ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์น้ำเปล่า

จึง เป็น เครื่องดื่ม ที่ ได้รับความ นิยม มากกว่า อย่าง อื่น ประชากร ของ สยาม ประเทศ มี จำนวน น้อย ยัง ผล ให้ความ เป็น อยู่ ของ ประชาชน เป็น ไป อย่าง สะดวก สบาย ไม่ต้อง คำนวณ ขวาย ชาว ไทย จึง มี นิสัย มัธยัสถ์ ไม่ พิถีพิถัน เรื่อง ข้าว ปลา อาหาร จะ นั้น จึง มี พียง สลัย เลยว่า เหตุ โจน ชน ชาว ไทย จึง ไม่ สู้อ ประสงค์ าน การ ทำ มา หา เลียง ชี พัก จน ทำ ให้ ชาว ตะวัน ตก ซึ่ง มี วิถี ชีวิต แตก ต่าง กัน ถึง กับ ดู แคล น ว่า ชน ชาว ไทย เป็น ชน ชาติ เกียจ คร้าน หาก นั้น เป็น มุม มอง ที่ ตั้ง อยู่ เป็น พื้น ฐาน ของ สังคม ที่ ขาด แคล น ทร พยา กร ธร ม ชาติ ทำ ให้ สังคม ที่ ถึง พร้อ ม บริ บูรณ์ "ใน น้ำ มี ปลา ใน นาม มี ข้าว" แล "น้ำ ถึง ไท น ปลา ถึง นั้น" เจก เช่น สยาม ประเทศ แต่ อย่าง ใด ความ ถึง พร้อ ม บริ บูรณ์ นั้น เป็น เรื่อง ที่ ชน ชาว ไทย ควร ภา กุม ใจ เป็น ยิ่ง นั ก แล ช่วย กัน อนุ รักษ์ หวง แทน ให้ มี อยู่ สืบ ไป

ประเทศ ชาติ บ้าน เมือง ที่ เจริญ รุ่งเรือง แล เข้ม แข็ง ก้าว หน้า นั้น นอกจาก การ เลือ ก ชัย ภูมิ ที่ เหมาะ สม ถึง พร้อ ม บริ บูรณ์ ด้วย ทร พย์ สถู ก ทาง ธร ม ชาติ แล แล้ว ยัง ประกอบ ไป ด้วย ชุม ชน พล เมือง ที่ ทน าน่ อี ก ด้วย ความ ทน าน่ นั้น เกียว เนื่อง กับ การ สะสม ก่า สึง พล เพื่อ ใช้ เป็น ก่า สึง บั อ ง กัน ประเทศ ชาติ บ้าน เมือง ยาม ถึง คร่า ศึก สง คราม แล เป็น ก่า สึง ทาง เศรษฐ กิจ ยาม แรม ร้าง ศึก สู้รบ เมื่อ มี ชุม ชน พล เมือง มาก เข้า ก็ จำ ต้อง มี แหล่ง กลาง ใน การ จั บ าย ขาย ซื่อ สิ้น ค้า ตลาด จึง มีความ ล่า คัญ แก่ วิถี ชีวิต ของ ประชาชน เพราะ ใช้ เป็น เพียง ที่ ซื่อ ขาย แลก เปลี่ยน สิ้น ค้า เท่านั้น หาก ยัง เป็น แหล่ง กลาง ใน การ พบปะ สั ง สรรค์ คบ ค่ำ วิสา สะ แล แลก เปลี่ยน ข้าว สาร หรือ ข้าว ลือ ชุบ ชิม แก่ กัน อี ก ด้วย ตลาด ไทย สมัย ต้น รัตน โกลิ น ทร ที่ พบ เห็น โดย มาก มัก เป็น ตลาด สด อัน ได้แก่ ตลาด น้ำ ตลาด บก แล ตลาด หนด สิ้น ค้า ที่ ซื่อ ขาย กัน อาทิ อาหาร สด อาหาร แห้ง ผัก ผลไม้ ขนมหวาน หมากพลู รวมทั้ง สิ้น ค้า จำ เป็น อื่น ๆ เช่น เครื่องมือ เครื่อง ใช้ ใน คริว เรือ น แล ใน การ ประกอบ อาชีพ เครื่อง นุ่ง ท้ม เครื่อง ประที น ของ ข้ำ เป็นต้น ตลาด อี ก ปรเภท หนึ่ง ใน สมัย นั้น ก็ คือ ตลาด สิ้น ค้า จาก ต่าง เมือง หรือ ต่าง ประเทศ ตาม แต่ ซื่อ เลือ ก จั บ าย ไป ไว้ ส้อย ยิ่ง กว่า นั้น ยังมี าน การ ค้า อี ก แห่ง หนึ่ง ที่ กระจ าด กระจาย อยู่ กลาด เก ลี น เมือง เรียกว่า ตลาด ยาน การ ผลิต กล่าว คือ ชนิด ของ สิ้น ค้า จะ ขึ้น อยู่ กับ ชุม ชน แต่ละ แห่ง ว่า มี ความ ถนัด สามารถ ผลิต สิ้น ค้า หรือ ผลิต ผล ใด เป็น พิเศษ ชุม ชน อาชีพ แต่ละ อย่าง ก็ อยู่ เป็น แหล่ง ๆ ตาม แต่ ความ เหมาะ สม การ ศึก ษา เรื่อง ตลาด อัน เป็น ส่วน หนึ่ง ใน การ ศึก ษา วิถี ชีวิต ไทย สมัย ต้น รัตน โกลิ น ทร นอกจาก ยัง ผล ให้ เข้าใจ สภาพ ความ เป็น อยู่ ทาง เศรษฐ กิจ ของ ประชาชน แล แล้ว ยัง ส่อง สะท้อ น ให้ เห็น ถึง สัม มา อาชีพ ะ ของ

ผู้คนสมัยนี้อีกประการหนึ่ง อันพอยกมาให้เห็นเป็นตัวอย่างได้คือ บ้านพานถมผลิตชั้นน้ำพานรอง เครื่องถม บ้านบาตรผลิตบาตรพระ บ้านดอกไม้ผลิตดอกไม้ไฟ บ้านหม้อผลิตแลจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผา บ้านดินสอผลิตดินสอทอง บ้านนางเลิ้งผลิตตุ้มน้ำ บ้านบุผลิตชั้นน้ำ บ้านบุผลิตปูนแดง บ้านช่างหล่อผลิตเครื่องทองเหลือง บ้านขมิ้นผลิตผงขมิ้น บางยี่ขันผลิตสุรา ย่านตีทองผลิตทองคำเปลว ตลาดพลูแหล่งกลางในการจำหน่ายหมากพลู รวมทั้งชุมชนทำเครื่องจักสาน ชุมชนทำดอกไม้ประดิษฐ์ เป็นต้น

อาชีพสำคัญของชนชาวไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ได้รับการยกย่องเชิดชูว่ามีเกียรติ เป็นที่นิยมมากที่สุด มีอนาคตที่รุ่งโรจน์ เรื่องรองที่สุด จะเป็นอาชีพใดอื่นไปไม่ได้ หากมิใช่การเป็นนักรบผู้กล้ากล้าของแผ่นดิน เป็นทหาร ผู้ที่ชีวิตเลือดเนื้อแก่แผ่นดินมารดรผู้ก่อกำเนิด แต่ถึงอย่างไร เกียรติยศแลความภาคภูมิใจที่ได้รับก็ทำให้เหล่านักรบหลายนายเห็นทางจักรเป็นดอกบัว เห็นผิดเป็นชอบไม่รู้ตัว บางขณะความภาคภูมิใจในเกียรติอันมีมากจนเกินการ ถึงขนาดที่กษัตริย์ในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนสนับสนุนให้รักษาเกียรติยศโดยให้หมื่นไวยวรนาถไม่นับนางวันทองว่าเป็นมารดาเพียงเพราะ "อ้าววยมิ่งอย่านับว่ามารดา กุลเลี้ยงมิ่งให้เป็นหัวหมื่น คนอื่นรู้ว่าแม่ก็ขายหน้า" ช่างน่าเศร้านักเมื่อความกตัญญูแลศรัทธาของผู้มารดาผู้ก่อกำเนิดชีวิตมีน้อยกว่าการเป็นทหาร อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวประชาทั่วไปนั้นยังคงยึดอาชีพเกษตรกรรมอยู่ดังอดีตกาล วิถีชีวิตจึงยังไม่ไกลพ้นจากการทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ หรือทำประมงเท่าไร โดยการทำนานั้นนับเป็นวิถีชีวิตไทยชั้นพื้นฐาน ในสมัยเวลาดังกล่าว ชาวนาส่วนมากมักทำนาแต่พอเลี้ยงตัว ผลผลิตที่ได้จะถูกจำแนกแยกย่อยเพื่อเก็บไว้บริโภคแลทำบุญสุนทานประการหนึ่ง เอาไว้เสียดายแลขายตามที่รัฐบังคับประการหนึ่ง เอาไว้ทำพันธุ์ประการหนึ่ง แลเอาไว้แลกของกินของใช้อีกประการหนึ่ง จะเห็นว่าไม่มีข้อประสงค์ใดข้องเกี่ยวกับการค้าขายเลย ทั้งนี้ด้วยวิถีชีวิตของชาวนาไทยตั้งอยู่บนรากฐานคติที่ว่า "พึ่งตนเองให้มากกว่าพึ่งผู้อื่น" นับเป็นคติที่น่ายึดถือปฏิบัติตามอย่างขจรยิ่ง ในส่วนของการทำไร่ไร้ที่ทำโดยมากมักเป็นไร่อ้อยแลไร่ฝ้าย โดยเฉพาะหลักฐานยืนยันในการทำไร่ฝ้ายนั้นสังเกตได้จากการที่พระมหามงกุฎสมเด็จพระนารายณ์ทรงเสด็จในวรรณกรรมเรื่องระเด่นลันไดว่า "คิ้วก่งดั่งงเขาดีดฝ้าย" อันแสดงว่าสมัยดังกล่าวนิยมทำไร่ฝ้ายกันมาก นอกไปจากนี้พืชสวนที่นิยมปลูกกันก็มักเป็นส่วนผลไม้ม

เสียส่วนใหญ่แล้วรวมทั้งพริกไทยด้วย ในด้านการปลุสตีวี่สมัยใหม่แทบไม่มีเลย เพราะความเชื่อในบาปกรรมที่ว่า การฆ่าสัตว์จะเป็นบาป ฉะนั้นแล้วสัตว์ใหญ่จึงไม่ถูกนำมาบริโภค เว้นแต่พวกสัตว์น้อย อันได้แก่ สัตว์น้ำต่างๆ จากการทำประมง ช้างม้าโคกระบือที่เลี้ยงไว้ก็เพื่อใช้ในการอื่นเช่น การทำนา หรือการสัญจรไปมา จึงพอกกล่าวได้ว่าวิถีชีวิตไทยในส่วนของ การทำมาหาเลี้ยงชีพ มักเป็นการทำ กสิกรรมเสียโดยมาก อนึ่ง วิชาเฉพาะสัมมาอาชีวะเท่านั้นที่มีอยู่ หากยังมีกิจจาชีพอยู่ด้วย สังเกตได้จากประมวลกฎหมายสมัยดังกล่าวที่ระบุประเภทของโจรเอาไว้ ยกตัวอย่างพอสังเขปได้เช่น โจรปล้น โจรย่องสอดมภ์ โจรภัย โจรตีชิง โจรจกฉวย โจรข่มข้อน โจรลักล้วง โจรลักเลียม โจรทำเสี้ยน สาธารณโจร เป็นต้น

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชนชาวไทย มีความเรียบง่าย สภาพความเป็นอยู่ทางครอบครัว ดำเนินไปตามอย่างวิถีชีวิตของบรรพชน ถิ่นปฏิบัติมาเช่นไร ก็คงยึดถือปฏิบัติไปเช่นนั้น บิดามารดา แลบุตรก็มีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน อยู่อาศัยในเรือนหลังเดียวกัน หากครอบครัวนั้นเป็นครอบครัวผู้มีอันจะกินนิยมปลูกเรือนอยู่ใกล้กัน ตูแลสารทุกข์สุกดิบได้อย่างทั่วถึง จากการที่บุรุษในระดับสามัญชน จำต้องไปเกณฑ์แรงงานตามคำสั่งของรัฐอยู่ประจำทุกปี ตลอดจนสถานภาพทางสังคมที่เหนือกว่าของบุรุษ ภรรยาต้องยกย่องสามี ไม่ล่วงเกินในที่ต่ำสูง "ห้ามสตรีอย่าให้พาดบาทุศล" เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดค่านิยมในการทำมาหากินว่าเป็นภาระของสามี "สามีเป็นช้างเท้าหน้า ภรรยาเป็นช้างเท้าหลัง" ภรรยาจึงมีหน้าที่ตามสามีแลคอยปรนนิบัติสามีแลบุตรให้ได้รับความสุข สะดวกสบาย งานในครัวเรือน จึงต้องตกเป็นหน้าที่ของภรรยาโดยคหณิณี สภาพชีวิตครอบครัวของประชาชนสามัญจึงสะท้อนสถานภาพ แลบทบาทอันโดดเด่นไม่เฉพาะสามีเท่านั้น หากยังหมายรวมถึงภรรยาอีกด้วย หน้าที่สำคัญอีกประการ ของผู้ภรรยา ก็คือ การอบรมบ่มนิสัยบุตร ครอบครัวถือเป็นหน่วยสังคมหน่วยแรกที่สำคัญยิ่งยวดในการ ขัดเกลาอบรมบ่มนิสัย อันดูได้จากบทเพลงกล่อมเด็กซึ่งเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านแขนงหนึ่งในวิถีชีวิตไทย ที่มักแทรกข้อคิดเตือนใจไว้เสมอ ยิ่งกว่านั้นภรรยาผู้มารดาย่อมเป็นแม่พิมพ์ของบุตรธิดาในทุกเรื่อง เปรียบประหนึ่งทางเสือเรื่อ "ขาดพ่อเหมือนอกหัก ขาดแม่เหมือนแพแตก" คำพังเพยของบรรพบุรุษ ว่าไว้อย่างนั้น หากเน้นไกลบิดา ทว่ามารดาอยู่ใกล้ ครอบครัวก็ยังหยัดยืนอยู่ได้ แต่ร้างมารดา เสียแล้วชีวิตก็คุดจแพแตก ดำรงตนไว้แทบมิได้เลย

สำหรับความสัมพันธ์ทางเครือญาตินั้นปรากฏว่าระบบเครือญาติไทย เป็นการสืบเชื้อสาย
 นับจากตัวออกไป ทั้งฝ่ายบิดาแลมารดา อย่างก็ตาม ประมวลกฎหมายแพ่งแพหาณียะช่วงสมัยนั้นก็
 ระบุฐานะของผู้รับมรดกกว่าหมายถึงทายาท อันได้แก่ ผู้สืบสันดาน บิดามารดา พี่น้องร่วมบิดามารดา
 เดียวกัน พี่น้องร่วมบิดาหรือมารดาเดียวกัน ปู่ย่าตายาย แลลุงบ้าน้าอา ญาติอื่นนอกจากนี้ไม่ถือเป็น
 ทายาท ถึงกระนั้นก็ดี วิถีชีวิตไทยด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติก็ดำเนินไปได้ด้วยดี ญาติโกโหติกา
 ต่างรักใคร่กลมเกลียวกัน รักพวงรักพ้อง สามัคคีปรองดองกัน หลักการสมรสของไทยสมัยนั้นตั้งอยู่
 บนพื้นฐานที่ว่า การสมรสแต่งงานในหมู่พี่น้องต้องเดียวกันจะให้บังเกิดขึ้นมาได้ หลังการสมรสแล้ว คู่
 สมรสจะต้องอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิง (MATRILOCALITY) เป็นเวลาอย่างน้อยที่สุดหนึ่งหรือสอง
 เดือนก่อนแยกเรือนไปอยู่ต่างหาก กล่าวคือ เป็นหลักการแต่งลูกเขยเข้าบ้าน ซึ่งหลักการปฏิบัติ
 ดังกล่าวอาจเป็นที่มาของนิทานไทยในแนวของเรื่องพ่อตาลูกเขยก็เป็นได้ นอกจากนี้ประเพณีการมี
 ภรรยาหลายคนก็เป็นประเพณีที่ยอมรับให้มีการปฏิบัติกันได้ ภรรยาตามประเพณีการมีภรรยาหลายคน
 นี้มีฐานะแลความสำคัญไม่ทัดเทียมกัน แจกเช่นความไม่เสมอภาคกันระหว่างสามีแลภรรยา ภรรยา
 หลวงเป็นภรรยาที่ได้รับการรับรองกันเป็นทางการหรือเป็นบุคคลที่พระมหากษัตริย์พระราชทานสมรส
 ใ้ให้ ฉะนั้นแล้ว คราสามีถึงแก่กรรมภรรยาผู้ได้รับพระราชทานน้ำสังข์จะเป็นผู้มีสิทธิรับมรดกกว่าใคร
 อื่น ส่วนภรรยาที่สมรสตามประเพณีนิยมก็จะได้รับมรดกมากกว่าภรรยาอื่นแลหาภรรยา ความ
 สัมพันธ์ทางด้านเครือญาตินั้น ยังต้องคำนึงถึง ช่องว่างความแตกต่างทางวัยวุฒิแลอายุขัย การเคารพ
 นบนอบแลการ เชื้อพังกินับเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญในครอบครัว ดังที่บาทหลวงปาเลกัวซ์ (JEAN
 BAPTISTE PALLEGOIX) กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติของชาวไทยสมัยเวลานั้นว่า "บิดา
 มารดาเป็นผู้ที่บุตรให้ความเคารพอย่างสูง" แลประมวลกฎหมายในสมัยเวลานั้นที่กล่าวว่า "ความ
 แตกต่างระหว่างผู้ที่มีอายุมากกว่าแลน้อยกว่าในหมู่ญาติที่มีวัยเดียวกันนั้นอยู่ในความสัมพันธ์ทางด้าน
 เครือญาติด้วย ผู้มีอายุน้อยจำต้องเคารพแลเชื้อพังกินผู้ที่มีอายุมากกว่าในครอบครัว สามีผู้เป็นหัวหน้า
 ครอบครัวตามกฎหมายจะเป็นผู้กุมอำนาจเหนือสมาชิกในครอบครัว ภรรยาแลบุตรเป็นทรัพย์สินของ
 สามี ฉะนั้นกฎหมายจึงให้อำนาจสามีในการที่จะขายภรรยาแลบุตรของตนไปเป็นทาสได้" ถ้อยความ
 ในประโยคหลังนี้เผ่าเศร้าสะเทือนใจยิ่งนัก ดูเหมือนผู้ภรรยาในฐานะที่เป็นเพศแม่ แทบไม่มีสิทธิมี

เสียงอันใดเลย ไม่มีหนทางแก้ไขอันใดเลยหากสามมีถือปฏิบัติตามนั้นจริง หากแม้ผู้ภรรยาที่ตั้งหวัง
ในการหย่าร้างก็หาไม่มีสิทธิ์ขอธรรมอันใดกระทำได้ สามเฒ่าในที่นี้มีสิทธิ์ฟ้องร้องขอหย่าขาดภรรยาได้

"เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาสินเมื่อใหญ่" ข้อความนี้ปรากฏอยู่ในสุภาษิตพระร่วง อัน
เป็นวรรณกรรมมรดกตกทอดจากบรรพชน ความข้อนี้บ่งชี้ว่าวิถีชีวิตของคนโบราณนั้น วัยเยาว์เป็น
วัยที่เรียนรู้แสวงหาวิชา เมื่ออายุเจริญวัยเป็นผู้ใหญ่แล้วจึงค่อยแสวงหาโภคทรัพย์เพื่อเลี้ยงตนเอง
ครอบครัว การศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มได้รับความสำคัญมากขึ้น ดังคำกลอนในประภม
ก กา ที่เห็นคุณค่าของการศึกษาเป็นอันมากกว่า "แม้ว่าผู้มียศศักดิ์สูงศรี เหล่าวงศ์พงศา รูปทรง
ยังยิ่ง ทุกสิ่งมีมา บอรู้วิชา นับว่าไม่ตี" ด้วยคุณูปการดังกล่าว บิดามารดาผู้เลี้ยงดูบุตรจึงส่งเสริม
ให้บุตรหลานของตนมีการศึกษา การศึกษาในสมัยเวลาดังกล่าวกระทำที่วัด โดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็น
ครูผู้อบรมสั่งสอนทั้งในด้านอักษรวิธี กิริยามารยาท ค่านิยมในสังคม เมื่อถึงวัยอายุขัยอันควรกุลบุตร
เหล่านี้ก็จะบวชเรียนในพระพุทธศาสนา หนังสือประภม ก กา ซึ่งเป็นแบบเรียนอักษรวิธียังได้บรรยาย
วิถีชีวิตไทยทางการศึกษา มีความตอนหนึ่งว่า "...ฝ่ายบิดรเอาใบฝักฝังให้ยู่ว่าดว่า น้ำดาไหลหลัง
ในจิตคิดหวัง ถึงเพื่อนทั้งหลาย...ครั้นเวลาเช้า พระชิตันเจ้าเรียกเข้ามานี้ ให้เขียนนะโม พุทธโ
ครันนี้ เหนจะต้องตีที่นั่นแลนา..." จากข้อความข้างต้นนี้ เห็นได้ชัดว่าการศึกษาที่วัดมีลักษณะแบบไม่
เป็นทางการ ผู้เยาว์จะเริ่มเรียนในช่วงอายุขัยระหว่าง 7-11 ขวบ พระผู้เป็นครูจะสอนไปตาม
ภูมิรู้ของท่าน ความก้าวหน้าทางการเรียนจะขึ้นกับศักยภาพในการต่อหนังสือของผู้เยาว์แต่ละผู้ ดังนั้น
จะเห็นว่าการศึกษาจะอยู่ที่วัดเป็นสำคัญ มีวัดเป็นโรงเรียน จนมีผู้กล่าวว่า "พระอารามทั้งหลาย
เป็นบ่อเกิดแห่งศิลปวิทยาของประชาชน" ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้ ยังผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับ
ผู้คนพลอยสนิทแนบแน่นกันไปด้วย สำหรับการ วิชาที่นั้นเป็นการศึกษาภายในวงศ์ตระกูล สำนัก
สงฆ์หรือฆราวาสที่รู้จักคุ้นเคย สำหรับกุลสตรีแห่งประสาทวิชาความรู้ก็คือ มารดาหรือญาติผู้ใหญ่
ฝ่ายหญิง โดยเน้นหนักในด้านกิริยามารยาทและคุณสมบัติของกุลสตรีเช่นความเป็นแม่ศรีเรือน ตลอดจน
ความเคารพเชื่อฟังและการปรนนิบัติบิดามารดาแลสามเฒ่า เป็นต้น

วิถีชีวิตไทยมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนาแล้ววัดเสมอมา หากร้างไร้สังฆวัดก็เหมือนขึ้น
ตอนหลายชั้นในวิถีชีวิตห่างหายไป อาจต้องไปตักบาตรทำบุญไกลหมู่บ้าน ศูนย์กลางของหมู่บ้านเกือบ

ทุกหมู่ได้แก่วัด ซึ่งมีโบสถ์เลขที่พำนักของสงฆ์เป็นศูนย์กลางทางศาสนา เป็นที่เคารพบูชาของไทยทุก
 ผู้เป็นที่วิสาสะพบปะกันครั้งละหลายๆ เป็นคราวๆ ไป เช่น งานสังคัมที่วัด ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ผู้หนุ่ม
 ผู้สาวหรือแก่เฒ่า หากหวังอวดความมั่งมี อวดการแต่งตัวก็กระทำกันที่วัด ตลอดจนการแสวงหาศิลป
 วิทยา การทำบุญทำกุศล หรือการหวังความสนุกรื่นเริงอย่างระเบียบ ไม่ส่งเสียงโหวกเหวกเมามาย
 ด้วยว่าเกรงในบาปในกรรม การชมมหรสพทั้งหลาย ก็กระทำกันที่วัด การศึกษาเล่าเรียนของกุลบุตร
 การบวชเรียน จวบจนชีวิตพลดปลงวางวาย บำเพ็ญการกุศล ฌานนกิจ การฟังหรือเก็บบรรจุมัจฉิก
 กระทำกันที่วัดเสียทั้งสิ้น หากนับเรื่องการทำมาหาเลี้ยงชีพเสียแล้ว อาจกล่าวได้ว่าวิถีชีวิตไทย
 ผูกพันกับวัดตั้งแต่กำเนิดกระทั่งสิ้นลมเลยทีเดียว นอกจากนี้ ชนชาวไทยยังมีความเชื่อเรื่องกรรมแล
 สงสารวิญญาณก่อให้เกิดผลประการหนึ่ง คือ ชาวไทยเชื่อว่าสภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัวแล้ววิถี
 ชีวิตนั้นเกิดจากผลบุญผลกรรมแต่ชาติปางก่อน ด้วยเหตุนี้ การที่ฐานะทางสังคมของแต่ละผู้ไม่ทัด
 เทียมกัน ก็ด้วยผลของกรรมที่ก่อกระทำไว้ นอกจากความเชื่อในเรื่องบาปบุญแล้ว ยังมีความเชื่อใน
 เรื่องอนิจจัง ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนในโลกนี้อีกด้วย บุญกิริยาวัตถุของชาวไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์
 มีสามประการ คือ ทาน อันได้แก่ การถวายอาหารบิณฑบาตยามเช้าแลตอนนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มา
 สวดคาถาพิธีต่างๆ อาถิ พิธีแต่งงาน รวมทั้งโอกาสอื่น ๆ เช่น พิธีทอดกฐิน เป็นต้น ศีล การรักษาศีล
 ได้แก่การปฏิบัติในการละเว้นการกระทำบางประการ เช่น การปฏิบัติในการรักษาเบญจศีล
 ภาวนา อันได้แก่ การบำเพ็ญสมณะวิปัสสนา การรำลึกถึงพระสัพพัญญู เป็นต้น บุญกิริยาวัตถุที่กล่าว
 มาเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างวิถีชีวิตของชนชาวไทยแลพระศาสนาได้เป็น
 อย่างดี

โดยวิถีชีวิตของชาวชนในสังคัม ย่อมไหลล้นไปตามกระแสความปรารถนาของสมาชิก
 ในสังคมนั้น สังคัมที่ยังมิได้มีพัฒนาการที่รวดเร็วเท่าใดนัก เครื่องกำหนดบังคับซึ่งความเปลี่ยนแปลงทาง
 การปกครองแลสังคัมก็ฝากไว้กับศาสนา ความเชื่อ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอำนาจลึกลับไสยศาสตร์อย่าง
 ผังรากลึก อำนาจลึกลับยังมีอิทธิพลเหนือวิถีชีวิตของสมาชิกในสังคัม นับแต่กำเนิดจนแตกดับซึ่ง
 ล่องสะท้อนออกมาในรูปวัฒนธรรมความเชื่อต่าง ๆ วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สามารถเป็น
 หลักฐานยืนยันถ้อยความที่กล่าวมาข้างต้นนี้ได้เป็นอย่างดี ชาวไทยชอบสังเกตแลจดจำ ทว่าไม่ชอบที่จะ

วิเคราะห์ในเชิงตรรก เช่น พิธีแห่นางแมว หรือจุดบั้งไฟในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อบอก
 เทพเจ้าว่าต้องการน้ำ เมื่อฝนตกลงจริง ก็มักทักท้วงเอาเองว่าเป็นความกรุณาของเทพเจ้า เป็นต้น
 หากเราหันไปศึกษาวรรณกรรมในฐานะที่เป็นกระจกเงาส่องสะท้อนวิถีชีวิตแลความเป็นไปของสังคม
 จะพบว่าสภาพสังคมแลวิถีชีวิตนั้นตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของความเชื่อแลไสยศาสตร์เพียงไร โดยเฉพาะ
 วรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งได้ประมวลเอาความเชื่อทางไสยศาสตร์แลโหราศาสตร์ไว้พร้อมมูลถึง
 33 ชนิด สมดังคำกล่าวที่ว่า "พุทธกับไสยต้องอาศัยกัน" อันได้แก่ ความฝัน ลางต่างๆ เช่น แมงมุม
 ตีอก, คิ้วกระเหเมน, หนูกก, จิ้งจกทัก, คนจาม, สัตว์ตก, ตุ๊กแกร้อง, สัตว์จับเรือน, ลางนิมิต,
 ทิศมงคลแลอัปมงคล, วันดี, วันชั่ว, เมฆฉาย, ยกเมฆ, ลมสุรย์, ลมจันทร์, ดาวต่าง ๆ ฝัน
 อาถรรพ์, คาถาอาคมต่าง ๆ, ความรู้ของพลาญงาม, ของเส้นตรีเพชรกล้า, ของขุนแผน, ของ
 ขุนช้าง, ตีดาบฟ้าฟื้น, ทำกุมารทอง, ยาแพด, หงส์ร่อนเม็งกรร่า, ข้างประสมไชลง, น้ำมันพราย,
 ผังรูปผังรอย สำหรับประเพณีต่าง ๆ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก็ปรากฏอยู่ในขุนช้างขุนแผนอย่าง
 หลากหลายทั้งประเพณีทางการปกครองแลทางศาสนาทั้งหมด 20 ประเพณี ดังนี้ ประเพณีเนื่องใน
 การเกิด, โทษจุก, บวชเณร, ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก, ทำขวัญ, ผูกขวัญ, ตักขวัญ, รับขวัญ,
 แต่งงาน, ทำศพ (วันทอง) สารท เทศน์มหาชาติ, สงกรานต์, ก่อพระทราย, ดำน้ำ, ลุยเพลิง
 การเสด็จออกรับแขกเมือง, รับพระราชสาส์น, ปฏิสันถาร 3 นัด ถวายตัวสร้อยทองสร้อยฟ้า, ที่ลง
 พระบิณฑก นับว่าประเพณีวัฒนธรรมในยุคสมัยเวลานั้นมีอยู่สูงมาก ลักษณะของความเชื่อแลค่านิยม
 เรื่องโหราศาสตร์ เรื่องไสยศาสตร์ที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่าดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนสมัยดังกล่าว
 เกียวโยงแลผูกพันครอบคลุมขั้นตอนในการดำเนินชีวิตแทบทุกเรื่อง

นอกจากวิถีชีวิตของชนชาวไทยในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ค่านิยมของสังคมก็เป็น
 ส่วนสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตของผู้คน ชาวไทยนั้นถูกอบรมให้ยึดถือความสัตย์ชื่อเป็นหลักในการ
 ดำเนินชีวิต ดังคำกล่าวที่ว่า "เสียชีพอย่าเสียสัตย์" หรือในโคลงโลกนิติที่กล่าวว่า "เสียสัตย์อย่า
 เสียชีวะ ชีพม้วยมรณา" ชาวไทยเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาด้วยความศรัทธาแลความจริงใจ พร้อมทั้ง
 มีวิถีทางชีวิตที่แนบแน่นกับพระศาสนา แลมีความเคารพเทิดทูนในสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยแสดง
 ออกชัดเจนอย่างอุทิศใจจริง อย่างไรก็ตามค่านิยมหลายประการก็ไม่ไม่น่าพึงใจนัก ค่านิยมของชาวไทย

ยุคนี้ นิยมบุรุษมีภรรยาหลายคน ขณะที่สตรีต้องจงรักภักดีต่อสามี นอกจากนั้น ค่านิยมเรื่องความบริสุทธิ์ก็ถือเป็นเรื่องใหญ่โตมาก สตรีต้องรักษาพรหมจารีไว้ถึงชีวิต เห็นได้จากการที่นางทองประศรีเตือนขุนแผนเมื่อจะไปตีกับวันทองว่า "ถ้างามรูปงามใจแม่ไม่ว่า ควรตามแล้วก็ให้ตามให้เต็มที่ นี่งามรูปแต่ใจมันไม่ดี อย่างนี้แม่ไม่มาจะคิดตาม" ส่วนค่านิยมในเรื่องการศึกษานั้น ลูกผู้ชายที่หวังความรู้เรื่องก็มักปรารถนาเข้ารับราชการ ขณะที่หญิงนั้นไม่มีใครมีโอกาสได้เล่าเรียนเท่าใดนักนอกเสียจากเรื่องการบ้านการเรือน ค่านิยมในการเลือกคู่ครองก็มักจมปลักอยู่กับเกียรติยศชื่อเสียงเพื่อความมั่นคงของฝ่ายตน เป็นต้น ตั้งแต่โบราณลงมาจนสมัยเวลานั้น ชาวไทยก็คุ้นเคยกับวิถีชีวิตบางประการ เช่น "คบขุ่นนางอย่าทอด" อันหมายถึง "จะคบหากับผู้มีอำนาจวาสนาจงอย่าไปมือเปล่าต้องมีของกำนัลติดไม้ติดมือไปฝาก" หรือความตอนหนึ่งในลิลิตพระลอที่ว่า "เอาสินสะกางสอดจ้องแข็งดังเหล็กเงินง้าง อ่อนได้โดยใจ" อันแสดงถึงวิถีชีวิตไทยสมัยดังกล่าวที่ข้องแวะกับการติดสินบนวิถีชีวิตเหล่านี้ใช้เฝ้าฟังปรารภนานัก

อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตไทยในหลายด้านก็นับว่ามีคุณูปการแก่สังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีชีวิตในการครองเรือนซึ่งมีความสัมพันธ์กับพระศาสนาอย่างแยกกันมิได้ ชาวไทยมักถือธรรมะในการครองเรือน ซึ่งได้จากหลักธรรมในพระศาสนาที่ตนเอง หลักธรรมนี้เรียกว่า สรวาสธรรม 4 อันได้แก่ สัจจะหรือความสัตย์ซื่อจงรักภักดีต่อพระพุทธเจ้า ต่อเวลา ต่อหน้าที่การงาน แลต่อบุคคล แม้สมัยนั้นจะมีค่านิยมที่บุรุษมีภรรยาหลายคนได้ก็ตาม แต่หลักสัจจะนี้ก็ยังคงปฏิบัติอยู่ในสรวาสที่ดีไซ้ว่าจะหามิได้เลย อีกประการหนึ่งคือ ทมะ คือ การรู้จักควบคุมตนเองให้อยู่ในความรับผิดชอบแห่งสติปัญญา ควบคุมจิตใจไม่ให้ฟุ้งซ่านคิดฟากลูกฟากเมียเขา หรือนอกใจสามีภรรยาของตน ประการที่สามได้แก่ ขันติ ก็คือ ความอดทนต่อสิ่งที่มากระทบ ควบคุมไว้มิให้กำหนัด มิให้ขัดเคือง มิให้ลุ่มหลงมัวเมาในสิ่งนั้น ในรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสทั้งหลาย ประการสุดท้ายเรียกว่า จาคะ ก็คือ ความเสียสละ เสียสละสิ่งที่ไม่ดีในใจออกไป รวมทั้งเสียสละเพื่อผู้อื่น สรวาสผู้ครองเรือนทั้งหลายจึงเพียรปฏิบัติเสมอมา นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมะสำหรับผู้ครองเรือนประการอื่นอีก อันได้แก่การพยายามแสวงหาพืชผักที่สาบสูญไป การหมั่นบูรณะเคหสถาน การรู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ การรักษาเบญจศีล การทำนุบำรุงนักษบวช และการมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ธรรมะทั้งหลายนี้ยังคงอยู่ในวิถีชีวิตไทยอย่างมิเสื่อมคลาย

แบบแผนในการดำเนินชีวิตที่ดีที่ควรธำรงรักษาไว้ซึ่งตกทอดจากบรรพบุรุษนั้นมีหลายประการ วิถีชีวิตเหล่านี้ล้วนแต่เฝ้าภาคภูมิแลพึงประจักษ์ในลักษณะอันดีงาม ดังต่อไปนี้ ประการแรกคือ ความรัก ความอบอุ่นในครอบครัวที่เต็มเปี่ยม ครอบครัวไทยจะไม่ทอดทิ้งบุตร บิดามารดาแลบุตรจะอาศัยอยู่ร่วมกัน ปัญหาการขาดความอบอุ่นจึงหาไม่ ประการต่อมาคือ การมีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโส ชาวไทยเป็นผู้อ่อนน้อมต่อมัตน ให้เกียรติผู้อื่นเสมอโดยเฉพาะผู้มีคุณวุฒิแลวัยวุฒิเหนือกว่า ความเอื้อเฟื้อ เพื่อเผื่อแผ่กันก็เป็นอีกประการที่มีในวิถีชีวิตไทย นอกจากนั้นชาวไทยยังมีกตัญญูต่อผู้มีพระคุณแลเชื้อสายที่สูงขึ้นไป เมื่อถึงวันตรุษ วันสงกรานต์ วันปีใหม่ ชาวไทยมักหาโอกาสไปแสดงความกตัญญูนั้นเสมอ ชาวไทยเป็นผู้มีเมตตาธรรม รักการทำบุญสุนทาน ชาวไทยมีนิสัยรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีแลวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างเหนียวแน่นโดยเฉพาะในชนบท แลประการท้ายสุดก็คือ ชาวไทยเป็นผู้มีอุปนิสัยรักถิ่นฐานบ้านเกิดเมืองนอนของตน ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นลักษณะที่ดีของวิถีชีวิตไทยที่พึงธำรงรักษาไว้ให้ตกทอดถึงอนุชนรุ่นหลังเสียทั้งสิ้น แลลักษณะที่ดีดังกล่าวในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็ได้ตกทอดถึงอนุชนรุ่นถัดมา แลเป็เมรดกถึงชนรุ่นยุคโลกาภิวัตน์อันเป็นยุคถัดจากนั้นมาเกือบสองศตวรรษ

วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ วิถีชีวิตอันสมควรยิ่งที่จะธำรงรักษาให้คงอยู่สืบไป ในฐานะที่เราเป็นลูกบ้านลูกเมืองสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เราควรภาคภูมิใจในวิถีชีวิตอันดีงามที่บรรพชนรุ่นเก่าก่อนได้ทิ้งไว้ให้ นับแต่โบราณกาลมาจวบจนปัจจุบันสมัย เราจะต้องพิถีพิถันกับวิถีชีวิตเหล่านี้ด้วยความจริงใจแลประจักษ์แจ้ง เราจะต้องรับช่วงมรดกวิถีชีวิตเก่าแก่ของปู่ย่าตายาย บรรพบุรุษของเราอย่างวิพากษ์ นั้นหมายถึงการวิริยะอุตสาหะพยายามเลือกเห็นเอาแต่เฉพาะวิถีชีวิตที่ดีงามมีคุณูปการแก่สังคมสมัยปัจจุบัน "อคมเยยวีถี" อันหมายถึงวิถีชีวิตที่ไม่ควรจะดั้นเดินดำเนินตามจึงเป็นสิ่งที่เราพึงละเว้น ใคร่ขอเสนอหลักการ "อภิรักษ์" มาประยุกต์ใช้ให้เกิดผลต่อวิถีชีวิตไทยของเรา อภิรักษ์ที่เสนอขึ้นนี้ได้ต้องตรงตามพจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พุทธศักราช 2530 ที่นิยามถ้อยคำนี้ว่า "รักษา ระวัง บ่งกัน" อภิรักษ์จึงเป็นเสมือนถ้อยคำเชิงอนุรักษนิยมมากเกินไป "อภิ" นั้นหมายถึง "ดี ยิ่ง วิเศษ" อภิรักษ์จึงใช้ไปในความหมายที่ว่า "รักษาไว้อย่างยิ่ง รักษาไว้ อย่างดีวิเศษสุดจิตใจ" ถ้อยคำอภิรักษ์นี้ใคร่ขอแปลความเสียใหม่ว่า "รักษาอย่างวิเศษในสิ่งดี วิเศษยิ่ง" กล่าวคือ สิ่งดีงามอันใด วิถีชีวิตที่ดีงามพึงปฏิบัติอันใด วิถีชีวิตนั้นก็ควรธำรงรักษาไว้

วิถีชีวิตโคนมที่น่าพึงใจ ไม่น่าพึงปรารถนา แลอาจนำไปสู่การล่มสลายพินาศทั้งภินท์ของสังคมไทยในวันหน้า วิถีชีวิตนั้นก็ควรถูกทำลายให้ปลาสการไปสิ้น จึงเสนอให้ใช้หลักการ "อนุรักษ์-รักษาอย่างวิเศษในสิ่งดีวิเศษยิ่ง" ตามที่ได้กล่าวมา วิถีชีวิตอันดีงามย่อมวิวัฒนาการมาได้ด้วยยาก แลวิถีชีวิตไทยก็เป็นทรัพย์สินล้ำค่าควรหวงแหน ฉะนั้นแล้วชนชาวไทยทุกคนจึงพึงอนุรักษ์วิถีชีวิตไทยอันดีงามเหล่านั้นไว้เสมอหนึ่งรักษาแก้วตาแห่งตน ท้ายสุดนี้ใครขอคัดค้านของท่านพระยาอนุমানราชธรรมาประกอบดังนี้ "... ด้วยเหตุนี้มานาชาติที่เจริญจึงพยายามรวบรวมเรื่องประเพณีและความเชื่อถือของเก่าไว้เพราะกลัวจะสูญ... เพราะเขารู้ว่าชาติต่าง ๆ เป็นชาติขึ้นได้อย่างมั่นคง ก็เพราะชาติเหล่านั้นยืนอยู่บนรากฐานแห่งกองมรดก ซึ่งคนแต่ก่อนสร้างสมขึ้นไว้ แล้วคนภายหลังก็เสริมต่อและแก้ไขให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม สืบตักทอดต่อ ๆ กันมาช้านานนับเวลาตั้งพัน ๆ ปีขึ้นไป" แลถ้อยความที่ว่า "ข้าพเจ้าขอขอบคุณท่านแต่ก่อนซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดความรู้แก่ข้าพเจ้า เท่ากับท่านเป็นมัคคุเทศก์ทางป่าที่รักเป็นพวงด้วยเรือพวนาม ให้เราซึ่งเป็นอนุชนคนเกิดที่หลังท่าน เดินต่อไปเพื่อสู่แดนเป็นชุมชนทรัพย์สินคือความรู้ได้สะดวก บุญคุณของท่านเมื่ออยู่กับเราอย่างสิ้นเหลือ ถ้าท่านไม่ทางทางทิ้งเป็นมรดกไว้ไว้ให้กับคนรุ่นหลังให้มีโอกาสเดินต่อไปในวิถีทางแห่งความก้าวหน้าได้สะดวก ป่านนี้เราก็มัวแต่จะถ่างทาง ซึ่งท่านถ่างไว้ให้แล้วแต่กลับรักอีก อันจะทำให้การเดินทางไปได้ช้ากว่าที่เป็นอยู่บัดนี้"

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

- เกียรติ จิระกุล และคณะ "ตลาดในกรุงเทพฯ : การขยายตัวและพัฒนาการในรอบ 200 ปี"
บทย่องานวิจัยโดยโครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 21-22
 มิถุนายน 2525
- ธเรศ ศรีสถิตย์ และธำรง เปรมปรีดี ความคิดและภูมิปัญญาไทย ชุด ความเป็นอยู่และการทำมา
หากิน รายงานเสนอต่อสถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีนาคม,
 2534.
- เนาวรัตน์ พลเดช และ ฐะปะนีย์ นาครทรรพ "ศิลปวัฒนธรรมไทยในนิราศของสุนทรภู่"
สุนทรภู่รอบวชิวัตถธรรม สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย (26 มิถุนายน 2537)
- ผาสุก มุทธเมธา คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต. กรุงเทพฯ : โอเคียนส์ไตร์, 2535.
- พระเทพวิสุทธิเมธี ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา
- พระไพศาล วิสาโล ประวัติศาสตร์การบริโภคสุราในประเทศไทย. สถาบันวิจัยสาธารณสุขไทย
คณะกรรมการระบาควิทยาแห่งชาติ 2537
- พวงผกา คุโรวาท ประวัติเครื่องแต่งกาย. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, 2535.
- พวงเพชร สุรัตน์ทีกุล บทบาทของสตรีด้านสังคมและเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-
2525). งานวิจัยของคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (มกราคม 2525)
- พิพาดา ยิ่งเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้น
รัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2394). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- มานพ ถนอมศรี คนไทยสมัยก่อน. กรุงเทพฯ : ต้นอ่อน, 2534.
- ลินจี ทะวานนท์ การศึกษากับสังคมไทยก่อนสมัยปฏิรูปการศึกษา วิเคราะห์จากศิลาจารึกหลักที่ 1
และกฎหมายตรา 3 ดวง. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- ศรีอินทรายุธ ศิลปการแต่งกายกอลอน. กรุงเทพฯ : ทะเลหญ้า, 2534.

ศักดิ์ศรี แยมันดดา "วรรณคดีไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตไทย"

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย 8 (สิงหาคม - ธันวาคม 2534)

ศรัทธา ฐิตะฐาน ฌ กลาง ในท้องถิ่นนิทานและการละเล่น... กรุงเทพฯ : มติชน, 2537.

เสฐียรโกเศศ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2510.

สมบัติ จันทรวงศ์ โลกทัศน์ของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : มติชน, 2537.

สมพร มั่นตะสูตร วรรณกรรมสังคมและการเมือง. กรุงเทพฯ : โอเคียนสตรี, 2524.

สมภพ ภิมย์ บ้านไทยภาคกลาง อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายตัน ชิวเม็ง หวังหลี่ และนางทองพูล หวังหลี่ 10 มกราคม 2515

สาวิตรี เจริญพงศ์ "วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์" เอกสารประกอบการสัมมนา สถาบันไทยคดีศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 16-17 พฤษภาคม 2535

สุจิตต์ วงษ์เทศ คนไทยอยู่ที่นี่. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2529.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา "การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์"

วารสารอักษรศาสตร์ 25 (มกราคม - ธันวาคม 2536)

อดิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์. ปรากฏของ สิริสุข และพรณี ฉัตรพลรักษ์ ผู้แปล กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

อ่ำไพพรรณ พิพัฒน์วัฒนาการมย์ "วัฒนธรรมสัมพันธ์ในเรื่องพระอภัยมณี" สุนทรภู่รอบรู้วัฒนธรรม

สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย (26 มิถุนายน 2537)

เรียงความ

"วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์"

น.ส. สมบัติจันทร์ อินทรจันทร์

นิสิตคณะอักษรศาสตร์ ชั้นปีที่ ๒ ภาควิชาภาษาไทย

เลขประจำตัวนิสิต

๓๖๑๐๘๖๙

ที่อยู่ ๒๐๗ (๗๒/๕๑) ซ. กัดมันคม ต. ริมคลองประปา

ทางชื่อ กรุงเทพฯ ๑๐๘๐๐

โทร. ๕๕๖ - ๕๗๙๕

"วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์"

ในยุคโรกาภิวัตน์ โลกหมุนเปลี่ยนโฉมหน้าอย่างรวดเร็วในทุกวัน วิทยาการ เทคโนโลยี เจริญก้าวหน้าไกลสุดหน้าไป ความเป็นอยู่ การประพฤติ การปฏิบัติ รวมทั้งจิตใจมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาเช่นกัน กล่าวคือ มนุษย์เริ่มมีสภาพคล้ายเครื่องจักรกลมากขึ้นต้องอาศัยชีวิตรวดเร็วซ้ำซาก และเป็นอัตโนมัติ เครื่องอำนวยความสะดวกที่เกิดขึ้นมากมาย ก่อให้เกิดความเฉื่อยชาในหน้าที่การที่จะกระตือรือร้นที่จะทำสิ่งใด สมองมุ่งคิดงานเรื่องการพัฒนาเทคโนโลยี เพื่อนำมารองรับความต้องการ สนองความสะดวกสบายให้แก่ชีวิตประจำวัน ขณะที่จิตใจเริ่มเสื่อมทราม ขาดการพัฒนาไปให้ทันกับโลกวัตถุ ความประพฤติ และการรู้สึกนึกคิดด้อยลงทุกที จนในที่สุดสังคมเกิดความสับสน วุ่นวาย เพราะมนุษย์มีสภาพเหมือนไม่มีจิตใจมีแต่วิญญาณที่สั่งให้ร่างกายมุ่งแก่งแย่งแข่งขันทุกวิถีทาง เพื่อความเป็นหนึ่งในสังคม และการอยู่รอด หากเรามองย้อนกลับไปถึงอดีตอันรุ่งโรจน์ของไทย ศึกษาถึงชีวิตรากเหง้าของคนไทยก่อนถึงยุค "รัตนนิยม" เพียงพู่ ก็สามารถจะเห็นได้ว่า ชาติไทยเป็นชาติหนึ่งถึงพร้อมความเจริญด้านวัตถุ และจิตใจควบคู่กันไป สะท้อนได้เด่นชัด จากศิลปกรรม และ วัฒนธรรมที่ดั่งงาม สัมมาถึงยุคปัจจุบัน และหากจะเปรียบเทียบกันให้ชัดมากขึ้น ก็สมควรอย่างยิ่งที่จะศึกษา "อดีตที่ใกล้ตัว" มากที่สุด คือยุคต้นรัตนโกสินทร์ เพื่อจะได้เข้าใจความรู้สึกที่แตกต่างกันเพียงช่วงระยะเวลาไม่กี่ร้อยปี จากเรื่องประจำวันหรือวิถีชีวิตทั่วไป ของคนไทยในยุคนั้น จุดประสงค์ เพื่อชื่นชมในความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ภูมิปัญญา และ เพื่อนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาวะการณ์ปัจจุบัน

สังคมทั่วไปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีประชากรอยู่ร่วมกัน 6 ชาติ คือ ไทย ลาว จีน มอญ มลายู และ เขมร ประชาชาติจีนมีบทบาทอย่างมากในด้านการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งรุ่งเรืองมากในด้านการค้าขาย โดยได้คนจีนมาทำหน้าที่เดินเรือสินค้าไปขายต่างประเทศ รวมทั้งได้มาทำหน้าที่เข้าภาษีนายอากรในระบบภาษีผูกขาดด้วย ส่วนชาติอื่น ๆ ก็เป็นเมืองประเทศราช และบางเชื้อชาติก็เป็นชนกลุ่มน้อย ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สำหรับคนไทยในช่วงยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เป็นกลุ่มคนที่ยังรับช่วงการถ่ายทอดความคิดตามแบบกรุงเก่าอยู่ กล่าวคือ ยังคงใช้ชีวิต และมีความคิดความอ่านใกล้เคียงกันกับความเป็นอยู่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในเรื่อง

การปกครอง และระบบอุปถัมภ์, ศักดินา, ลักษณะการตั้งบ้านเรือนยังคงอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ซึ่งมักเป็นบ้านไม้ชั้นเดียวระดับสูง เพื่อหลีกเลี่ยงน้ำท่วมฉับพลัน ประชาชนยังคงยึดอาชีพ กสิกรรม อดทนอดกลั้นเป็นส่วนใหญ่นับบริเวณที่ราบอันอุดมของแม่น้ำหรือแควต่างๆ และผลิตข้าวได้มากจนบางครั้งสามารถส่งไปจนเรือจีนภาคใต้ที่ขาดแคลนข้าวได้ด้วย อาหารหลักของประชาชน คือ ข้าว และปลาซึ่งได้จากแม่น้ำลำคลอง ทะเล นามาทากแห้ง บรรจุกับ เครื่องเทศและเกลือ เก็บไว้บริโภคได้ทั้งปี นอกจากนี้ยังมีอาหารที่จัดหาได้ง่าย ๆ ตาม ธรรมชาติ เช่น ผัก กุ้ง หอยหรือ สัตว์ต่าง ๆ สำหรับการคมนาคมที่สำคัญในยุคนั้น คือ การคมนาคมทางน้ำ ส่วนภัยธรรมชาติในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนใหญ่จะเป็นไปในด้าน อุทกภัย ซึ่งส่งผลเสียหายในด้านเกษตรกรรม และทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งได้ปรากฏ หลักฐานที่เห็นเด่นชัด ถึง 2 ครั้ง ในช่วงรัชกาลที่ 2 และ 3 กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 2 มีการจดบันทึกในจดหมายเหตุฯ ดังนี้

จ.ศ. 1182 ทรุดูเคราะห์เมืองว่าร้าย จะมีศึกผีมาแต่ทิศทักษิณ ๖ ให้ตั้งพิธียิงปืน อาณา ณ. วันจันทร์ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 7 พระสงฆ์ประณามนต์ ปรายทราย ณ วันพุธ ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 7 คนตายด้วยโรคลงราก เป็นอันมาก

จ.ศ. 1194 ข้าวเกี่ยวนละ 11 ตาลึง สุนัขเป็นบ้ากัดคนตายมาก และ ในรัชกาลที่ 3 หลักฐานจากจดหมายเหตุฯ เช่นกัน ดังนี้

จ.ศ. 1193 ปีนี้น้ำมาก ท่วมในพระราชวังประมาณศอก 5 นิ้ว ข้าวแพง เกวียนนละ 8 ตาลึง

จ.ศ. 1195 เดือน 8 ฝนแล้ง ข้าวแพง เกวียนนละ 7 ตาลึง 2 บาท

จ.ศ. 1205 ปีนี้ข้าวแพง ตั้งแต่เดือนยี่จนถึงเดือน 4 ข้าวสารถึงละ 1 บาท เป็นไข้จับตายกันมาก น้ำน้อย ทานาไม่ได้

จ.ศ. 1211 คนเป็นโรคปัจจุบัน ตายด้วยลงรากมากกว่าปีมะโรง (จ.ศ. 1182)

จากข้อมูลข้างต้น ทำให้สรุปได้ว่า ภัยธรรมชาติที่ร้ายแรงในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือ ภัยที่เกิดจากฝนแล้ง และน้ำท่วม ซึ่งส่งผลให้เกิดปัญหาทางด้านการเกษตรกรรมข้าวราคาแพง และส่งผลให้เกิดโรคระบาดร้ายแรง คือ โรคอหิวาต์ตกโรครวมทั้งโรคอื่น ๆ เช่น โรคไข้จับสั่น เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากความรู้ทางด้านสาธารณสุขในตอนนั้นยังมีอยู่น้อย ในด้านการปกครองในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้น ได้มีการแบ่งชนชั้นในสังคม ออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ เจ้า ขุนนางข้าราชการ และราษฎร คล้ายกับระบอบเดิมในกรุงศรีอยุธยาพระมหากษัตริย์รวมทั้งเจ้านายชั้นสูง เป็นคนกลุ่มน้อยในสังคม ที่มีอำนาจและบทบาทเหนือชนชั้นอื่นๆ ในบ้านเมือง ข้าราชการและขุนนาง เป็นผู้รับใช้พระมหากษัตริย์และเจ้านาย ทำหน้าที่ควบคุมดูแลบ้านเมืองอีกทีหนึ่ง รวมทั้งมีหน้าที่ควบคุมดูแลไพร่ในความควบคุมด้วย สำหรับชนชั้นล่างสุดในสังคมไทยสมัยนั้นคือ ราษฎร แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ไพร่ และ ทาส ไพร่เป็นชนชั้นที่มีจำนวนมากที่สุดในสังคม เป็นกำลังสำคัญที่สุดของชาติบ้านเมือง และเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจของประเทศชาติด้วย กล่าวคือรายได้ของแผ่นดินส่วนใหญ่ได้มาจากการประกอบอาชีพของชนชั้นไพร่นี้แทบทุกอย่าง ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การเกณฑ์แรงงานไพร่มาทำงานให้กับเจ้าขุนมูลนายที่ไพร่นั้นสังกัดอยู่ หรือ การส่งส่วยที่เป็นผลิตผลจากป่า และการเก็บภาษีอากรที่นา ที่สวนต่างๆ จึงนับได้ว่าชนชั้นไพร่สมควรที่จะได้รับการยกย่องว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของบ้านเมืองส่วนหนึ่ง เนื่องจากจำนวนคนที่มีมาก และ อาชีพที่ทำได้แทบทุกอาชีพ ส่วนชนชั้นทาสถือได้ว่าเป็นชนชั้นที่ต่ำสุดในสังคม ต้องทำงานหนักทุกอย่างที่นายใช้ โดยไม่มีค่าแรง และไม่มีอิสระที่จะไปไหนๆหรือประกอบอาชีพตามที่ต้องการได้จนกว่าจะมีเงินไถ่ตัวให้พ้นจากการเป็นทาส เช่น ทาสสินไถ่ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ทาสบางประเภทก็ไม่มีโอกาสเป็นอิสระเลย ต้องอยู่รับใช้เจ้านายไปจนตาย เช่น ทาสเชลย หรือ ทาสเรือนเบี้ยความลำบากของทาส นอกจากจะต้องรับใช้เจ้านาย ทำงานหนักทุกอย่างตามที่เจ้านายสั่งแล้วยังต้องถูกส่งไปทำงานแทนนายอีกด้วย เช่น ทำงานรับราชการ ออกรบทำสงคราม รับโทษจากศาล (เช่นการเขียน ระบาย) นอกจากนี้ยังอาจถูกขายให้แก่ผู้อื่น หรือยกให้ผู้อื่นได้ตามความพอใจของเจ้านาย และเมื่อเจ้านายตาย ทาสก็ยังคงไม่ได้รับอิสรภาพ เนื่องจากกฎหมายถือว่า ทาสเป็นสมบัติชนิดหนึ่งสามารถตกทอดเป็นของลูก หรือทายาทของเจ้าของมรดกได้ อย่างไรก็ตาม ทาสก็มีสิทธิที่จะได้รับการเลี้ยงดูพอสมควร

จากนายทาส และมีกฎหมายควบคุมพอสมควร เช่น ให้เจ้านายทาสทาสของตนได้ แต่ห้ามมิให้ถึงตาย เป็นต้น ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ทาสคนใดมีความเป็นอยู่สุขสบายเพียงใด ขึ้นอยู่กับความเมตตาปราณีของนายทาสทั้งสิ้น

สำหรับในด้านกฎหมายสมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้น นับว่ายังมีส่วนคล้ายคลึงกับของเก่าอยู่มาก เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงฟื้นฟูกฎหมายตราสามดวงขึ้น เพื่อใช้ในการตัดสินคดีความ ซึ่งกฎหมายนี้ยังเห็นได้ว่า ยังรับเอาอิทธิพลมาจากกฎหมายเดิมอยู่มาก มิได้แก้ไขอะไรมากมายนัก ลักษณะกฎหมายในยุคต้นนี้ ยังคงมีลักษณะของกฎหมายพิสูจน์ความจริงตามความเชื่อในเชิงอุดมคติอยู่มาก กล่าวคือ คนไทยมักจะเชื่อว่าคนดีนั้นมัก "ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้" ดังนั้นการที่จะรู้ว่าคนใดผิดจริงหรือไม่ระหว่างโจทก์กับจำเลย จึงต้องใช้วิธีพิสูจน์เพื่อให้เข้าหลักตามสุภาษิตที่ว่ามา ดังที่มีไว้ 7 วิธี คือ

1. ส้วงตะกั่วที่ร้อนจัด
2. สาบานตัวต่อหน้าพระพุทธรูป
3. ลุยไฟ
4. ว่ายน้ำแข่งกัน
5. ว่ายข้ามปากแข่งกัน
6. ตามเทียนคนละ 1 เล่ม
7. ดาน้ำแข่งกัน

ถ้าผู้ใดสามารถผ่านวิธีพิสูจน์ได้อย่างปลอดภัย ศาลก็จะเชื่อว่า เป็นฝ่ายที่ถูกต้อง เพราะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ย่อมเข้าข้างผู้ทำดีเสมอ กฎหมายลักษณะการพิสูจน์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นในรูปวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตอนสี่ดาลุยไฟ หรือ ขุนช้าง - ขุนแผน ตอน จมื่นไวยวรรณาท ทำขุนช้างดาน้ำ

"ข้าจะตั้งความสัตย์อธิษฐาน
แล้วลุยเข้าไปในอักคี
บันดาลเป็นรักสมบทุมทอง
เปลวไฟไม่ต้องนางเทวี

สาบานตนต่อเบื้องบพศรี
ถ้ามันชั่วชีวิตจวายปราณ
ขึ้นรับรองบาทามารศรี
จรลีไปบนนุชบัน "

และในเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ตอนที่ว่า

"ผู้คุมกุมยี่ดหาง เชือกไว้	จับลาไม้ไผ่คอยพาดป่า
ที่ริมฝั่งตั้งชันนาฬิกา	ทามะรงตั้งท่าเข้าข่มคอ
ตีฆ้องรหม่งดาลงทั้งสองข้าง	พอขุนช้างตามุดก็ผูกผอ
ผู้คุมเอาธนูใหญ่เข้าใส่คอ	พวกคนดูดาท้อออกเพรียกมา
พวกผู้คุมกั้มจูดไม่ละวาง	ขุนช้างร้องโอรตก่อนพุทธเจ้าข้า
พระเวทย์คนนี้มีวิชา	เป่าธนูทามาให้ต้องตน"

นอกจากจะมีกฎหมายลักษณะพิสูจน์แล้ว ถ้าผู้ทำผิดยังไม่สารภาพก็อาจมีการใช้วิธีทรมาน เพื่อให้รับผิดด้วย เช่น การตอกเล็บ บีบขมับ และเมื่อได้รับโทษก็อาจผ่อนผันด้วยการชำระเงินไถ่โทษได้ด้วย, สำหรับการลงโทษนั้น ถือได้ว่าหนักมากเมื่อเทียบกับในยุคปัจจุบัน ซึ่งมีดังนี้ คือ ทัดดอกฉาบแดงสองหู, ตีฆ้องนาหน้าประจาน, ขึ้นหย่างประจาน, เผลวปะหน้า, มุ่งร่างแห, รอกนหัว เป็นตะแลงแกง, สักแก้ม, เขียนด้วยหวาย, เขียนด้วยลวดหนัง, สักอก, ตัดนิ้วตีนนิ้วมือ, สักแก้มสักหน้า, ตัดปาก, ตัดข้อมือ, และตัดหัว และ ด้วยความที่ยุคนั้นยังมีความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ภูติผี และการทำเสน่ห์ยาแฝดอยู่ รัฐจึงตั้งศาลสำหรับพิจารณาคดีเหล่านี้ขึ้นด้วย คือ ศาลแพทยา สังกัดกรมแพทยานับได้ว่าระบบกฎหมายของกรุงรัตนโกสินทร์ในยุคต้นมุ่งเน้นในด้านการชูประชาชน ไม่ให้กระทำผิด มากกว่า การลงโทษอย่างรุนแรงตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายดังจะเห็นได้จากบันทึกของครอว์ฟอร์ด ทูตชาวอังกฤษที่เข้ามาในประเทศไทยในช่วงรัชกาลที่ 2 ประมาณปี พ.ศ. 2364 ที่กล่าวถึงระบบกฎหมายและศาลไทยว่า การปรับและการลงหวายเป็นวิธีการลงโทษที่ใช้ทั่วไป ส่วนคดีที่ถูกตัดสินประหารนั้น ขณะที่เขามาอยู่ในเมืองไทยเป็นเวลา 4 เดือน ก็ไม่มีการตัดสินประหารในคดีใด และเมื่อสืบถามย้อนไป 2 ปีก่อนหน้านี้ ก็มีเพียงแค่ 3 คดี เท่านั้น แสดงให้เห็นว่า กฎหมายมีเพียงไว้สำหรับควบคุมความประพฤติของประชาชน เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในบ้านเมืองเท่านั้น หากไม่จำเป็นก็มักไม่นำวิธีทรมานมาใช้กับผู้มีความผิด

จากลักษณะสภาพสังคมทั่วไปที่กล่าวมาแล้ว จะสังเกตได้ว่า สังคมรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็คือ สังคมอยุธยาั่นเอง และส่วนย่อยที่จะกล่าวถึงต่อไป คือ สภาพครอบครัว และความเป็นอยู่ของประชากรในสังคม ที่มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ค่อนข้างชัดตามฐานะ

ทางชนชั้น ดังนี้ ชนชั้นสูงในสังคมซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ และเจ้านายชั้นสูง จะมีฐานะความเป็นอยู่ทางครอบครัวดีกว่าชนชั้นอื่น ๆ ในสังคม มีบ้านอันเป็นปราสาทราชวังที่งดงามสง่า เป็นเอกลักษณ์ มีข้าราชการบริพารรับใช้ใกล้ชิด รวมไปถึงข้าราชการที่ทำหน้าที่ถวายต่างพระเนตรพระกรรณ ความสง่างามของปราสาทราชวัง และ "เมือง" ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นถูกถ่ายทอดโดยกวีเอกในยุคนั้นหลายครั้งหลายครา เช่น รคลงนิราศกลางของพระตรังคภูมิบาลที่กล่าวชมความงามของเมืองรัตนโกสินทร์ โดยเปรียบว่า งามราวกับเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาที่ยังรุ่งเรือง

"อยุธยาโรสภิตรพิน	มาแปลง เป็นฤา
ถาว่าบุญเพรงแสดง	พระสร้าง
สิงหาสน์พิมานแสดง	สยบรลก
แสงสุวรรณพร่างพราง	พระพริ้มพรายตา"

จากการที่ชนชั้นสูงของประเทศมีหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง มีอำนาจยิ่งใหญ่เกินใครในแผ่นดินเผยแผ่บารมีไปกว้างไกลความเจริญของเมืองไทยในยุคนั้น จึงทำให้มีหลายชาติเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และหลายชาติที่เปิดสัมพันธไมตรี ยอมติดต่อค้าขายกับไทย เช่น จีน ญี่ปุ่น และประเทศแถบตะวันออกกลาง รัตนโกสินทร์จึงรุ่งพร้อมไปด้วยความเจริญเป็นศูนย์กลางด้านการค้า เศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ของประชาชนในประเทศดีขึ้นตามลำดับเพราะพระปรีชาสามารถขององค์พระมหากษัตริย์จอมประมุขของประเทศ

ส่วนความเป็นอยู่ทางครอบครัวของชนชั้นกลางของสังคม จำพวก ขุนนาง ข้าราชการ และราษฎรที่ฐานะดีก็มีความสุขสบายในชั้นที่รองลงมา กล่าวคือ มีบ้านหลังใหญ่ติดบริเวณกว้างขวาง มีป่าไผ่ในบ้านมากมาย และการฝากซื้อขายคนก็สามารถกระทำได้อย่างเปิดเผย, ชนชั้นกลางของสังคมไทยยุคต้นรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วยกลุ่มชนหลายอาชีพ เช่น ข้าราชการ เสมียน ทนาย พ่อค้า คหบดี เจ้าของโรงสี หรือ เจ้าของตู้ต่อเรือ และเนื่องจากคนไทยมักนิยมแต่อาชีพรับราชการ ดังนั้น อาชีพอื่นๆ เช่น ค้าขายการทางานโรงสี หรือ การเป็นเจ้าของกิจการอุตสาหกรรม จึงตกเป็นวิธีการทำมาหากินของชาวต่างชาติที่มาอยู่อาศัยในเมืองไทยโดยปริยายจนถึงปัจจุบันนี้ชนต่างชาติที่เข้าประกอบอาชีพค้าขายจน

เจริญก้าวหน้าเลื่อนชั้นจากชนชั้นไพร่ ขึ้นมาเป็นชนชั้นกลางจนถึงได้เป็นขุนนาง มีอยู่หลายเชื้อชาติ เช่น แขก และ จีน ในช่วงยุคต้นของ "กรุงเก่า" โดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐบาลให้ความสำคัญกับชนชั้นกลุ่มนี้ค่อนข้างมาก เนื่องจากชนกลุ่มนี้เป็นพวกท้าวมาหากิน เป็นผู้เสียภาษีอากรให้รัฐ และโดยเฉพาะชาวจีนยังเป็นผู้ผูกขาดการค้าขายในระบบเจ้าภาษี นายอากรอีกด้วย รัฐจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่ชนชั้นกลางเป็นพิเศษเพื่อผลประโยชน์ด้านการค้า จนถึงขั้นปูนบำเหน็จให้แก่คนที่ทำประโยชน์ต่อทางราชการ ดังนั้น ฐานะความเป็นอยู่ของชนชั้นกลางในสังคมยุคนั้นจึงเชยิบสูงชันอย่างรวดเร็ว เทียบเท่ากับขุนนางชั้นสูงในรัฐบาลเลยทีเดียว ตัวอย่างเช่น การชมความยิ่งใหญ่ ร่อพารของบ้านเศรษฐีในเสภาขุนช้าง-ขุนแผน ที่มีคู่กัน 3 ชั้น กว่าจะเข้าถึงตัวบ้านได้ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการบุกรุกของศัตรู ไม่ให้เข้าถึงตัวบ้านได้ง่าย ๆ ในบ้านประดับประดาด้วยข้าวของงดงาม

"เดินถือฟ้าขึ้นหอกกลาง	ของขุนช้างสร้างขึ้นไว้ว่าหม่าหม่า
หอนั่งตั้งฉากพับไว้	ขุนทองกรงทองใส่สะอาดตา
กระฉากใหญ่ใส่รูปฝรั่งนั่ง	นัยน์ตาตั้งค้อนคมดูสมหน้า
ชมพลางทางเดินเพลิดเพลีนหา	รีบเร่งเร็วหาเจ้าวันทอง"

จากคำประพันธ์ที่กล่าวมานี้ ทำให้สามารถเห็นได้ถึงลักษณะของเรือนขุนนาง หรือ เรือนคนชนรรมตาฐานะดีได้ กล่าวคือ เรือนของขุนช้าง ต้องเป็นเรือนหมู่ใหญ่ มีการปลูกหอต่างๆ ขึ้นเคียงเรือนหลักเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ สำหรับหอกกลางที่กล่าวถึงเป็นลักษณะการปลูกสร้างอาคารโรงที่ไม่มีฝาทั้ง 4 ด้าน พื้นยกสูงจากชานขึ้นมาเสมอพื้นระเบียงในเรือนประธาน ตั้งอยู่กลางชานไว้สำหรับเป็นที่พักผ่อน รับประทานอาหาร และการจัดงานตามประเพณีต่าง ๆ มีการตกแต่งอย่างสวยงามตามรสนิยมของเจ้าของเรือน หอกกลางนี้อาจเรียกอีกอย่างว่า "หอนั่ง" ก็ได้ สำหรับหออื่นๆที่อยู่ในเรือน ได้แก่ หอหน้า ซึ่งใช้เป็นเรือนของขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่คุมราชการและดูแลผู้คนจำนวนมากใช้เป็นที่พักการบริหารงาน มี "ทนายหน้าหอ" คอยรับใช้ และให้บริการผู้คนที่มาติดต่อกับข้าราชการท่านนั้น, หอพระ เป็นสิ่งก่อสร้างที่นิยมทำขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป พระเครื่อง และเครื่องกลางต่างๆ ตามความเชื่อถือที่ว่า จะไม่นำเอาพระพุทธรูปมารวมไว้ในเรือนที่อยู่ประจำ หอพระนี้ถือเป็นเครื่องแสดงศักดิ์ และ ฐานะของเจ้าของเรือนเพราะหอพระจะมีเฉพาะตามบ้านเรือนใหญ่ๆ เจ้าของมีฐานะมั่งคั่งพอสมควร, หอที่สร้างเพิ่มเติมจากเรือนหลักอีกหอหนึ่ง

คือ หอนก เป็นสิ่งก่อสร้างคล้ายศาลารอง อยู่เทียบกับชานเรือนด้านใดด้านหนึ่งเป็นที่เฉพาะสำหรับเจ้าของเรือนและลูกหลานในบ้าน เพื่อชมนกที่เลี้ยงไว้ในกรงตั้งหรือแขวนไว้ตามชายคารอบหอ หอนกนี้ถือเป็นสิ่งก่อสร้างพิเศษ เช่นเดียวกับหอพระ คือ ปลูกสร้างขึ้นเพิ่มเติมตามความพอใจของเจ้าของเรือนเป็นสิ่งแสดงถึงความร่ำรวย ความมีฐานะทางครอบครัวอีกแบบหนึ่ง

สำหรับความเป็นอยู่ของชนชั้นไพร่ อาจถือได้ว่าลำบากกว่าชนชั้นระดับสูง และกลางที่กล่าวมาแล้วข้างต้นมาก เนื่องจากชนชั้นไพร่เกือบทั้งหลายประกอบอาชีพกสิกรรม ทานา ไร่ สวน ต้องทำงานหนัก รายได้น้อย ทั้งยังต้องทําราชการรับใช้รัฐด้วยการกินอยู่ จึงค่อนข้างกระเปียดกระเสียว อาหารเป็นจำพวกนูปลาถุ้งหอย และผักที่เก็บได้ตามท้องทุ่ง บริเวณบ้าน ที่อยู่ของชนชั้นไพร่จึงมักปลูกอยู่ใกล้หรือริมแม่น้ำลาลองสภาพของบ้านเป็นไปตามฐานะของเจ้าของ กล่าวคือ หากมีฐานะค่อนข้างดี บ้านก็จะสร้างด้วยไม้ ชั้นเดียว ใต้ถุนสูงหลังคามุงจากหรือใบไม้ชนิดอื่นๆ ส่วนที่มีฐานะจน ๗ ก็สร้างบ้านขนาดเล็ก ปลูกติดดินเพื่อใช้พื้นดินเป็นพื้นบ้าน ผาทำด้วยกระแฉงหรือตับจาก หลังคามุงจากหรือใบไม้ชนิดอื่น มีแคร่ไม้เป็นที่นั่งและนอนเท่ากับจำนวนคนในบ้านประตูบ้านมีประตูเดียว เสาบ้านใช้ไม้รวก ซึ่งนับว่าลำบากมาก เพราะการปลูกบ้านติดดินโดยอาศัยไม้เป็นพื้นบ้านไปในตัวนั้น เมื่อถึงฤดูน้ำหลากน้ำจะมากจนล้นตลิ่ง และท่วมมาถึงบ้านได้ คนที่อยู่บ้านติดดินอาจประสบปัญหาในการอพยพสิ่งของ เครื่องใช้ให้พ้นน้ำ อาจไม่มีที่หลบนอน หรือที่ประกอบอาหาร รวมทั้งอาจจะเจอปัญหาที่สัตว์ร้าย เช่น งูเห่า หนู ตะขาบ แมงป่อง หนีน้ำมาอาศัยในบ้าน ก่อให้เกิดอันตรายแก่คนได้ นอกจากลักษณะของบ้าน 2 ชนิด ดังกล่าวนี้แล้ว ยังอาจมีบ้านชนิดที่เรียกว่า "กระท่อม" อีกชนิดหนึ่งที่คนทั่วไปนึกถึง ^{เล็กค้ำถึง}สภาพความเป็นอยู่ทางครอบครัวที่ยากจน ซึ่งก็อาจเป็นไปได้ ทั้งนี้ เนื่องมาจากอิทธิพลจากงานพระราชนิพนธ์ "สังข์ทอง" ในรัชกาลที่ 2 ตอนท้าวสามนต์ไล่เจ้าเงาะและนางรจนาไปปลูกกระท่อมปลายนา นั่นเอง

สภาพความเป็นอยู่ทางครอบครัวของชนชั้นสุดท้าย คือ ทาส ชนชั้นนี้ส่วนมากจะไม่มีอิสระภาพจนตลอดชีวิต ยกเว้นแต่จะมีเจ้านายบวชให้ หรือ มีเงินพอที่จะไถ่ตนเอง ให้ได้รับอิสระ ชนชั้นทาสต้องทำงานหนัก และต้องไปทำงานให้รัฐเช่นเดียวกับพวกไพร่ด้วย แต่ความเป็นอยู่จะยิ่งลำบากกว่าไพร่ขึ้นไปอีก เพราะไพร่มีรอกาสมีบ้านเป็นของตนเอง

แต่ทาสไม่มีสิทธิ์เรียกร้องอะไรจากเจ้านายได้ เจ้านายจะจัดที่ให้อยู่เช่นใด ก็อยู่ไปเช่นนั้น
งม่มีการออกความเห็น หรือคัดค้านอะไรได้ ทาสจึงเป็นชนชั้นที่น่าสงสาร และถูกเอาเปรียบ
มากที่สุดตามสังคมยุคนั้น

เมื่อทราบสภาพความเป็นอยู่ทางครอบครัวของ 3 ชนชั้นในสังคมแล้ว เรื่อง
ที่น่าสนใจที่เกี่ยวพันกันอยู่ก็ คือ เรื่องระบบครอบครัว และ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติของ
ประชากรในสมัยนั้น สังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เป็นสังคมที่ยังคงนิยมระบบครอบครัวขยาย
(Exterded Family) มากกว่าครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) คือ เป็นครอบครัว
ที่ประกอบด้วย ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา ฯลฯ มีความผูกพันทางสายโลหิตในระดับสูง
และถือญาติทั้งฝ่ายบิดา - มารดา ภายในครอบครัวต่างเคารพเชื่อฟังกันตามลำดับอาวุโส
ผู้มีอายุ คือ ปู่ ย่า ตา ยาย มีความสำคัญมากในครอบครัว คนยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนิยม
สมรสนอกตระกูล (Exogamy) และมีข้อห้ามในการมีสัมพันธ์ชู้สาวระหว่างบิดา มารดา กับ
บุตร หรือ พี่น้องร่วมบิดามารดา (Inest Taboo) แต่หลักการนี้อาจมีข้อยกเว้นได้ เช่น
ในกรณีที่พระมหากษัตริย์ทรงอภิเษกสมรสกับพระชนนีฐานต่างพระมารดา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า
บางครั้งการสมรสอาจเกิดขึ้นได้จากเหตุผลทางด้านการเมือง และเศรษฐกิจ มากกว่า
ความรัก สำหรับประเพณีการแต่งงานในยุคนั้น เริ่มขึ้นจากการที่ฝ่ายชายพึงพอใจฝ่ายหญิง
และเริ่มติดต่อขอความรู้จัก จากวรรณคดีหลายเรื่องในชวงนั้น แสดงให้เห็นว่า หนุ่มสาวที่
ชอบพอกันมักนิยมมาช้แม่สื่อ หรือ พี่เลี้ยง เพื่อช่วยยให้รู้จักกัน รักกันและนำไปสู่การแต่งงานกัน
รอยหน้าที่ของแม่สื่อ คือ การพูดหวานล่อมมาให้เห็นถึงความดี และความรักของฝ่ายหนึ่งเพื่อให้
เกิดความรู้สึกคล้อยตาม หรืออาจจะเป็นตัวกลางคอยส่งข่าวสารโต้ตอบกันระหว่างหนุ่มสาว
ในรูปแบบของเพลงยาว หรือ จดหมายรักก็ได้ตัวละครในวรรณคดียุคต้น "กรงใจหม" ที่ทำหน้าที่
แม่สื่อ เช่น นางสายทอง พี่เลี้ยงนางวันทอง ในเสภาขุนช้าง-ขุนแผนหรือ สามพี่เลี้ยงของ
นางเกษรา ใน นิทานคำกลอน "พระอภัยมณี" เป็นต้น

เมื่อทั้งสองฝ่ายรู้จักสนิทสนม รักใคร่กันดีแล้ว หากคิดจะแต่งงาน ฝ่ายชาย ก็
ต้องทำงานหนักเพื่อเตรียมตัวให้พร้อม มีฐานะการเงิน และมีอาชีพมั่นคงพอที่จะเป็นหลักให้
กับภรรยาและครอบครัวได้ ระยะเวลาแห่งการทำงานเพื่อก่อสร้างสร้างตัวนี้เอง ทาหาอายุ
ของอุป่าวสาวเมื่อถึงการแต่งงานค่อนข้างจะสูงกว่าชาติอื่น ๆ ในสมัยนั้น กล่าวคือ

เมื่อฝ่ายชายอายุประมาณ 21 ปี และ ฝ่ายหญิงประมาณ 18 ปี การแต่งงานจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อได้รับการเห็นชอบจากบิดามารดา และญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่าย ส่วนมากแล้วมัก จัดพิธีกันระหว่างเดือนหก ช่วงเริ่มฤดูฝนซึ่งถือว่าเป็นการเริ่มต้นของการใช้ชีวิตคู่ที่ดี เพราะ ฤดูฝนเป็นฤดูแห่งการทำมาหากิน เมื่อแต่งงานกันทั้งสองฝ่ายก็ควรเริ่มที่จะช่วยกันทำมาหากินด้วยการเพาะปลูก ทำไร่ไถนา เพื่อสร้างฐานะทางครอบครัวให้เป็นปึกแผ่น มั่นคงยิ่งขึ้น ภายหลังพิธีแต่งงาน คู่บ่าวสาวจะอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิงเป็นระยะเวลาหนึ่งก่อนแยกเรือนไปอยู่ต่างหาก อย่งไรก็ดี ประเพณีการแต่งงานของผู้คนในยุคนี้ ก็ไม่ได้เป็นแบบสามีภรรยา เดียว (Monogamy) แบบในปัจจุบัน ประเพณีการมีภรรยาหลายคน (Polygyny) ก็เป็นที่ ยอมรับว่าปฏิบัติได้ ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในหมู่เจ้านายและขุนนาง แต่การมีภรรยาหลายคนนี้ ภรรยาทุกคนจะมีฐานะและความสำคัญไม่เท่ากัน ภรรยาหลวงหรือ ภรรยาที่พระมหากษัตริย์พระราชทานสมรสให้จะเป็นภรรยาที่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการที่สุด ส่วนภรรยา ที่แต่งงานกันตามประเพณีนิยมก็จะสำคัญรองลงมา ภายหลังการแต่งงาน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติในครอบครัวของคนไทยยุคนี้ ที่สำคัญที่สุด คือ การคำนึงถึงความ แตกต่างของวัยและวุฒิ ผู้น้อยอายุรสนิยมเคารพและเชื่อฟังผู้มีอายุรสนกว่า หลักปฏิบัติสำคัญ ในครอบครัวนี้ มิได้มุ่งให้ปฏิบัติเฉพาะบุตรที่พึงกระทำ ต่อบิดามารดาเท่านั้น หากแต่ในหมู่ญาติ ที่มีวัยเดียวกันก็ใช้ระบบอายุที่แตกต่างกันมาจัดระดับความสัมพันธ์ทางเครือญาติในด้านการใช้ คำพูด และการวางตัวเช่นเดียวกัน สำหรับคู่สมรสแล้วหลังแต่งงาน สามีจะเป็นหัวหน้าครอบครัว มีอำนาจในการตัดสินใจเหนือกว่าสมาชิกคนอื่นๆในบ้าน และตามกฎหมายลักษณะทาส ในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ให้อำนาจสามีในการที่จะขายภรรยา และบุตรไปเป็นทาสได้ เพราะถือว่าภรรยา และบุตรนั้นเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งของเจ้าบ้าน สำหรับธรรมเนียมในการครองเรือน ของคู่แต่งงานนั้น คนไทยเชื่อกาลิสาของบิดามารดาเป็นสำคัญ โดยเฉพาะเจ้าสาว มารดาจะเป็นผู้สั่งสอนในเรื่องความประพฤติ หลักปฏิบัติงานต่อสามี เพื่อให้ความรักยืนยาว มั่นคง รดยให้ยึดเอาการกระทำของตนให้ลูกสาวถือเป็นแบบอย่าง คือ ประณินบัญญัติด้วยความรัก มีความเคารพยำเกรง กิริยามารยาทไม่ก้าวร้าว จาบจ้วงกับสามี ความไม่เม่นำ ออกความนอกเม่นำเข้า ดูแลการบ้านการเรือนมาให้เรียบร้อย ตัวอย่าง การสั่งสอนบุตรสาว ก่อนแต่งงาน เช่น ตอนนางศรีประจันส่งตัวนางพิม ในเสภาขุนช้าง-ขุนแผน

" ร้อยคนพันคนไม่คลาย	จาเพาะเจาะได้เจ้าปลายแก้ว
แม่เลี้ยงไว้มาให้อันใดแพว	แต่แนวไม้เปรี๊ยะหนึ่งไม่ต้องตัว
ครั้นเติบโตใหญ่จะไปเสียจากอก	แม่วิตกอยู่ด้วยเจ้าจะเลี้ยงผัว
ฉวยชุกค้ำทำผิดแม่คิดกลัว	อย่าทำชั่วชั้นเชิงให้ชายชัง
เนื้อเย็นจะเป็นซึ่งแม่เรือน	ทำให้เหมือนแม่สอนมาแต่หลัง
เข้าออกนอกนาให้ระวัง	ลูกนั่งนอนนบแก่สามี
อย่าทิ้งหวงจ้วงจาบประจานเงิน	อย่าก่อเกินก่อนผัวไม่พอที่
แม่เลี้ยงมาหวังว่าจะให้ดี	จงเป็นศรีสวัสดิ์สุขทุกเวลา "

ส่วนธรรมเนียมในการครองเรือนของฝ่ายชาย คือ การทำให้เกียรติฝ่ายหญิง, หมั่นทำงานสร้างฐานะเพื่อภรรยาและลูกจะได้อยู่อย่างสบาย เมื่อเกิดการทะเลาะเบาะแว้งไม่พอใจกัน ฝ่ายชายก็ต้องค่อยๆพูดจา ไม่อารมณ์ร้อน

นอกจากความสัมพันธ์ในระบบครอบครัวที่เน้นความสำคัญในด้านอาวุธของเครือญาติในตระกูลแล้ว สังคมไทยยังมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ไม่แตกต่างจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติเท่าใดนัก นั่นคือ ความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้รู้จักคุ้นเคยกันในสังคมยุคที่มิจำเป็นต้องเป็นเครือญาติในตระกูลเดียวกัน เราอาจแบ่งความสัมพันธ์ของคนในสังคมรัตนโกสินทร์ยุคต้นได้เป็น 2 จำพวก คือ ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ในหมู่ขุนนางกับราษฎรและความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ระหว่างชาวจีนกับขุนนาง และประชาชนทั่วไป สำหรับความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ระหว่างในหมู่ขุนนางกันเองขุนนางกับราษฎรหรือราษฎรกับราษฎรนั้น มิใช่ของแปลกใหม่อะไรนักในยุคต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากคนรัตนโกสินทร์มีความคุ้นเคยกับระบบอุปถัมภ์ และศักดินา ตีอยู่แล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะความสัมพันธ์ในระดับชนชั้นที่เท่ากันมีการให้ความสำคัญในการให้ความสำคัญในการวางตัวที่เหมาะสมมีความคล้ายคลึงกันยิ่ง กล่าวคือไม่ว่าจะจะเป็นระดับราษฎรเท่ากัน หรือระดับข้าราชการด้วยกันเอง ความแตกต่างเรื่องวัยและฐานะันตรเป็นสิ่งที่มีการให้ความสำคัญมากที่สุด เป็นแนวปฏิบัติที่สำคัญของคนไทย ดังนั้น ในการที่เริ่มรู้จักใครสักคนหนึ่ง จึงจำเป็นต้องรู้เรื่องราวส่วนตัวของเขาอย่างค่อนข้างละเอียด เช่น อายุ, ชื่อและตำแหน่ง

ของพ่อแม่, หน้าที่การงาน เพื่อเป็นสิ่งชี้เทียบเคียงกับวัยและฐานะ หรือ ศักดินาของตน ซึ่งจะมีผลในด้านการศึกษาปฏิบัติเมื่อได้พบปะกับบุคคลคนนั้นในครั้งต่อไป เช่น การวางตน ระดับภาษาสนทนา กิริยามารยาท การต้อนรับส่วนข้อปฏิบัติอย่างหนึ่งที่นิยมกระทำกันมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อเน้นความสำคัญของวัย, ฐานะ, และตำแหน่งหน้าที่การทำงาน เป็นธรรมเนียมที่ว่า ผู้น้อยจะต้องไปหาผู้ใหญ่ก่อนในครั้งแรก เพราะจะเป็นการเสื่อมเสีย เกียรติถ้าผู้ใหญ่จะมาหาผู้น้อยก่อน ซึ่งก็เกี่ยวข้องกับประเพณีไทยอย่างหนึ่งเช่นเดียวกัน คือ ผู้น้อยไม่ควรไปหาผู้ใหญ่ด้วยมือเปล่า ควรจะมีของติดไม้ติดมือไปเป็นของฝาก

หรือ ของกำนัลด้วย ของฝาก หรือ ของกำนัลนี้ จัดนำไปเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นผู้อ่อนอาวุโสกว่า มาเยี่ยมเยียนด้วยความเคารพอ่อนน้อม รวมทั้งยังหมายถึง การขอความอนุเคราะห์ช่วยเหลือ และการขอความคุ้มครองจากบารมีที่เหนือกว่าตนด้วย ข้อปฏิบัติในเรื่องการเน้นความเคารพผู้รู้จักในสังคมจากเรื่อง วัย และฐานะ ด้วยการกำนัลสิ่งของนี้ จึงนับว่าเป็นการก่อสัมพันธ์อันเชิงที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมได้ รวมทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์เช่นเดียวกัน คือ ผู้อาวุโส คือ ผู้อุปถัมภ์ และ ผู้อ่อนอาวุโส คือ ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ เป็นผู้ต้องการความช่วยเหลือ เจือจุน และ การปกป้องคุ้มครอง

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางกับราชศูรินั้น อาจจัดได้ว่า เป็นตัวอย่างของระบบอุปถัมภ์เชิงทางการอย่างเต็มที่ได้ในยุคต้นรัตนโกสินทร์ เพราะ ขุนนาง หรือข้าราชการมีหน้าที่โดยตรงอยู่แล้วว่าการที่จะควบคุม ไพร่และทาส ในสังกัด ดังนั้น ความสัมพันธ์ของบุคคลทั้ง 2 ฝ่ายนี้ จึงมิได้มองจากความแตกต่างด้วยวัย และตำแหน่งราชการเป็นเรื่องสำคัญเพียงประการเดียว หากแต่มุ่งในด้านความสำคัญในจิตใจด้วย กล่าวคือ มุ่งเน้นในด้านความสำนึกในจิตใจอยู่ตลอดเวลาว่า เจ้าขุนมูลนาย เป็นผู้มี ความสำคัญต่อชีวิตตน, เป็นผู้ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือในยามทุกข์ร้อนลำบาก และส่งเสริม หน้าที่การงานแก่ตนได้ เช่น ไพร่สมกำลังจะได้กินข้าวปลาอาหารโดยมูลนายเลี้ยง สามารถหลับนอนอยู่ที่บ้านมูลนาย และไม่ต้องเสียค่าออกราชการทุกปีเอง นอกจากนี้มูลนายบางคน อาจแต่งตั้งหรือเปลี่ยน ตำแหน่งให้แก่ไพร่ในสังกัดได้ด้วย หน้าที่ของขุนนางที่ให้ความช่วยเหลือ คุ้มครอง และสนับสนุนเป็นพิเศษกับคนในสังกัดนี้เอง เป็นส่วนสนับสนุนให้เกิด ค่านิยม และ วัฒนธรรมที่ฝังามอีกอย่างหนึ่งของไทย นั่นคือ ความคิดหลักของการเป็นผู้อยู่

าต้อบถัมภันั้นจะต้องมีความกตัญญูทเวที่เป็นที่ตั้ง มีความระลึกถึงบุญคุณที่ผู้หนึ่งกระทำให้แก่ตน และตนก็พยายามกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เป็นการตอบแทนด้วยความจงรักภักดี ความคิดเช่นนี้ส่งผลให้มีนิสัย "ไม่ลืมคุณคน" และมีความจงรักภักดีต่อผู้มีบุญคุณอย่างสูงสุด ซึ่งบางครั้งก็ก่อให้เกิดความลำบากเช่นกัน ดังเหตุการณ์ เลิกไพร่ และทาส ในสมัยต่อมา ที่ปรากฏว่ามีคนจำนวนมากสมัครใจที่จะกลับไปอยู่ในฐานะเดิม เนื่องจาก ไม่รู้จะไปทำอะไร และ "การไม่ลืมบุญคุณ และ ไม่ทิ้งนาย" ก็เป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งด้วย

ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ที่เป็นรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีน และข้าราชการขุนนาง ชาวจีนเข้ามาในเมืองไทยโดยมีอิสระเสรี ไม่มีหน้าที่เป็นไพร่เหมือนประชาชนทั่วไป ชาวจีนที่มาอยู่จึงยึดอาชีพการค้าขายเป็นหลัก เร่ร่อนไม่เป็นหลักแหล่งตามเมืองต่างๆ ดังปรากฏให้เห็นชัดในรัชกาลที่ 3 ว่ามีชาวจีนในกรุงสยามถึง เจ็ดแสนคนทั่วประเทศ และมีกร "แทรกซึม" ของชาวจีนเข้าไปปะปนในคนไทยชั้นสามัญตลอดรัชกาล และเมื่อคนไทยได้นำชาวจีนมาทำงานในระบบเข้าภาษีนายอากรชาวจีนก็ยิ่งทวีความร่ำรวยมากขึ้น และความสัมพันธ์ก็เป็นไปเพื่อการเขยิบฐานะ มีใช้เพื่อการเคารพอาวุธ เช่นการนับถือความระบอบเครือญาติ หรือ ระบบอุปถัมภ์ตามแบบไทย

วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์อีกสิ่งหนึ่งที่มีความน่าสนใจ และแตกต่างจากยุคปัจจุบันค่อนข้างมาก คือ การอบรมเลี้ยงดูและการให้การศึกษาแก่บุตร จากสภาพสังคมชนทั่วไปในสมัยนั้น ทำให้ทราบว่าชุมชนที่อาศัยของชาวบ้านในสมัยต้นนั้น อยู่บริเวณแม่น้ำลาคลองตลอดแนวทั้งสองฝั่ง มีการปลูกบ้านเรือนเป็นหย่อมๆ รวมเข้ากันเป็นหมู่บ้านศูนย์กลางของหมู่บ้านได้แก่ วัด ซึ่งเป็นทั้งศูนย์กลางทางศาสนา เป็นสถานที่เคารพบูชาของชาวบ้าน และเป็นทั้งศูนย์กลางในการชุมนุมชนของชาวบ้านในหมู่บ้านด้วย วัดในความหมายของคนยุคต้นรัตนโกสินทร์ จึงมีใช้เป็นเพียงสถานที่อันเป็นที่พำนักของสงฆ์ และสถานที่สำหรับทำบุญ แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่วัดยังเป็นสถานที่ที่รวมทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตายเข้ามาไว้ด้วยกันจนแยกออกจากกันไม่ได้ด้วย คือ เมื่อมีบุตรก็นำมาฝากเรียนที่วัดตายไปก็นำมาเผาที่วัด งานมหรสพรื่นเริงก็สามารถหาพบได้ที่วัด การแสวงหาศิลปความรู้วิทยาการ หรืองานสังคม ก็ล้วนแล้วเกิดขึ้นที่วัด-ศูนย์กลางสังคมที่สำคัญนี้ ศาสนากับคนไทยจึงมีความผูกพันใกล้ชิดกันสืบมาจนถึงปัจจุบันด้วยเหตุผลเหล่านี้ นั่นเอง

เนื่องจากความสำคัญของวัดมีอยู่มากมายในจิตใจของคนในสังคม การอบรม
เลี้ยงดู และการให้การศึกษาแก่บุตรจึง เริ่มต้นที่วัดในหมู่บ้านของตน จากความคิดและ
การปฏิบัติ เช่นนี้ที่สืบทอดกันมา จึงอาจกล่าวได้ว่า "วัดทำหน้าที่เป็นสถาบันการศึกษาเพียง
สถาบันเดียว เท่านั้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น" รอยมี
พระภิกษุสงฆ์เป็นครูทำหน้าที่อบรมสั่งสอน การให้การอบรมสั่งสอนในวัด เริ่มต้นจากพ่อแม่
ลูกชายอายุย่างเข้าสู่วัยรุ่นมาซึ่งอาจจะเป็นวัยช่วงแรกจนจบ คือ เมื่ออายุประมาณ 13 ปี
มาฝากเรียนกับพระที่วัด, พระจะเป็นผู้สอนภาษาไทยให้ได้ระดับถึงขั้นอ่านออก เขียนได้ และ
เด็กก็จะอาศัยอยู่กับพระรูปนั้น ประณิบัติรับใช้เพื่อเป็นการสนองคุณจนขั้นสุดท้ายก็จะบวชเป็น
สามเณรในระยะเวลาสั้นๆ ก่อนที่จะกลับไปเป็นฆราวาส แต่หากเด็กนั้นเป็นผู้ที่มาจากฐานะ
และตระกูลที่ดี พ่อแม่ และพระอาจารย์ก็จะสนับสนุนให้ศึกษานั่นขั้นที่สูงขึ้นไปอีก รอยอาจ
จะต้อง "บวชเรียน" ด้วยก็ได้ การที่มีพ่อแม่สนับสนุนลูกให้เรียนมากมายนั้น อาจสืบเนื่องจาก
ความคิดที่นิยมกับมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ว่า การศึกษานั้นเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง
ในสังคม รอยเฉพาะลูกผู้ดีมีตระกูล ดังที่ปรากฏเป็นกลอนว่า "ลูกผู้ชายลายมือนั้นคือยศ..."
อันหมายถึง ความรู้ในชั้นสูง สามารถเขียนตัวหนังสือได้งดงาม เป็นระเบียบ และ
อาจแสดงถึง ความมีอนาคตที่รุ่งโรจน์จากงานรับราชการด้วย เพราะตำแหน่งข้าราชการ
หรือขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น มีคุณสมบัติประการหนึ่ง ในเรื่อง คุณวุฒิ ฉะนั้นผู้ชาย
ใดเกิดในชาติตระกูลที่ดี และมีการศึกษาดี ก็ย่อมบ่งให้เห็นถึง "ยศ" และ "บารมี" ที่มี
เหนือกว่าคนอื่น ๆ และเหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ในความคิดของชายไทยเกือบ
ทุกคนในทุกยุคสมัยแห่งประวัติศาสตร์ไทยแล้วมีความรู้สึกตรงกันว่า การบวชเรียนอย่างน้อย
ชั่วระยะเวลาหนึ่ง เป็นสิ่งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในชีวิต เพราะ นอกจากจะได้ความรู้ติดตัวเพิ่ม
มากขึ้นแล้วยังเป็นการสร้างกุศล , สร้างความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นเพิ่มขึ้นระหว่างประชาชนกับ
ศาสนา รวมทั้ง ยังเป็นการเตรียมตัวที่จะใช้ชีวิตอย่างผู้ใหญ่ได้อย่างเต็มที่ เมื่อลาออกจาก
เพศบรรพชิตแล้ว

ลักษณะการเรียนการสอนในสมัยรัตนโกสินทร์ยังมีความเชื่อในด้านคติ
พราหมณ์อยู่พอสมควร และได้ตกทอดมาถึงยุคปัจจุบันด้วยแต่ไม่เคร่งครัดเท่า ลักษณะที่ว่าเป็น
เป็นความเชื่อที่ถือกันว่า ผู้ที่จะเรียนหนังสือกับภิกษุสงฆ์ที่วัดนั้น ควรอย่างยิ่งที่จะเริ่มเรียน

วันพฤหัสบดี เนื่องจาก "พฤหัสบดี" เป็นชื่อของ เทพฤๅษีโบราณที่ชื่อ "พระพฤหัสบดี" ที่ได้รับความเชื่อถือว่าเป็นครูแห่งทวยเทพทั้งหลาย ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเคารพยกย่องครูอาจารย์ และ ลักษณะการสอนของท่าน ความคิดความเชื่อนี้ส่งผลมาถึงปัจจุบัน ในรูปแบบของการไหว้ครู อันมีจุดประสงค์เดียวกัน คือ เป็นใบเพื่อแสดงความกตัญญูรู้คุณ ผากเนื้อผากตัวกับครูอาจารย์ ^{บ้างก็} ดอกเข็ม คือ สัญลักษณ์ของความเพียรอันนำมาทั้งปัญญาฉลาดหลักแหลมเป็นต้น เมื่อเสร็จสิ้นจากพิธี "ผากตัว" แล้ว จึงจะเริ่มทำการเล่าเรียนเป็นขั้นตอนต่อไป

การเรียนการสอนในสมัยต้นกรุงใหม่นี้ ในขั้นต้น คือ เป็นเด็กเล็ก ก็จะเรียนเฉพาะภาษาไทย เพื่อเป็นการนำไปใช้ในชีวิตประจำวันเป็นจุดประสงค์หลัก คือ เพียงแค่อ่านออก เขียนได้ แต่หากเป็นขั้นสูงขึ้นไป คือ ช่วงบวชเรียน พระอาจารย์ก็จะถ่ายทอดความรู้ ให้ทั้งในด้านอักขระ และการใช้ภาษาส่วนมากแล้ว ผู้บวชเรียนขั้นสูง จะสามารถเรียนรู้ทั้งภาษาไทย และภาษาอื่นๆที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และ ภาษาเขมร นอกจากนี้ยังได้รับการถ่ายทอดวิชาที่เป็นธรรมเนียมถือกันว่า "ลูกผู้ชาย" จำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ไว้เพื่อการเป็นเจ้าคนนายคน หรือ เพื่อการเป็นทหารที่ดีต่อไปในอนาคต ^{คือ} วิชาไสยศาสตร์ และพิชัยสงคราม นอกจากนี้แล้ว หากผู้ใดสนใจศึกษาวิชาเฉพาะด้าน ก็สามารถเลือกเรียนกับพระอาจารย์ที่มีความรู้ ความชำนาญ ได้ตามความพอใจ เช่น ถ้าคนไหนต้องการรับราชการเมื่อละจากเพศบรรพชิต ก็สามารถที่เรียนวิชากฎหมาย การใช้คำราชศัพท์, การเรียนรู้สุภาษิตโบราณ เช่น สุภาษิตพระร่วง, รวมทั้งวิชาการประพันธ์ตามรูปแบบต่าง ๆ ที่ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ด้วย จากวิชาเรียนต่างๆที่กล่าวมาทำให้เห็นภาพได้ชัดเจนว่า ผู้ที่ผ่านการบวชเรียนแม้ในช่วงระยะเวลาหนึ่งนั้น ต่างก็มีความสามารถที่สูงมาก และสามารถนำไปใช้กับชีวิตส่วนตัว และการทำงานได้อย่างดีเยี่ยม ตัวอย่างบุคคลในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่เป็นที่รู้จักดี เช่น สุนทรภู่หรือ สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโรรส ต่างก็ได้รับการศึกษาจากวัด, ทำให้มีความรู้ จินตนาการกว้างไกล และมีความสามารถเป็นอันมากโดยเฉพาะในด้านศิลปะการประพันธ์ จนมีผลงานแพร่หลาย เช่น พระอภัยมณี สวัสดิรักษา, ราชนิพนธ์ นิราศต่างๆของสุนทรภู่ หรือกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ลิลิตตะเลงพ่าย ปฐมสมรพศิกตา ของสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโรรส

ในด้านพัฒนาการในส่วนการศึกษาไทยช่วงต้นรัตนโกสินทร์สามารถ กล่าว
ได้ว่า มีพัฒนาการดีขึ้นตามลำดับ เริ่มต้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นสมัยแห่งการเริ่มก่อสร้างเมืองใหม่อีกครั้งหนึ่ง องค์พระมหากษัตริย์
ได้ทรงพยายามทุกวิถีทางในการที่จะฟื้นฟูความเจริญ ถ้ายทอดอารยธรรมอันรุ่งเรือง^{จาก}เมือง
หลวงเก่า คือ กรุงศรีอยุธยา มายังเมืองหลวงใหม่กรุงรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะด้านการศึกษา
ปรากฏว่าได้มีการนำเอาตำราเรียน "จินตามณี" ซึ่งเขียนโดยพระรหราชิปดี ในสมัยอยุธยา
ตอนกลางรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกลับมาเป็นแบบเรียนภาษาไทยอีกครั้งหนึ่ง
สำหรับเนื้อหาของตำราเรียน "จินตามณี" นั้น ได้เขียนไว้เพื่อให้ความรู้ในเชิงภาษาไทย
มากมายหลายเรื่อง เป็นใช้เป็นแบบเรียนสอนอ่านให้ความรู้ทางหลักภาษาและการแต่ง
คำประพันธ์ประเภทต่างๆ ในด้านหลักภาษานั้นได้วางหลักพยัญชนะออกเป็น 44 ตัว แบ่งเป็น
อักษร 3 หมู่ คือ กลาง สูง และต่ำ มีการเรียบเรียงเรื่องการผสมอักษรและการผันเสียง
ส่วนในด้านการประพันธ์นั้น ได้แนะนำกฎเกณฑ์การแต่งคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ที่ถูกต้องตาม
แบบแผนฉันทลักษณ์ พร้อมทั้งมีการยกตัวอย่างคำประพันธ์ขึ้นมาประกอบด้วย ซึ่งส่วนมาก
คำประพันธ์เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งจากวรรณคดีเรื่องต่างๆ ที่เป็นที่รู้จักกันอยู่แล้ว เช่น มหาชาติ
คำหลวง, ลิลิตพระลอ เป็นต้น ด้วยสืบเนื่องจากการที่ แบบเรียนจินตามณีเป็นแบบเรียนภาษา
ไทยเล่มแรก แต่งขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยา จึงมีสำนวนภาษาที่บางครั้งอยากต่อการเข้าใจ รวมทั้ง
คำอธิบายเพียงสั้นๆ ก็เพิ่มความกระจ่างให้ได้ไม่มากนัก ดังนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาท-
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเกิดแบบเรียนภาษาไทยขึ้นอีก 2 เล่ม เพื่อใช้เสริมกัน
การเรียนหนังสือจินตามณี ทำให้นักเรียนได้มีความเข้าใจมากขึ้น หนังสือแบบเรียนภาษาไทย
สองเล่มที่แต่งขึ้นเพิ่มเติม ได้แก่ "รคลงจินตามณี" โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง -
วงศาธิราชสนิท เป็นผู้ทรงนิพนธ์เพื่อใช้เป็นแบบเรียนสำหรับพระราชโอรสในรัชกาลที่ 3
ทุกพระองค์ หนังสือเล่มนี้อาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "จินตามณีเล่ม 2" ก็ได้ เพราะมีลักษณะ
เป็นแบบเรียนที่ให้ความรู้ภาษาไทยคล้ายคลึงกันเพียงแต่เนื้อหาเพิ่มเติมในเรื่องการมีคตินิยม
หลักในการรับราชการ, รวมทั้งให้ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ เช่น เรื่องสิบสองท้องพระคลัง
ในขณะที่จินตามณีของพระรหราชิปดีให้ความรู้เฉพาะหลัก และ กลวิธีการแต่งตั้งคำประพันธ์
เท่านั้น ส่วนหนังสือแบบเรียน -

ภาษาไทยอีกเล่มหนึ่ง คือ "ปฐมมาลา" แต่งโดยพระเทพมณี (ผึ้ง) ด้วยกาพย์ยานี และกาพย์สุรางคนางค์ เนื้อเรื่องกล่าวถึงกฎเกณฑ์ทางภาษาไทย และไวยากรณ์บาลี เพื่อใช้สำหรับสอนอ่านและเขียนเช่นเดียวกับหนังสือจินตามณี หนังสือปฐมมาลานี้ควรได้รับการยกย่องว่า เป็นหนังสือเล่มแรกที่ช่วยให้เด็กรู้สึกสนุกกับการเรียน เพราะใช้ถ้อยคำง่าย ไม่เต็มไปด้วยศัพท์ยาก จึงท้าวให้อ่านง่าย และจำง่าย

การศึกษานสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากจะมีวัดเป็นความรู้โดยการถ่ายทอดจาก พระภิกษุสงฆ์ แล้ว ยังปรากฏว่า ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 นั้น ได้มีการพัฒนาทางด้านสถานที่ให้การศึกษาแก่ประชาชนเพิ่มมากขึ้น เพื่อให้ประชาชนสนใจที่จะหาความรู้เพิ่มเติม กระตือรือร้นที่จะไปรู้ ไปเรียนให้มากขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่ตนและสังคม ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้สร้างโรงทานขึ้นที่ริมประตูศรีสุนทรภายในพระบรมมหาราชวัง เพื่อบริจาคข้าวปลาอาหารแก่ประชาชน และสร้าง กังขนาดเล็กข้างโรงทานสำหรับใช้เป็นที่สอนหนังสือให้กับเด็ก ๆ ด้วย กังข้างโรงทานนี้จึงนับได้ว่าเป็น "โรงเรียนหลวง" แห่งแรกในเมืองไทย ส่วน "มหาวิทยาลัย" แห่งแรกในเมืองไทย สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ มีการโปรดฯ ให้จาริกวิชาความรู้ต่างๆ ไว้ที่วัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) เพื่อให้เป็นแหล่งรวบรวมความรู้ที่เปิดกว้างกับประชาชนทั่วไปได้อ่านและจดคัดลอกกันไว้ วิชาความรู้ที่จาริกไว้มีทั้งวิชายา, ประวัติศาสตร์, ศาสนา, ประเพณี, และ วรรณคดีต่างๆ ฯลฯ ซึ่งถือได้ว่า มีประโยชน์และ เป็นวิชาการชั้นสูงของพระนครในสมัยนั้น

อย่างไรก็ดี การพัฒนาแหล่งความรู้ และหนังสือเรียน ในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 นั้น ก็เป็นไปในทางที่กว้างขวางนัก เพราะเป็นการพัฒนาการศึกษาในบริเวณเมืองหลวง หรือ กรุงเทพฯ เท่านั้น สถานศึกษาที่สำคัญที่สุดในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงอยู่ที่วัดเสียบเป็นส่วนใหญ่ เพราะมีอยู่มากทั้งในแถบตัวเมือง และบ้านนอก สำหรับความสัมพันธ์ของครูและศิษย์นั้น ครูเป็นที่เคารพยำเกรงของลูกศิษย์มาก เพราะถือว่าเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ประสิทธิประสาทวิชาการให้กับตน ครูนสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีลักษณะเจ้าระเบียบ ทารุณลูกศิษย์โดยการตีด้วยไม้เรียว และหยิก ครุมนิวินัยมากเพื่อไม่ให้เด็กทะเลวไหล เกเร ตัวอย่างคาบประพันธ์ที่กล่าวถึงลักษณะของครู เช่น ในกาพย์พระไชยสุริยาของสุนทรภู่

"ระวังตัวกลัวครุฑเหยี่ยว

ไม้เรียวเจี๊วเหวย

ญเคยเซีคหลาบขวาบเขวียว

หันหวคปวคแสบแปลบเสียว

หยิกซ้ำซ้ำเซียว

อย่าเทียวเล่นหลงจงจำ

"

สังคมต้นสมัยรัตนโกสินทร์ยังเป็นสังคมในระบอบสมบูรณาสิทธิราช มีระบบชั้นวรรณะในการแบ่งสรรหน้าที่ค่อนข้างชัดเจน การสั่งสอนคุณธรรมและจริยธรรมของผู้คนในสังคมที่ถ่ายทอดกันมาบางสิ่งจึงสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมของ "ศักดินา" ได้เด่นชัด เช่น การสนับสนุนส่งเสริมพวกเดียวกัน, การเลือกคบคนตามฐานะให้เหมาะสม, ค่านิยมการเข้ารับราชการ ระบบเจ้าขุนมูลนาย เป็นต้น ส่วนการสั่งสอนคุณธรรมอื่น ๆ โดยทั่วไป ยังจัดได้ว่าเป็นสิ่งที่เป็นเรื่องทันสมัยและถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ มีการสอนคุณธรรมในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ การรู้จักพึ่งพาอาศัยกันในสังคม, การรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา, การเลือกคบคนมีปัญญา หรือนักปราชญ์, ไม่คบหญิงร้าย ชายเลว หรือ ชายสามโบสถ์ หญิงสามผัว, ให้ความสำคัญของบุคคลที่คบหาเพื่อการปฏิบัติตนที่ถูกต้องตามแบบ, การรู้จักผูกไมตรีกับคนทั่วไป, การประพฤติตามแบบอย่างผู้ใหญ่ที่ทำสืบทอดกันมา และที่สำคัญที่สุดคือ การสั่งสอนที่สืบทอดกันมาที่ว่า "การบวชเรียนถือเป็นหน้าที่ทางสังคมอย่างหนึ่ง" ทั้งนี้เนื่องจาก การบวชเรียนนั้นนอกจากจะเป็นการสืบอายุพระศาสนาแล้ว การบวชเรียนยังทำให้คนเป็นคนได้สมบูรณ์มากขึ้นทั้ง ภาย วาจา ใจ เมื่อลาออกจากสมณเพศแล้ว ก็ยังใช้ความรู้ ความสามารถ มาปฏิบัติและเผยแพร่ให้คนอื่นได้ด้วย

วิถีชีวิตไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สะท้อนภาพชีวิตของบรรพบุรุษในช่วงก่อร่างสร้างตัว ผู้คนพยายามอย่างเต็มที่ สู้กำลังความสามารถในอันที่จะอนุรักษ์ พื้นฟูชนบทกรรมเนียมประเพณีที่มีมากกว่า 500 ปี ให้คงอยู่สืบไป ด้วยการคงสภาพชีวิตความเป็นอยู่, การปกครอง, ศาสนา, และวรรณคดี อย่างเต็มกำลัง ปรับปรุง, เพิ่มเติมในบางส่วนที่หายไปจากภัยสงครามให้กลับคงสภาพเดิมให้มากที่สุด และเมื่อมีสิ่งใหม่เข้ามาในบ้านเมือง เช่น ในช่วงรัชกาลที่ 2 และ 3 ทุกคนก็พร้อมที่จะยอมรับวิทยาการแปลกใหม่นั้น หากแต่ยังคงความเชื่อในด้านค่านิยมจารีตประเพณี คุณธรรมและจริยธรรมที่ถูกสั่งสอนถ่ายทอดกันมาอย่างครบถ้วน พยายามพัฒนาความรู้ความสามารถของตนเองให้ดีขึ้น หรือ เทียบเท่ากับนานาประเทศ เช่น พัฒนาด้านตำราเรียน และ สถาบัน -

ถ่ายทอดวิชาความรู้ ให้ความกว้างขวางมากขึ้น แบบอย่างที่ดีที่ควรรักษาไว้มากที่สุดของคนรัตน-
โกสินทร์ตอนต้น จึงเป็นเรื่องของนิสัยและมารยาท, ให้ความสำคัญผู้อื่น, นับถือผู้อาวุโส, ระบบ
อุปถัมภ์ที่ทำให้คนในสังคมพึ่งพาอาศัยกันด้วยไมตรีจิต ไม่เป็นแบบตัวใครตัวมัน หรือต่างคน
ต่างอยู่, ความสามัคคี ร่วมกายร่วมใจในการกระทำสิ่งต่างๆ ให้ความสำคัญผู้ได้ด้วยดี, และ
การยึดมั่นในคุณธรรม จริยธรรมในพระบรมพุทธานุศาสนนา สิ่งเหล่านี้อาจคงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน
หากคนไทย "พร้อม" ที่จะรับสิ่งที่เป็นตัวตนอันแท้จริงของชาติกลับมา ด้วยความคิดเพื่อการ
ปรับเข้าให้เหมาะสม ด้วยความภาคภูมิใจ ในภูมิปัญญา และลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติที่
ครบถ้วนสมบูรณ์แบบและเมื่อใดก็ตามที่คนไทยละความคิดระบบตะวันตกแบบ "วัตถุนิยม" หันมา
ชื่นชมกับวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย, เต็มไปด้วยความหยิ่งในศักดิ์ศรีตนเองตนในความสามารถ แต่
อ่อนน้อม, ให้ความสำคัญผู้พร้อมที่จะนำความคิดสมัยใหม่มาดัดแปลงไว้ เมื่อนั้น เมืองไทยใน
สมัยรัตนโกสินทร์ยุคปัจจุบัน ก็จะก้าวทันโลกอย่างสมบูรณ์ทั้งทางวัตถุและจิตใจ

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2536.

ธรรมบุญ เรื่องศิลป์. ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษ 25.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์ 2523.

ปัญญา บริสุทธิ์. การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชกาลสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากเอกสารสำคัญทางวรรณคดีในสมัยนั้น.

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528

ไพโรจน์ เกษมณีกิจ, ผู้แปล. เอกสารของครอว์ฟอร์ด.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515

เวลลา, วอลเตอร์ ฟรานซิส. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. แปลโดย พันเอกนิจ กองโรสิต.

กรุงเทพฯ: กองวรรณคดี และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2530.

ศิลปากร, กรม. บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และบ่อเกิดรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2512.

ศิลปากร, กรม. เสภาเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2510.

อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เศศ, 2521.

ไทยศึกษา : อารยธรรม เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ 6 - 11.

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2530.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง
สมัยรัตนโกสินทร์

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวภัทรา วงศ์รัตน์

คณะรัฐศาสตร์

นางสาวณัฐกานต์ เมธาชวกิจ

คณะแพทยศาสตร์

นางสาวรินธรรม อโศกตระกูล

คณะอักษรศาสตร์ (บัณฑิตวิทยาลัย)

แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองสมัยรัตนโกสินทร์

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม มีการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มสังคม ชุมชนและ
แว่นแคว้น การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขจำเป็นต้องมีการแบ่งงานกันทำ
ผู้ทำหน้าที่คุ้มครองดูแลให้ความช่วยเหลือ เมื่อเกิดปัญหาหรือความทุกข์
ยากลำบากขึ้นในสังคม และแนะนำ สนับสนุน ส่งเสริมให้สมาชิกใน
สังคมดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม และมีความเจริญพัฒนาอยู่ในเสมอ ก็
จะได้รับตำแหน่งผู้นำสังคม ผู้นำสังคมไทยคือพระมหากษัตริย์ ผู้ปฏิบัติ
งานตามพระบรมราโชบาย คือน้ำราชการ ซึ่งสมัยก่อนเรียกว่าขุนนาง
หรือมุลนาย ประชาชน คือ ไพร มีหน้าที่ทำงานให้หลวงและมุลนาย
เวลาที่เหลือจากการรับใช้เจ้าและนาย ก็จะประกอบอาชีพของตนเอง
ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรม บุคคลอีกกลุ่มหนึ่งในสังคมไทยคือ ทาส
ทาสถือว่าเป็นทรัพย์สินสมบัติของนายเงิน แต่ก็ได้รับการคุ้มครองจากกฎ
หมายด้วย บุคคลทุกฐานะ คือ เจ้า ขุนนาง ไพร และทาส เมื่อพบ
เป็นภิกษุ จะมีฐานะเสมอกัน พระมหากษัตริย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์
ทรงให้ความสำคัญกับภิกษุมาก ทรงนำพระพุทธรูปมาสร้างแผ่นดิน
ของพระองค์ให้เป็นแผ่นดินธรรม และทรงพัฒนาประเทศให้เป็นแผ่นดิน
ทองด้วยความรุ่งเรืองทั้งในด้านการค้า การศึกษา และศิลปวัฒนธรรม
บทความนี้จะกล่าวถึงการพระศาสนาและกฎหมาย ที่เป็นพื้นฐานใน
การสร้างแผ่นดินธรรม และกล่าวถึงการค้า การศึกษา และศิลป
วัฒนธรรมที่เป็นพื้นฐานในการสร้างแผ่นดินทอง สมัยรัตนโกสินทร์

สถานการณ์พระศาสนาสมัยรัตนโกสินทร์

ตอนปลายสมัยกรุงธนบุรี สถานการณ์พระศาสนาค่อนข้างสับสน ตามที่ประวัติศาสตร์ไทยได้บันทึกไว้ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงสำคัญพระองค์ว่าทรงเป็นพระโสดาบัน และทรงบังคับให้พระภิกษุกราบไหว้พระองค์ พระราชจริยาวัตรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม นักประวัติศาสตร์มักสรุปว่า พระจริยวัตรเปลี่ยนไปแต่สายชล วรรณรัตน์ เสนอความเห็นไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) "ว่า อาจเป็นความเข้าใจผิด เพราะสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเชื่อในบุญญฤทธิมาก และพระราชดำรัสด้วยภาษาธรรมบางคำ อาจทำให้ผู้ฟังเข้าใจผิด พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคงจะทรงวินิจฉัยว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติมากเกินไป ประกอบกับพระภิกษุบางรูปมีส่วนทำให้พระองค์ทรงเข้าใจพระพุทธานุศาสนาคิดเพี้ยนไป เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์ จึงทรงลงโทษให้เลิกพระราชอาณัติขึ้นผู้ใหญ่ที่มีส่วนทำให้พระเจ้าธนบุรีสำคัญผิดว่า ทรงบรรลุโสดาบัน (นิพาดา ยังเจริญ, ๔๕) และทรงส่งเสริมให้ภิกษุสงฆ์ศึกษาพระพุทธานุศาสนาให้เข้าใจถึงธรรมอย่างแท้จริง และด้วยเหตุด้วยผล นอกจากนี้ก็ได้ทรงทะนุบำรุงพระพุทธานุศาสนาสืบต่อจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ผู้ทรงศรัทธาและทรงทะนุบำรุงพระพุทธานุศาสนาเป็นอันมาก พระราชกิจแรกด้านพระศาสนา ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกระทำคือ ทรงออกกฎหมายสงฆ์ ให้เป็นแนวปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ ดังข้อความตอนหนึ่งของกฎหมายสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวงว่า

"แลทุกวันนี้อนาประชาราษฎรทั้งปวงลงบาง ให้มีพระมหา
 เวศสันดรชาดกนี้ มิได้มีความสังเวทเลื่อมใสเป็นธรรมดาจะ ฟังเอา
 แต่ถ้อยคำตลกขบถของ อันหาผลประโยชน์มิได้ พระสงฆ์ผู้สำแดงนั้น
 บางจำพวกมิได้เล่าเรียนพระไตรปิฎก ได้แต่เนื้อความแปลร้อยเป็น
 กายยกลอน แล้วก็มาสำแดงถ้อยคำตลกขบถของหยาบช้ำ เหนแต่
 ลากสการเลี้ยงชีวิต มิได้คิดที่จะร่ำเรียนสืบไป ทำให้พระศาสนาพื้น
 เพื่อนเสื่อมสูญ ชวนกันประมาทในพระธรรมเทศนา... ทรงพระกรุณา
 ตรัสเพื่อเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ให้สมเด็จพระสังฆราชพระราชา
 คณะพระสงฆ์ฝ่ายปริยัตินักปราชราชบัณฑิตยให้พิจารณาคั้นดูพระไตรปิฎก
 นั้น ก็พบเห็นบทว่า ผู้สำแดงและผู้ฟังธรรมอันประมาทกล่าวถ้อยคำตลก
 ขบถของ เอาธรรมนั้นมากล่าวเป็นอธรรม โทษนั้นเป็นครูโทษอันใหญ่
 หลวงโดยอันต่ำไปแต่จะสำแดงธรรมด้วยเสียงอันเป็นเสียงขบนั้นก็เป็น
 โทษ แลเอาธรรมมาผูกเป็นกายยกลอนพิจิตรด้วยอักษรเป็นเพลงขบนั้น
 ก็มีควร เหตุนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า... สั่งว่า

แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ให้พระสงฆ์ผู้สำแดงพระธรรมเทศนา และ
 ราษฎรผู้จะฟังพระมหาชาติชาฎกนั้นสำแดงแลฟังแต่ตามวาระพระบาทมีแล
 อรรถกถาฎีกาให้บริบูรณ์ด้วยผลอันสงนั้น...

แลให้พระภิกษุสงฆ์เถรเถรฝ่ายคันถธุระวิปัสณาธุระแลอนาประชารา
 ษฎรทั้งปวงประพฤติดตามพระราชกำหนดกฎหมายนี้จึงทุกประการ
 ถ้าพระสงฆ์เถรเถรแลอนาประชาราษฎรผู้ใดมิได้ประพฤติดตามพระ
 ราชกำหนดกฎหมายนี้ จะเอาตัวผู้มิได้กระทำตามกฎหมายโดยมพระ
 สงฆ์เถรเถรรูปนั้นเป็นโทษตามโทษานุโทษ"

ในกฎพระสงฆ์มีกรณีพระภิกษุประพฤดิไม่เหมาะสม และประพฤดิ

ผิดพระวินัยมากมาย อาจเป็นเพราะ "ฝ่ายพระพุทธจักรวางมือเสีย
ประการหนึ่งเข้าใจว่าศาสนาถึงเพียงนี้แล้ว (ไม่) เหนจะบำรุงให้วัฒนา
ขึ้นได้ จึงมิได้ระวังระไวว่ากล่าวกัน ให้เกิดมหาโจรปล้นทำลายพระ
ศาสนา"

จากข้อมูลพื้นฐานว่า กฎหมายตราสามดวง ตรารึ้นในรัชสมัยพระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เหตุการณ์ที่บันทึกไว้ในกฎหมายตรา
สามดวง ก็น่าจะเป็นภาพสะท้อนของสังคมสมัยนั้น แต่เนื่องจากกฎ
หมายตราสามดวง เป็นกฎหมายที่ใช้กันมาแต่โบราณและมีการแก้ไขเพิ่ม
เติมอยู่เสมอ ซึ่งอาจจะรวมถึงการแก้ไขเพิ่มเติมภายหลังรัชสมัยพระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วย ประกอบกับข้อเท็จจริงที่ว่า
สถานการณ์สังคมสมัยใดสมัยหนึ่งย่อมมีความสืบเนื่องมาจากสมัยก่อนหน้า
นี้ และสืบเนื่องไปถึงสมัยหลังด้วย กฎพระสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวง
จึงคงจะสะท้อนสถานการณ์พระศาสนาตั้งแต่ปลายอยุธยา จนถึงต้นรัตน-
โกสินทร์

เมื่อวัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ผู้สืบทอดพระศาสนามือย่อนไป ทำ
ให้มัวหมองแก่พระศาสนา พระมหากษัตริย์สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทรง
ใช้กุศโลบายนานาประการ ในการทะนุบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรืองขึ้น
อีก เป็นต้นว่า การใช้กฎหมายควบคุมวัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ ทรงส่ง
เสริมการศึกษาของสงฆ์ ทรงสนับสนุนการสร้างวรรณคดีศาสนา และ
ทรงฟื้นฟูประเพณีทางศาสนา

วัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงควบคุมวัตรปฏิบัติ
ของภิกษุสงฆ์ เพื่อรักษาพระศาสนามิให้มัวหมอง โดยทรงตรากฎพระ-
สงฆ์ขึ้นใช้บังคับพระภิกษุสงฆ์ และมีบทลงโทษแก่ผู้ละเมิด เป็นครั้งแรก

ในประวัติศาสตร์ไทย ที่อาณาจักรมณฑลในการปกครองสงฆ์ (สายชล วรรณรัตน์, ๑๔๑) ในสมัยพุทธกาล ก็ไม่เคยปรากฏว่า อาณาจักรจะใช้อำนาจปกครองสงฆ์ แต่มีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่า ขรวาสมณฑลในการควบคุมภิกษุสงฆ์ เมื่อภิกษุประพฤติไม่สมควร ขรวาสทั้งหลายพากันคว่ำบาตร ไม่ใส่บาตรให้ภิกษุนั้น ภิกษุนั้นจึงได้ กลับประพฤติชอบดังเดิม (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ น้อ ๒๔๑)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมิตได้เพียงแต่ทรงควบคุม พฤติกรรมของพระภิกษุโดยการกำหนดโทษสำหรับผู้ประพฤติไม่เหมาะสมเท่านั้น แต่ทรงส่งเสริมให้ภิกษุสงฆ์มีวัตรปฏิบัติอันงามควรแก่สมณ- เพศด้วย เช่น ทรงย้ายให้พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ ตกเดือนพระใน ความดูแลให้ตั้งใจปฏิบัติตามพระวินัยด้วย (กฎหมายตราสามดวง, ๔๔๒) การที่ทรงมอบหมายให้พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ เอาใจใส่ดูแลพระที่ ยอมมอบตัวเป็นศิษย์นั้น สอดคล้องกับระเบียบวิธีการของพระพุทธเจ้าที่ มีมาแต่เดิม เมื่อมีปัญหว่าพระที่บวชแล้ว ไม่มีครูบาอาจารย์อบรมสั่ง สอน จึงประพฤติตนไม่เหมาะสม ไม่เป็นที่เลื่อมใสแก่ประชาชน พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้พระบวชใหม่ขอให้พระรูปใดรูปหนึ่งเป็น พระอุปัชฌาย์ หรืออาจารย์ของตน โดยแสดงความอ่อนน้อมยอมตนเป็น ศิษย์ (ศิษย์ของพระอุปัชฌาย์เรียกว่าสัทธวิहारิก ศิษย์ของอาจารย์ เรียกว่าอันเตวาสิก) และได้ทรงกำหนดข้อปฏิบัติของพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ ต่อศิษย์ และข้อปฏิบัติของศิษย์ต่อพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ด้วย (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงเล่ม ๔ น้อ ๓๓-๕๐ และ น้อ ๕๒)

ปัญหาเรื่องวัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์นี้ยังคงมีอยู่ จนกระทั่งถึง รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าผา มงกุฏ หรือ วัชรญาณภิกษุ ซึ่งได้ทรงผนวชตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเชี่ยวชาญพระไตรปิฎกและภาษาบาลี ทรงเห็นว่าภิกษุสงฆ์ประพฤติด้อย่อน จึงทรงตั้งคณะสงฆ์ใหม่คือ ธรรมยุติกนิกาย ทรงวางระเบียบแบบแผนของพระนิกายใหม่นี้ไว้หลายอย่าง เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัย

การแก้ปัญหาความย่อหย่อนในวัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์นอกจากจะอาศัยกฎระเบียบและกฎหมายแล้ว การศึกษาก็เป็นวิธีการหนึ่งในการอบรมกล่อมเกลาให้ภิกษุสงฆ์มีวัตรปฏิบัติดีขึ้น

การศึกษาของสงฆ์

ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑

การสังคายนาพระไตรปิฎกกระทำ ณ วัดนิมพานาราม (วัดมหาธาตุ) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้พระราชทานนามใหม่ว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม ในโอกาสที่ได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกนี้เอง ใช้เวลาในการสังคายนา ๔ เดือน หลังจากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้ภิกษุสามเณรและฆราวาสช่วยกันจาริกลงในใบลานเย็บเป็นคัมภีร์ แต่ละคัมภีร์ปิดทองทั้งหน้า หลังและกรอบ ห่อด้วยผ้ายก เชือกรัดถักด้วยไหมเบญจพรรณมีสลากงาแกะเป็นลวดลายเส้นหมึก และสลากทองเป็นตัวอักษรบอกชื่อคัมภีร์ พระไตรปิฎกชุดนี้จึงชื่อว่า ฉบับทองใหญ่

เมื่อทรงสร้างพระไตรปิฎกแล้ว ก็ทรงมีคุณโบายที่จะให้ภิกษุทั้งหลายอ่านพระไตรปิฎก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิต "บอกหนังสือ" แก่พระภิกษุและสามเณรที่พอพระมณเฑียรธรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จ้างอาจารย์บอกพระปริยัติธรรมทุกพระอารามหลวง และได้พระราชทานเงินเดือนเพิ่มแก่ราชบัณฑิตที่สามารถบอกหนังสือพระให้

สอบเปรียญได้มาก ส่วนผู้ที่ไม่สามารถผลิตเปรียญได้เท่าที่ควรจะถูกลดเงินเดือน นอกจากนี้ยังได้พระราชทานสิทธิพิเศษแก่พระเปรียญที่เป็นพระราชาคณะ โดยทรงให้ญาติโยมที่เป็นไพร่มีฐานะเป็นโยมสงฆ์ และถ้าลาสิกขาบทแล้ว จะเข้ารับราชการในกรมใดก็ได้ตามใจสมัคร

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การศึกษาพระปริยัติธรรมของภิกษุเจริญก้าวหน้ากว่าการศึกษาสำหรับฆราวาส ในสมัยนั้น การศึกษาสำหรับฆราวาสยังไม่มีหลักสูตรและการสอบความรู้ แต่การศึกษาพระปริยัติธรรมมีการจัดหลักสูตรและการสอบความรู้แล้ว กล่าวคือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กำหนดการสอบเปรียญเป็น ๓ ระดับ คือ เปรียญตรี แปลพระสูตร เปรียญโท แปลพระสูตรและพระวินัย เปรียญเอก แปลพระวินัยและพระอภิธรรม ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ขยายหลักสูตรออกเป็น ๕ ประโยค และกำหนดคัมภีร์ที่ใช้ในการสอบให้ยากขึ้นไปตามลำดับ ผู้ที่สอบผ่านประโยค ๑-๒-๓ ในคราวเดียว จึงได้เป็นเปรียญ วิธีการสอบคือ ผู้เข้าสอบจับฉลากข้อสอบที่กรรมการเตรียมไว้ แล้วแปลเป็นภาษาไทยให้ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์บาลี และให้เข้าใจเนื้อความในพระคัมภีร์นั้นด้วย

การส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างมีเหตุผล ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะสั่งสอนให้ประชาชนเกิดปัญญา จะเห็นได้จากกฎหมายตราสามดวง มีการอธิบายศีล ๕ ศีล ๘ และทรงย้ายให้ประชาชนนับถือพระรัตนตรัยมากกว่าอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ทรงมีพระราชปณิธานกับพระราชาคณะ เพื่อสร้างความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างมีเหตุผล มีอยู่ครั้งหนึ่งพระราชาคณะไม่สามารถสอนธรรมให้แจ่มแจ้ง จากขาดกเรื่องปลาว่ายน้ำตามฝั่งธรรม และ

นกนขกเต้าภาวนาอัฐิกรรมฐาน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
 โลกทรงพระราชดำริว่า จะทำให้เข้าใจผิดได้ว่า เพียงฟังพระธรรม
 เทศนา หรือบริกรรมกรรมฐาน ก็จะบรรลุอรหัตผลได้ จึงทรงมีพระ
 บรมราชาธิวาสว่า ขอให้พระธรรมกถึกแสดงธรรมให้ละเอียดแจ่มแจ้ง
 อย่าค้างเนื้อความไว้ ทำให้ผู้มีปัญญาน้อยเข้าใจผิดได้ (พระราช
 บัญชาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ อ่างใน สายชล วรรณรัตน์,
 ๑๐๘)

เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมีแนวพระราชดำริ ที่จะให้ประชาชน
 เข้าใจเนื้อความธรรมะที่แท้จริงเช่นนี้ ขุนนางและประชาชนชาวเมือง
 ที่อยู่ใกล้เบื้องพระยุคลบาทก็ได้ดำเนินตามแนวพระราชดำริ ชาวต่าง
 ประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้บันทึกเกี่ยวกับ
 การนับถือศาสนาของคนไทยไว้ว่า

"ความจริงที่ว่าประชาชนชาวไทยนับถือศาสนาปนเปกันอยู่นั้น มี
 ได้หมายความว่าทุก ๆ คนนับถือผี เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์และ
 พุทธศาสนาเหมือนกันหมด พระสงฆ์และคฤหัสถ์เป็นจำนวนมาก
 โดยเฉพาะพวกชนชั้นสูงซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียนในทางพุทธศาสนา ดูจะ
 ไม่มีความเชื่อถือ เรื่องผี และเรื่องเทพเจ้าของพวกพราหมณ์เลย"
 (วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, ๔๕)

วรรณคดีพุทธศาสนา

การสร้างวรรณคดีพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดในสมัยต้นรัตนโกสินทร์
 คือ การสังคายนาพระไตรปิฎก เพราะพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์หลักใน
 การศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และเป็นแนวทางใน
 การปฏิบัติให้ถูกต้องด้วย นอกจากพระไตรปิฎกแล้ว ในสมัยต้นรัตน

โกสินทร์ มีการประพันธ์วรรณคดีพุทธศาสนาขึ้นหลายเรื่อง

"พวกชนชั้นสูง" ที่ไม่เชื่อถือเรื่องผีและเทพเจ้าของพราหมณ์ ที่
เวลาล่วงมาถึงนั้น ได้สร้างผลงานด้านวรรณคดีพุทธศาสนาไว้มาก
มาย พระองค์เจ้าอิศริญาณ แต่งอิศริญาณภาษิต ยกกิเลสของมนุษย์ขึ้น
มาชี้ให้เห็นโทษ และสอนให้ปฏิบัติตามธรรมในพุทธศาสนา มีข้อ
ความตอนหนึ่ง กล่าวถึงเรื่อง "พุทธ" กับ "ผี" ไว้ว่า

"อีกข้อหนึ่งเมืองเราชาวมนุษย์	เชื่อว่าพุทธปนไสยตั้งใจว่า
ถ้อยทีถ้อยอาศัยกันไปมา	ฟังเจรจาว่าคาญหูไม่งาม
พุทธแปลว่าพระท่านกล่าวแก้	ไสยนั้นแปลว่าผีนี้ได้ถาม
ผิดหรือถูกไม่มีพิสูจน์หลงผิดตาม	อ้างเนื้อความบาลีคัมภีร์ใด
ว่าพระพุทธองค์ไปอาศัยผี	หลักฐานมีมั่นคงที่ตรงไหน
ถ้อยทีถ้อยฟังกันนั้นอย่างไร	ครั้นว่าไล่เข้าก็ซัดลัดตะแคง
เป็นวาจากรรมเปล่าไม่เข้าเรื่อง	พูดให้เปลืองเวลาไม่น่าถลง
มันพลังปากเสียศีลพลาดดินแผลง	มักระแวงข้างเป็นโทษประโยชน์น้อย"

วรรณคดีพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่เป็นการรวบรวม
หรือแปลมาจากวรรณคดีเก่าแก่ เรื่องที่มีผลต่อความเชื่อเรื่องนรก
สวรรค์คือ ไตรภูมิโลกวิจิตรยกถาเดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมราชบัณฑิตแต่งขึ้นตามแนวของไตรภูมิ-
พระร่วง ของสุโขทัย ต่อมาทรงเห็นว่าสำนวนแตกต่างกัน จึงทรงให้
พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) แต่งขึ้นใหม่

ปฐมสมโพธิกถา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต-
ชิโนรส ทรงแปลจากคัมภีร์บาลี มหาชาติกลอนเทศน์ สำนวนต่าง ๆ
นักปราชญ์หลายท่าน แต่งตามเนื้อความในคัมภีร์มหาชาติภาษาบาลี

ส่วนมิลินทปัญหา ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้แปล สันนิษฐานว่าคงเป็นการ
แปลเพื่อเทศน์ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงสดับ
พระธรรมเทศนาทุกวัน และได้ทรงอาราธนาพระผู้ถวายเทศน์แปลพระ
ไตรปิฎก และคัมภีร์ภาษาบาลี รวมทั้งปัญหาสาธก มาเทศน์ถวาย
เมื่อเทศน์แล้ว โปรดเกล้าฯให้เขียนเก็บรักษาไว้ในหอหลวง สมัยนั้น
จึงมีวรรณคดีพุทธศาสนาแปลจากภาษาบาลีจำนวนมาก รวมทั้งมิลินท-
ปัญหาด้วย (มิลินทปัญหาดับนิสสาร, คำนำ)

โคลงโลกนิติก็เป็นสุภาษิตที่มีมาแต่โบราณ นักปราชญ์ต่างขึ้น
จากสุภาษิตภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
เดชาติศร รวบรวมและแก้ไขให้ถูกต้องและไพเราะขึ้น เพื่อจารึกไว้ที่
วัดพระเชตุพนฯ (ประชุมโคลงโลกนิติ, คำนำ)

แม้จะทรงส่งเสริมให้ภิกษุและพุทธศาสนิกชนศึกษาและปฏิบัติ
ธรรมอย่างมีปัญญาด้วยความเข้าใจ พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตน
โกสินทร์ก็ได้ทรงปฏิเสณพิธีกรรมเสียทั้งหมด ทรงห้ามประชาชนทำพิธี
กรรมบางอย่างที่ขัดกับคำสอนในพระพุทธศาสนา ทรงอนุญาตให้ประชา
ชนประกอบพิธีกรรมบางอย่างได้ และพระองค์เองก็ทรงประกอบพิธี
กรรมทางศาสนา สืบทอดประเพณีของบ้านเมืองด้วย

ประเพณีทางศาสนา

ในกฎหมายตราสามดวง มีการห้ามทำ "เพศบุรุษลึงอันลามก"
ไว้ในศาลเทพารักษ์ โดยอ้างเหตุผลว่า มิได้มีแบบอย่างในพระไตร-
ปิฎก และ "อันหนึ่งเป็นที่แขกเมืองนานาประเทศไปมาค้าขายได้
เห็นจะดูหมิ่นถิ่นแคว้นกรุง เทพพระมหากษัตริย์อันก่อไปด้วยเกียติยศ" แต่
จริงแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คงจะมีพระราช

ประสงค์ให้ยกเลิกการบูชาศาลเทพารักษ์ ด้วยทรงเห็นว่าผู้คนพากันหันไปนับถือผีศาลเทพารักษ์กันยิ่งกว่าพระรัตนตรัย แต่พระไตรปิฎกได้ระบุ "สัตตปริยหารริยธรรมเจดประการ" ว่าให้พระมหากษัตริย์บำรุงเทพารักษ์ จึงได้แต่เพียงมีพระบรมราชโองการให้ถวายสิ่งสมควรแก่เทพารักษ์ และอย่านับถือเทพารักษ์ยิ่งกว่าพระรัตนตรัย

การประกอบพิธีกรรมบางอย่างตามความเหมาะสมอาจจะมิประโยชน์อยู่บ้างในการสร้างความสามัคคีระหว่างคนในชาติ แต่จะต้องระวังไม่ให้พิธีกรรมมีความสำคัญยิ่งกว่าสารแท้จริงของพระศาสนา พิธีกรรมที่กระทำกันทั่วไปในสังคมและสืบเนื่องยาวนานจะกลายเป็นประเพณี ที่อาจจะทำให้เกิดความยึดถือยากจะเปลี่ยนแปลงได้ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทรงเน้นการประกอบกิจกรรมทางศาสนาที่ส่งเสริมให้เกิดปัญญา แต่ก็ยังคงรักษาประเพณีทางศาสนาไว้ด้วย

ประเพณีที่เด่นชัดมากในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ คือการสร้างวัด พระมหากษัตริย์ ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ มากมาย เช่น วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร วัดราชโอรส วัดสระเกศ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดเทพธิดาราม วัดราชนันทาราม และวัดอื่น ๆ อีกหลายวัด นอกจากพระมหากษัตริย์แล้ว ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักชวนพระราชวงศ์ ข้าราชการ และเศรษฐีสร้างวัดจำนวนมาก

ประเพณีทางศาสนาที่มีมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน คือ พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปตามพิธีรัตนปฏิมากร พระราชพิธี

ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา
ประเพณีการเทศน์มหาชาติ ประเพณีการถวายผ้ากฐิน และประเพณี
การทอดผ้าป่า

ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงริ่เริ่มการสร้างพระ
พุทธรูปขึ้นใหม่ เพื่อประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถวัดที่
ทรงสร้างขึ้น สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และสองรัชกาลแรก
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อทรงสร้างวัดแล้ว จะอัญเชิญพระพุทธรูป
สำคัญมาจากหัวเมือง เช่น หลวงพระบาง เวียงจันทน์ พิษณุโลก มา
ประดิษฐานในพระอุโบสถ (วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, ๕๑) ในสมัย
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เช่นกัน มีการนำพระพุทธรูป
โบราณที่ตากแดดกรำฝนอยู่ตามหัวเมือง มาปฏิสังขรณ์ทำเป็นพระ
ประธานในวัดต่าง ๆ หลายวัด นอกจากนี้ ก็ได้มีการสร้างพระพุท
ธรูปขึ้นประดิษฐานเป็นประธานในวัดต่าง ๆ หลายวัด เช่น วัดราช
โอรส วัดราชนัดดา วัดเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น นอกจากนี้ยัง
ทรงสร้างพระพุทธรูปขนาดย่อมไว้อีก ๓๔ องค์ เพื่อประดิษฐานตาม
ระเบียงโบสถ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงสร้างพระพุทธรูป ๒
องค์ไว้ในพระอุโบสถ อุทิศถวายพระมหากษัตริย์สองพระองค์แรก
แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

จะเห็นได้ว่า การพระศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้รับ
การทะนุบำรุงเป็นอย่างดีทั้งในด้านศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนพิธี
และศาสนวัตถุ ในด้านศาสนธรรม มีการเน้นเนื้อหาธรรมที่เป็นเหตุ
เป็นผลมากขึ้น และมีการสร้างสรรคั้วรรณคดีศาสนา ในด้านศาสน
บุคคล มีการส่งเสริมการศึกษาของสงฆ์ ในด้านศาสนพิธี มีการสืบ
ทอดและฟื้นฟูประเพณีทางศาสนาที่ปฏิบัติกันมาแต่โบราณ และในด้าน
ศาสนวัตถุ มีการสร้างวัดและพระพุทธรูปอันเป็นถาวรวัตถุที่

แสดงให้เห็นความเจริญทางพระพุทธศาสนาได้ง่ายและชัดเจน ดังที่
นายรินทร์ธิเบตร์ (อิน) ได้ประพันธ์ไว้ว่า

"อวยชัยคล่มแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงถุ
สิงหาสน์ปรากฏรัตนบรร	เจ็ดหล้า
บุญเพรงพระมหากษัตริย์	ศาสน์รุ่ง เรื่องแอ
บังอบายเบิกฟ้า	ฝึกฝนใจเมือง"

กฎหมายตราสามดวง

การสร้างบ้านเมืองให้เป็นแผ่นดินธรรม นอกจากจะปลูกฝัง
ศาสนธรรมลงในจิตใจของผู้คนแล้ว. ยังต้องอาศัยกฎหมายช่วย
สร้างสังคมที่เป็นธรรมด้วย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงตั้งคณะกรรมการ
ชำระกฎหมายขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ ก่อนหน้านี้ การนิพากษาคดีใช้กฎ
หมายเก่าที่อาศัยกฎเกณฑ์ ๒ อย่างคือ พระธรรมศาสตร์ภาษาบาลี และ
พระราชวินิจฉัยในรูปของคำนิพากษา คำสั่ง ประกาศ และพระราช-
กำหนด ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ได้มีการคัดเลือกพระราช-
วินิจฉัยต่าง ๆ มาทำเป็นมาตราย่อ ๆ สั้น ๆ แล้วรวมเข้าไว้ในพระ
ธรรมศาสตร์ เมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกทำลายในการสงครามกับพม่า-
คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของไทยก็ถูกทำลายไปด้วย ยังคงเหลืออยู่
เพียงบางส่วน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้โปรด
เกล้าฯ ให้มีการชำระตัวบทกฎหมายขึ้นใหม่ เมื่อชำระแล้วได้คัดลอก
ไว้เป็นฉบับของราชการ เรียกว่า ฉบับหลวง มี ๓ ฉบับ แยกเก็บไว้ที่
ห้องเครื่องทรงพระมหากษัตริย์ ที่ศาลหลวง และที่หอหลวง กฎ
หมายทั้ง ๓ ฉบับ ประทับตรา ๓ กระถรวง คือตราพระราชสีห์

(มหาดไทย) ตราพระคชสีห์ (กลาโหม) และ ตราบัวแก้ว (พระคลัง) จึงเรียกว่า กฎหมายตราสามดวง

โดยเนื้อหาสาระ กฎหมายตราสามดวง แบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ พระธรรมศาสตร์ และพระราชศาสตร์

พระธรรมศาสตร์กล่าวถึงไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และ อรูปภูมิ โดยเน้นเรื่องกามภูมิ มโนสารฤทธิเป็นผู้นำคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาจากสวรรค์ มาสั่งสอนพระเจ้าสมมุตินราช ให้อยู่ในทศนิชราชธรรม พระมหากษัตริย์ผู้ประพฤติกศนิชราชธรรม จึงจะมีความชอบธรรมและบุญบารมีที่จะดำรงสถานภาพกษัตริย์ไว้ได้ พระธรรมศาสตร์ยังได้กล่าวถึง คุณสมบัติและข้อปฏิบัติของผู้มีพหุภาษา ตูลาการด้วย พระธรรมศาสตร์มีลักษณะเป็นหลักการเกี่ยวกับความยุติธรรม เป็นอุดมคติ มีความเที่ยงตรงตายตัว ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ เป็นกฎหมายแม่บท

อีกส่วนหนึ่งของกฎหมายตราสามดวงคือ พระราชศาสตร์ ได้แก่ พระราชวินิจฉัยหรือแนวคำพิพากษาของพระมหากษัตริย์ในการตัดสินคดีความ พระราชศาสตร์นี้จะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละยุคสมัย จะต้องมีการชำระแก้ไขให้เหมาะสมกับสถานการณ์ทางสังคมอยู่เสมอ พระราชศาสตร์จึงอาจแสดงระบบความเชื่อและสภาพสังคมในแต่ละสมัยได้ด้วย

กฎหมายตราสามดวงจะบรรยายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับกรณีนั้น ๆ บางกรณีเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก และมีกฎหมายออกมาซ้ำเรื่องเดิม กฎหมายที่มีเรื่องซ้ำมากคือกฎหมายไพร่ แสดงว่าไพร่หรือนายไม่ค่อยทำตามกฎหมาย หรืออาจสันนิษฐานได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างไพร่กับนายไม่ค่อยราบรื่นนัก อย่างไรก็ตาม สภาพการณ์ของสังคมที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง คงจะเป็น

สภาพการณ์ในเมืองหลวงและเมืองใกล้เคียงเท่านั้น (กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, ๔๕) สภาพสังคมและการปกครองในหัวเมืองคงมีลักษณะต่างออกไป และผู้ปกครองท้องถิ่นอาจจะไม่นำกฎหมายตราสามดวงไปใช้บังคับก็ได้ เพราะข้อจำกัดในด้านการสื่อสารคมนาคม การปกครองท้องถิ่นสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการกระจายอำนาจให้ผู้ปกครองท้องถิ่นมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารค่อนข้างมาก อย่างไรก็ตาม โดยอุทิศคติ กฎหมายมีจุดมุ่งหมายเพื่อระงับกรณีพิพาทในสังคม "ปรารธนาจระงับดับทุกข์พระราชฎาร" เพื่อให้สังคมสงบสุข ซึ่งสอดคล้องกับอุทิศคติทางศาสนาที่มุ่งหมายให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ การใช้กฎหมายเสริมกับคำสอนทางศาสนาทำให้รัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นแผ่นดินธรรมอันร่วมเย็นยั้งขึ้น

การสร้างแผ่นดินทอง

ในขณะที่พระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ ทรงดำเนินพระบรมราโชบายในการสร้างแผ่นดินธรรม ด้วยพระพุทธรูปศาสนาและพระธรรมศาสตร์ ดังกล่าวแล้วนั้น พระองค์ทรงพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรืองทั้งในด้านการค้า การศึกษา และศิลปวัฒนธรรม

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ประชาชนส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรแผ่นดินยังอุดมสมบูรณ์ ทำการเกษตรได้ผลดี ดังที่ปาลเลอกัวร์ บาทหลวงคาทอลิก ที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาในเมืองไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวไว้ว่า

"ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ามีประเทศใดบ้างที่มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งไปกว่าประเทศสยามหรือหาไม่ โคลนตมของแม่น้ำได้ทำ

ให้ผืนแผ่นดินหลุดไป ด้วยมืออยู่ทุกปี โดยแทบไม่ต้องบำรุงผืนดินเลยก็ได้
ต้นข้าวกล้าใหญ่อันมีรสวิเศษ ซึ่งไม่เพียงแต่พอเลี้ยงประชาชนพลเมือง
เท่านั้น ยังส่งออกไปขายยังเมืองจีนและที่อื่น ๆ อีก" (ประวัติ-
ศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๓, ๑๖๑)

ประชาชนไทยที่เป็นไพร่ มักจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรือ
ประมง ตามสภาพภูมิประเทศ แต่ชาวจีนที่เข้ามาอยู่เมืองไทย
จำนวนมากตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี มักจะประกอบอาชีพค้า
ขาย ชาวจีนไม่ต้องขึ้นทะเบียนเป็นไพร่ จึงสามารถประกอบอาชีพได้
เป็นล้าเป็นสัน ประกอบกับความชำนาญในการค้าขาย อุปนิสัยขยัน
อดทน จึงทำให้สร้างความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ตนเอง
และสังคมอย่างรวดเร็ว ชาวจีนประกอบการค้าขายทั้งในและนอก
ประเทศ ชาวจีนบางส่วนประกอบอาชีพพลี้นอกเหนือจากการค้าขาย
เช่น ต่อเรือ เก็บเรือ เป็นช่างตีมือ เป็นกรรมกรรับจ้าง ชาวจีน
บางคนเข้ารับราชการเป็นขุนนาง บางคนเป็นหมอ ชาวจีนสามารถเข้า
มามีบทบาทในกบฏการอาชัพ แต่ที่เด่นชัดมากคือการค้าขาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสะท้อนเวลาการค้า
ขายในสมัยนี้ไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่อง "อิเหนา" ว่า

สถาบันวิทยบริการ

"หน้าค้าสาวพาสันคล้อง	ตามแม่น้ำลำคลองแน่นเมือง
แพรจอตลอดท่าหน้าเมือง	นองเมืองเห็นขยับในนที
ข้าวของต่างต่างเออวางขาย	แพรม้วนมากหลายหลายสี
ชกของกล่องวางเจ็ดตะคี่	พลอยนดีเพชรนิลจับตา
บริวารผู้ซุกซนมีดี	แก้วแก้วฮางรัตนัดตา
ทุกสิ่งวางบนเรือลือลือสนา	ต่อมเขาราคาสารบัญ

ลูกค้ำวานิชทุกเนื้ เวสน์	มาแต่ต่างประเทศ เขตซันท์
สำเภาจอดทอดท่า เรียงกัน	สลบแขกกำปั่นวิลันดา
เงินจามอะแจแซ่ซ้อง	คืบคั้งทั้งสิบสองภาษา
แสนสนุกสุขเกษมเปรมปรา	ถ้วนหน้าพระเจ้าชนมตรี
บ้างฝึกสอนคนท่าบทยาท	พิณพาทย์ระนาดฆ้องอึงมี
พวกขุนนางต่างหัดมโหรี	สาวสาวเสียงดีมีหลายคน"

ใน"สุภาสิตสอนหญิง"ของสุนทรภู่มีคำสอนเกี่ยวกับการค้าขายไว้ว่า

"จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้น	อย่าตะคั่นตะคอกให้เคืองหู
ไม่ควรพูดอ้ออิงขึ้นมึงกู	คนจะหลู่ลวงลามไม่ขามใจ
แม้จะเรียนวิชาทางด้านขาย	อย่าปากร้ายพูดจาฉฉฉฉฉฉ
จึงซื้อง่ายขายดีมีกำไร	ด้วยเขาไม่เคืองจิตระอิดระอา"

คำสอนนี้แสดงให้เห็นว่า สตรีไทยสมัยนั้นมีได้ เป็นเพียงแม่บ้านแม่เรือนเท่านั้น แต่มีสตรีบางส่วนที่ประกอบอาชีพค้าขาย ตัวละครหญิงในเรื่อง "ขุนช้างขุนแผน" บางตอนของช่วงชีวิตที่ค้าขาย เช่น นางทองประศรี นางแก้วกิริยา ในวรรณคดีบางเรื่อง ก็มีตัวละครหญิงประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น รับจ้าง อุตสาหกรรมในครัวเรือน เกษตรกรรม ประมง ฯลฯ อาชีพของสตรีมักจะเป็นอาชีพที่ไม่ต้องใช้ความรู้ทางวิชาหนึ่งก็ือ แต่มักจะเป็นอาชีพที่ต้องใช้ฝีมือ เช่น การเย็บปักถักร้อย ทอผ้า รวมทั้งการรับราชการ สตรีที่รับราชการ กินเบี้ยหวัดในพระราชวัง ก็ทำหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์ พระราชินี และพระราชธิดา ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นงานการเรือนนั่นเอง

การศึกษาของสตรีสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึงยังคงจำกัดขอบ

เขตอยู่ที่วิชาการเรียน แต่สตรีที่ค้าขาย คงจะต้องมีความรู้ทาง
ด้านคณิตศาสตร์และการค้าขายอยู่บ้าง สตรีไทยไม่มีโอกาสได้ศึกษา
วิชาหนังสือเลย เมื่อมีการขยายโอกาสทางการศึกษาในสมัยต้นรัตน
โกสินทร์ สตรีไทยยังไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
สตรีในชนบท แต่สตรีชั้นสูง และสตรีในเมืองหลวงเริ่มศึกษาวิชาการ
หนังสือบ้าง แต่ไม่มากนัก

ชายไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้รับการศึกษาโดยการบวชเรียน
พระเป็นผู้ให้การศึกษาดังแต่การสอนอ่านเขียน และการคิดเลขเบื้องต้น
ต้น ตลอดจนถึงภาษาขอม ภาษาบาลี พระไตรปิฎก และ
การอบรมจริยวัตร สังคมไทยสมัยนั้น วัดกับวังเป็นสถาบันการศึกษา
ที่สำคัญ เจ้านายและพระเป็นกลุ่มบุคคลที่ได้รับการศึกษาที่ดีที่สุด
สำหรับสามัญชน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้
โปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนขึ้นข้างวังหลวง เพื่อสอนเด็กชายวิธีและ
เลขคณิตแก่สามัญชน เป็นการขยายโอกาสให้ประชาชนได้รับการ
ศึกษานอกวัด นอกจากภาษาบาลีเขียน แม้ว่าจะไม่ได้ประสิทธิภาพสมบูรณ์
นัก เพราะการเรียนการสอนไม่เป็นระบบ และไม่ต่อเนื่อง ขึ้นอยู่
กับความสนใจของครูและผู้เรียน แต่ก็เป็นการริเริ่มของรัฐในการให้
บริการการศึกษาแก่ประชาชน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเปิดโอกาสให้ประสา
ชนศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองได้ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียน
ต่างๆ ไว้ที่วัดมหาธาตุยุพราชรังสฤษฎิ์ วิสาความรู้ที่จากริกไว้ได้แก่ วิสาอักษร-
ศาสตร์ การแบกมือ การทอผืนผ้า วิชาศาสตร์ ศาสนา เป็นต้น นับ
ได้ว่าวัดพระเชตุพนเป็นมหาวิทยาลัยที่เปิดแห่งแรกของไทย

เมื่อคณะมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์พร้อมทั้งนำ
เทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการบริการสังคมแก่ชาวไทย เป็นโอกาสให้ผู้

ที่ใฝ่ใจในการศึกษา ได้ศึกษาเรียนรู้ภาษาอังกฤษ และวิชาการตะวันตก จากมิชชันนารี ครั้นหมอบรัดเลย์จัดตั้งโรงพิมพ์ภาษาไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ประชาชนก็มีโอกาสได้รับการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่ง จากการอ่านสิ่งพิมพ์จากโรงพิมพ์ของหมอบรัดเลย์

ในด้านศิลปวัฒนธรรม สมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังคงสืบทอดศิลปวัฒนธรรมสมัยอยุธยา ผู้ที่มีผลงานด้านศิลปวัฒนธรรมยังคงเป็นชั้นชั้นสูง ได้แก่ เจ้าและมูลนาย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีที่สำคัญคือ รามเกียรติ์ และ อิเหนา เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในรัชกาลที่ ๑ แต่งราชาธิราช และ สามก๊ก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์บทละครทั้งละครในและละครนอกหลายเรื่อง เช่น อิเหนา รามเกียรติ์ ไกรทอง มณีพิไชย คำวิ เป็นต้น ในรัชกาลนี้ มีกวีที่มีผลงานการประพันธ์ขึ้นเยี่ยมหลายท่าน ได้แก่ พระสุนทรโวหาร (ภู่) ผู้ประพันธ์เรื่อง พระอภัยมณี กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้นิพนธ์เรื่อง กลีดิศตะเลงพ่าย พระยาตราง ผู้นิพนธ์เรื่อง นิราศกลาง และ นายอินทร์ธิเบสร์ (อิน) ผู้ประพันธ์เรื่องนิราศอินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๓ มี กวีเด่นสำคัญคือ สมเด็จพระยาเดชาดิศร ผู้รวบรวมเรียบเรียง โคลงโลกนิติ ของโบราณชิ้นใหม่

สำหรับนาฏศิลป์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงอุปถัมภ์ผู้ที่มีฝีมือในการรำไว้ในวังหลวง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดการละคร ทรงเชี่ยวชาญทั้งนาฏศิลป์และการประพันธ์ จึงทรงพระราชนิพนธ์บทละครที่เหมาะสมสำหรับเล่นละครการละครในสมัยนั้น เป็นการละครที่ยอดเยี่ยมทั้งทำร่ำและบทละคร จนนับเป็นแบบอย่างของบทละครร่ำได้ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดการละคร ทรงยกเลิกละคร

หลวง กลับทำให้การละครรุ่งเรืองขึ้นในหมู่ข้าราชการ เพราะเมื่อมี
ละครหลวง ก็ไม่มีใครกล้าหัดละคร เมื่อละครหลวงเลิกแล้วก็มีการตั้ง
โรงละครขึ้นหลายโรง เช่น ละครของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์
พลเสพย์ เป็นต้น

ด้านสถาปัตยกรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดและวัง ซึ่งแสดงฝีมืออันประณีตงดงามของช่าง
ไทย เช่น วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ พระที่นั่งในพระราชวังบวร
เป็นต้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มี
การสร้างวัดมาก นอกจากพระองค์จะทรงมีพระราชศรัทธาที่จะสร้างวัด
แล้ว ยังทรงชักชวนเจ้านาย และขุนนางทั้งหลายร่วมสร้างวัดด้วย
สถาปัตยกรรมสมัยนี้แปลกกว่าที่เคยนิยมมา คือ นิยมแบบศิลปะจีน

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์ ทรงสร้าง
บ้านเมืองให้อุดมสมบูรณ์ โดยทรงส่งเสริมให้ราษฎรประกอบอาชีพได้
ผลดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้า และทรงจัดการศึกษาแก่ราษฎรให้
กว้างขวางขึ้น ส่วนด้านศิลปวัฒนธรรมซึ่งเป็นเครื่องแสดงความรุ่ง
เรืองของบ้านเมืองที่เห็นได้ชัดที่สุด ก็เจริญรุ่งเรืองยิ่งนัก ดังที่กล่าวได้
พรรณนาไว้ใน "นิราศกลาง" ว่า

"อยู่ทชยาโสภิตโพ้น	มาแปลง เป็นถ้ำ
ถฤว่าบุญเพรงแสดง	พระสร้าง
สิงหาสน์พิมานแสง	สยบโลก
แสงสุวรรณพร่างพราว	พระพร้อมพรายตา
พรายพรายพระพุทธรแก้ว	มรกต
ศรีสุวรรณแจ่มจรด	รุ่งเจ้า
พิหารเลื่อนมุขลด	รุจิเรข เรื่องแฮ
ไตรโลกเองดำเข้า	นอบน้อมถวายกร"

การที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในการสร้างแผ่นดินธรรม
แผ่นดินทอง กล่าวคือทรงส่งเสริมให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย
อย่างเคร่งครัด ทรงชักนำให้ประชาชนศึกษาและปฏิบัติธรรมด้วยความ
เข้าใจในหลักธรรม ทรงพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าด้วยการค้า การ
ศึกษา และ ศิลปวัฒนธรรม เป็นการปฏิบัติพระราชภารกิจด้วยความ
เสียสละ เพื่อให้เกิดผลดีแก่ประชาชนและบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลต่อ ๆ มา ก็ทรงทะนุบำรุงและรักษาบ้านเมืองให้
เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองด้วยความเสียสละเช่นเดียวกัน กระแส
พระราชดำริสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่อง
ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๕ ที่
อัญเชิญมาตอนท้ายนี้ จะแสดงพระบรมราชาบายอันประเสริฐยิ่งนัก

"ในการกระทำใด ๆ ถ้าเรายอมลงทุนลงแรงไป ก็เหมือนเสีย
เปล่า แต่ในที่สุด เรากลับจะได้รับผลดีทั้งทางตรงทางอ้อม เรื่องนี้
ตรงกับงานของรัฐบาลโดยแท้ ถ้าหากว่าอยากให้ประชาชนอยู่ดีกินดี
รัฐจะต้องลงทุน ต้องสร้างโครงการ ซึ่งต้องใช้เงินจำนวนเป็นร้อย
เป็นพันเป็นหมื่นล้าน ถ้าทำไปก็เป็น loss เป็นการเสีย เป็นการ
ขาดทุน เป็นการจ่าย คือรัฐบาลต้องตั้งงบประมาณรายจ่าย ซึ่งมาจาก
เงินของประชาชน แต่ถ้าถ้าโครงการดี ในไม่ช้า ประชาชนก็จะได้
กำไร จะได้ผล ราษฎรจะอยู่ดีกินดีขึ้น จะได้ประโยชน์ไป ส่วน
รัฐบาลไม่ได้อะไร แต่ข้อนี้ ถ้าดูให้ดี ๆ จะเห็นว่า ถ้าราษฎรอยู่ดี
กินดี มีรายได้ รัฐบาลก็เก็บภาษีได้สะดวก ไม่มีการหนีภาษี เพราะ
เมื่อมีรายได้ดีขึ้น เขาก็สามารถเสียภาษีได้มากขึ้น ตอนที่ถ้าราษฎร
รักสามัคคี เขาจะเข้าใจว่า เมื่อเขามีรายได้ เขาก็จะยินดีเสียภาษี

เพื่อช่วยราชการ ให้สามารถทำโครงการต่อไป เพื่อความก้าวหน้า
ของประเทศชาติ ถ้าราษฎร รู้รักสามัคคี และรู้ว่า การเสียคือการได้
ประเทศชาติก็จะก้าวหน้า เพราะว่าคนที่คนอยู่ดี มีความสุขนั้น เป็น
กำไรอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งนับเป็นมูลค่าเงินไม่ได้"

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๔๒๔.
- กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕.
- ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓
ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: เรื่องศิลป์, ๒๕๑๘.
- นายกรัสมนตรี, สำนัก. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.
ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร,
๒๕๒๕. (จัดพิมพ์ในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี)
- บุญยงค์ เกศเทศ. สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตน
โกสินทร์ช่วงปี พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๕. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๗.
- ประชุมโคลงโลกนิติ. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๓.
- ปัญญา บริสุทธิ์. การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากเอกสารสำคัญทางวรรณคดีสมัยนั้น.
กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.
- เปลื้อง ณ นคร. ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนานาพิมพ์, ๒๕๒๓.
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา,
๒๕๒๕.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. เรื่องพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม. พิมพ์
ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สยามสมาคมในพระบรม-
ราชูปถัมภ์, ๒๔๒๔. (จัดพิมพ์ในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
๒๐๐ ปี)

พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. การศึกษาและผล
กระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๔ -
๒๓๔๔). กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๔๒๕.

วินิตา ดิถียนต์. รัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
บำรุงสาส์น, ๒๔๓๒.

เวลา, วอลเตอร์ ฟรานซิส. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. แปลจาก Siam
under Rama III. โดย นิจ ทองโสภิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรม
ศิลปากร, ๒๔๓๐.

ศรีนครินทร์วิโรฒ พิษณุโลก, มหาวิทยาลัย. ศูนย์สุโขทัยศึกษา. สารคดี
สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัย:
๒๔๒๔.

ศิลปากร, กรม. ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์แอนด์, ๒๔๒๔. (จัดพิมพ์ในการ
สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี)

_____ . ภาษาและวรรณคดีกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์พิมพ์แอนด์, ๒๔๒๔. (จัดพิมพ์ในการสมโภชกรุงรัตน-
โกสินทร์ ๒๐๐ ปี)

สนั่น เมืองวงศ์. ประวัติศาสตร์ธนบุรี - รัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๑๕.

สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงเทพ. กรุงเทพฯ: ชมรมประวัติ-

ศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔.

สายชล วรรณรัตน์. พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๕๒).

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติ

ศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

(พ.ศ. ๒๓๒๔ - ๒๔๑๖). แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง

สิริสุข และ พรรณี สรวงบุญมี. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์พิมพ์แอนด์, ๒๕๒๑.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทความวิชาการเชิงรางวัลในเชิงบูรณาการ

เรื่อง

"เชาวน์ปัญญาและจิตวิทยาของสังคมไทยในศตวรรษที่ 21"

จัดทำโดย

นายโอภาส	ทองสุก	นิสิตชั้นปีที่ 1	คณะครุศาสตร์
นายสังข์	โอบิษฐ์	นิสิตชั้นปีที่ 1	คณะศึกษาศาสตร์
นายวราวุธ	โพธิ์	นิสิตชั้นปีที่ 1	คณะศึกษาศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทนำ

การวิวัฒนาการเป็นกระบวนการสำคัญของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดที่ดำรงชีวิตอยู่บนโลกนี้ ด้วยเหตุที่ว่าความเจริญรุ่งเรือง การเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาวะที่ดีขึ้น เจริญขึ้น เป็นจุดมุ่งหมายของการมีชีวิตอยู่โดยเฉพาะ "มนุษย์" ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐที่รู้จักใช้เหตุผลและมีจิตใจสูง มนุษย์ทุกชนชาติพยายามสร้างความเจริญสะสมอารยธรรมมาตั้งแต่อดีต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะตนแล้วถ่ายทอดเป็นมรดกให้ชนรุ่นต่อไป ดังนั้น การวิวัฒนาการในอดีตจึงเป็นพื้นฐานและรากฐานที่สำคัญของปัจจุบัน เราจึงควรศึกษาทำความเข้าใจบทเรียนในอดีต แล้วเราจะยิ่งเข้าใจสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้กระจ่างขึ้นและอาจพยากรณ์อนาคตได้ด้วย

ชนชาติไทยของเราได้วิวัฒนาการสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองมากกว่า 700 ปี นับตั้งแต่สุโขทัย อโยธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ บรรพบุรุษไทยได้เปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ไปสู่สภาวะที่ดีขึ้นบนพื้นฐานความเป็นไทย ดังปรากฏในตำนานเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ เป็นเอกลักษณ์ที่นาภาคภูมิใจของไทยเรา นอกจากนั้น ท่านได้เสียเลือดเนื้อแค้นกระทั่งชีวิตเพื่อปกป้องแผ่นดินไทยให้เป็นเอกราช แค้นเหตุการณ์ครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ไทยที่เราต้องสูญเสียเอกราช ใน พ.ศ. 2310 คือ การเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่สอง ให้แก่ม้า

การเสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งนั้น บ้านเรือน ปราสาทราชวัง และวัดวาอาราม ถูกเผาทำลายจนหมดสิ้น สร้างความเสียหายและบอบช้ำแก่คนไทยเป็นอย่างมาก ผู้คนแตกसानซ่านเช่นยากที่จะกลับฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ มีคำกล่าวที่ว่า "กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี" สมเด็จพระเจ้าตากทรงรวบรวมผู้คนกอบกู้บ้านเอกราชคืนมาได้ แต่ความเสื่อมโทรมของบ้านเมืองมีมากมาย แม้จะย้ายราชธานีมาอยู่ที่กรุงธนบุรี ก็ยังมีได้สร้างให้เจริญรุ่งเรืองเนื่องจากขาดกำลังทรัพย์และเวลา บ้านเมืองจึงยังไม่เข้าสู่สภาวะปกติสุข

พอกล่าวเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์คนทั่วไปอาจเข้าใจว่า สภาพบ้านเมืองสมัยนั้นก็คงไม่ต่างกับหลังเสียกรุงศรีอยุธยาหรือเหมือนสมัยกรุงธนบุรี แต่ตามจริงแล้ว สมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการสร้างบ้านเมืองใหม่ให้ใหญ่โตสง่างามเหมือนเมื่อ "กรุงบ้านเมืองยังดี" พันธุ์ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามกรุงศรีอยุธยาขึ้นใหม่และสร้างความเจริญที่มีลักษณะเด่นเฉพาะของกรุงรัตนโกสินทร์เองด้วย ช่วงรัตนโกสินทร์นี้จึงเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์การสร้างชาติไทยช่วงหนึ่ง ควรค่าแก่การศึกษาทำความเข้าใจเป็นอย่างมาก เพราะ การศึกษาประวัติศาสตร์ทำให้เราเข้าใจถึงความหมายของ ความเป็นไทย ดังพระราชดำริชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ความว่า "การสร้างอาคารสมัยใหม่นี้ คงจะเป็นเกียรติสำหรับผู้สร้างคนเดียว แต่เรื่องโบราณสถานมันเป็นเกียรติของชาติ อีรูเกา ๆ แผ่นเดียวก็มีค่า ควรจะช่วยกันรักษาไว้ ฉะนั้นสุโขทัย อโยธยา และกรุงเทพฯ แล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย"

เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นเหตุการณ์ช่วงระหว่างรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครองกับ พ.ศ. 2352 ถึง 2394 รวมระยะเวลา 69 ปี มีการสร้างบ้านเมืองใหม่เป็นปึกแผ่นมั่นคง มีความร่มเย็นเป็นสุข อุดมสมบูรณ์การทาสายเจริญรุ่งเรือง มีเศรษฐกิจสมบูรณ์ และผู้คนอยู่กันอย่างมีความสุข โดยสรุปบ้านเมืองมีความเจริญทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ กล่าวได้ว่าบ้านเมืองครั้งนั้นมี ความเจริญรุ่งเรืองเป็น แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองสมัยรัตนโกสินทร์

ความหมายของ"แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง"

คำว่า "แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง" หมายความว่า แผ่นดินที่เจริญรุ่งเรืองทั้งทางโลกและทางธรรม หรือ ทางวัตถุและจิตใจ เป็นแผ่นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีพืชพันธุ์ธัญญาหารนานาชนิด สภาพเศรษฐกิจเจริญมั่นคง มีเศรษฐกิจสมบูรณ์ ประชาชนประกอบอาชีพสุจริต ช่วยเหลือตนเองและร่วมมือกันสร้างฐานะของชาติ สังคมมีความสงบเรียบร้อย มีความเป็นอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข เป็นแผ่นดินที่ประชาชนอยู่ในศีลธรรม เป็นผู้ว่าตนธรรมอันงดงามและมีความเชื่อในคำนิยมที่ดี อนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีของชาติ มีจรรยาบรรณ รุ่งเรืองปฏิบัติตามระเบียบของสังคม ภูมิลักษณ์ของคนที่มาอาศัยร่วมกัน

กล่าวโดยสรุป ความหมายของคำว่า "แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง" คือ แผ่นดินที่พัฒนาวัตถุควบคู่ไปกับการพัฒนาจิตใจ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นช่วงแห่งการปรับปรุงฟื้นฟูและบูรณะประเทศที่เสียหายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่สอง โดยมีราชธานีแห่งใหม่อยู่ที่ "กรุงเทพมหานครฯ" การสร้างบ้านเมืองในครั้งนั้นได้มีการวางรากฐานที่สำคัญ มีผลให้กรุงเทพฯ เป็นราชธานีที่มีความมั่นคงมากกว่าสองร้อยปีในครั้งปัจจุบันนี้ รากฐานสำคัญนั้น คือ การสร้างบ้านเมืองใหม่เป็น "แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง"

การศึกษาเรื่อง แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แบ่งส่วนในการศึกษาไว้เป็นสองส่วนด้วยกัน คือ ในส่วนแรกสร้างบ้านเมืองใหม่เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง เป็นการศึกษาถึงบางกอกก่อนเป็นราชธานีแห่งใหม่และการสร้างบ้านเมือง อีกส่วนหนึ่ง เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความเป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในสามด้านหลัก คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านจิตใจ

โดยในการศึกษาเกี่ยวกับแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ จะเป็นการกล่าวถึงสภาพทั่วไป ๆ ในด้านนั้น สภาพความเป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง และลักษณะเด่นที่พัฒนาขึ้นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งแตกต่างกับสมัยอยุธยา การศึกษานี้จะทำให้เข้าใจในสภาพของแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีรายละเอียดตามลำดับ ดังต่อไปนี้

แรกสร้างแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง สมัยรัตนโกสินทร์

การสูญเสียเอกราชของกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ในปี พ.ศ. 2310 นั้น เป็นการสูญเสียอย่างใหญ่หลวง ชาวไทยได้รับความเจ็บปวดทั้งกายและใจอย่างแสนสาหัส ญาติพี่น้องชาวไทยถูกต้อนไปเป็นทาส ราวกับฝูงสัตว์ ทรมานสมทบที่บรรพบุรุษสร้างสมไว้ถูกปล้นเอาไปจนเกือบหมดสิ้น พระราชวังและวัดพระศรีสรรเพชญ์ถูกเผาทำลายอย่างไร้คุณธรรม อาคารบ้านเรือนและสิ่งใดที่นำเอาไปไม่ได้ก็ถูกเผาทำลายหมดสิ้น เป็นการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาและการสิ้นสุดราชวงศ์บ้านพลูหลวง แต่มิได้หมายความว่าสิ้น การสลายตัวของชนชาติไทย

คนไทยที่เข้มแข็งหลายคนพยายามตั้งตนเป็นผู้นำ รวบรวมผู้คนตั้งเป็นชุมชนขึ้นในส่วนต่าง ๆ หัวราชอาณาจักร เพื่อจะสร้างศูนย์กลางอำนาจใหม่ขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นผู้สำเร็จในการนำผู้คนสร้างราชธานีแห่งใหม่ที่กรุงธนบุรี และได้เริ่มต้นประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีขึ้น ตลอดระยะเวลา 15 ปี ของกรุงธนบุรี เป็นสมัยที่สืบสวนววยเนื่องด้วยการศึกษาสงคราม การสร้างบ้านเมืองก็ยังไม่ได้กระทำ สังคมยังไม่เข้าสู่ภาวะสงบสุข ตอนปลายสมัยเกิดจลาจลขึ้นเป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์

เมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกยกกองทัพกลับจากราชการศึกที่ทมิฬพูซา ราษฎรพากันขึ้นสมทบ คัดต่างขอร้องให้ช่วยปราบชุกเข็ญ ชาราษฎรก็พากันอ่อนน้อม อัญเชิญขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ในวันที่เสาร์ เดือน 5 แรม 9 ค่ำ ปีชวด จ.ศ. 1144 ตรงกับวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2325 เป็นจุดเริ่มต้นสร้างบ้านเมืองเป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในสมัยรัตนโกสินทร์ขึ้น ราชธานีโดยย้ายมาอยู่ที่ "กรุงเทพมหานครฯ" และได้สถาปนาราชวงศ์ใหม่ขึ้นปกครองอาณาจักร คือ ราชวงศ์จักรี พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ทรงดำเนินนโยบายด้านต่าง ๆ เพื่อสร้างบ้านเมืองให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โดยเริ่มจากการสร้างให้ราชธานีมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่นและคงความดำรง กรุงศรีอยุธยา

บางกอกก่อนเป็นราชธานี

ชื่อของ "บางกอก" หรือ "บางเกาะ" นั้น ปรากฏชื่อเป็นครั้งแรกในสมุดบันทึกของชาวอังกฤษ ชื่อ Peter Floris ซึ่งเข้ามาขังกรุงศรีอยุธยาในสมัยแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ในบันทึกครั้งนั้นเขาได้เรียกชื่อตำบลหรือเมืองแห่งนี้ว่า Mancock² ทราบว่า เป็นชื่อของหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่อยู่ระหว่างปากน้ำเจ้าพระยากับกรุงศรีอยุธยา โดยที่เรือสินค้าจะจอดผ่านเมื่อแล่นเขาไปกรุงศรีอยุธยาหรือคอนออก

ส่วนคำว่า Bangkok ตั้งที่ทราบกันว่า เป็นชื่อของเมืองบางกอกหรือกรุงเทพมหานครนี้ ทางฝ่ายสังฆราชชั้นผู้ใหญ่ในคริสต์ศาสนาที่กรุงศรีอยุธยา ใช้เขียนรายงานเรื่อยมาทุกครั้งทั้งทำรายงานไปยังสำนักงานใหญ่ที่ปารีสจนถึง สมัยรัตนโกสินทร์

ราชอาณาจักรใหม่

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงมีพระราชดำริว่าควรให้ใช้ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นพระนครแต่ฝั่งเดียว โปรดให้จัดสร้างกรุงเทพมหานครขึ้นเป็นราชอาณาจักรใหม่ ตั้งพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทมณเฑียร(เจิม) ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างกรุงเทพมหานครว่า "...จึงดำรัสสั่งพระยาธรรมา พระยาวิจิตรนาวิ ให้สถาปนาพระราชธานีเวศน์ใหม่ ณ ฝั่งเมืองข้างตะวันออก* ทั้งนี้ เพราะเมืองธนบุรีมีทำเลไม่เหมาะสมจะเป็นเมืองหลวงอย่างถาวร ด้วยเหตุหลายประการ อาทิ เช่น ดาบทพิพมายกมาตีไทยอีก กรุงธนบุรีก็ประกอบด้วยพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำจึงมีลักษณะเป็นแบบ"เมืองอกแตก" ยากแก่การรักษา เมื่อพม่ายกทัพมาจากทางทิศตะวันตกอาจจะต้องสู้ศึกโดยหันหลังให้แม่น้ำ ซึ่งทำให้ฐานทัพไม่มั่นคง อนึ่ง ฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งเปิดท้องทุ่ง น้ำเข้าจะคลั่งพัง เขาไปอยู่เสมอ หวังพระราชวังเดิมทางกรุงธนบุรีก็มีบริเวณแคบด้วยมีวัดแจ้งและวัดท้ายตลาดขนานข้างอยู่ ด้วยเหตุกพรองประการต่าง ๆ ดังนี้ พระองค์ทรงโปรดให้สร้างราชอาณาจักรใหม่ทางฝั่งตะวันออก

การสร้างราชธานี

ใน พ.ศ. 2326 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกองสักเลกไพร่หลวงสามและเลิกจากหัวเมืองทั้งปวง ให้เกณฑ์แรงงานมาทำอิฐขี้ใหม่และให้ไปร้ออิฐกำแพงเมืองกรุงเก่าลงมาด้วย แล้วให้ลงมือก่อสร้างพระนครรวมทั้งพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคลพร้อมกัน ในปีเดียวกันนั้น โปรดให้ร้อป้อมวิไชยเณทรและกำแพงเมืองธนบุรีข้างตะวันออกเสีย เพื่อขยายพระนครให้กว้างออกไปกว่าเดิม โปรดให้ขุดคลองคูพระนครด้านตะวันออกโดยใช้แรงงานชาวเขมรประมาณหมื่นกว่าคน ขุดคลองตั้งแต่มุมปากคลองรอบกรุงด้านใต้เหนือวัดสามปลื้มพระราชทานนามว่า คลองรอบกรุงด้านแม่น้ำตั้งแต่มุมปากคลองรอบกรุงข้างใต้ไปจนถึงปากคลองข้างเหนือ รวมทางน้ำรอบพระนคร ยาว 177 เส้น 9 วา แล้วขุดคลองหลัดจากคลองคูเมืองเดิมสองคลองออกไปบรรจบคลองรอบกรุงที่ขุดใหม่ และขุดคลองใหม่เหนือวัดสระแก้อีกคลองหนึ่ง พระราชทานนามว่า คลองมหานาค สำหรับประชาชนจะไถลงเรือเล่นสักวาในคูน้ำพลาถ

เมื่อขุดคลองและตระเตรียมอิฐปูนและไม้สำหรับก่อสร้างพระนครพร้อมแล้ว จึงโปรดให้เกณฑ์แรงงานลาวจากเมืองเวียงจันทน์กว่าห้าพันคน และมีสำนไปหาผู้ว่าราชการหัวเมืองตลอดจนหัวเมืองลาวริมแม่น้ำโขงปากตะวันตก เขามาพร้อมกันในกรุงเทพมหานครฯ แล้วแบ่งหน้าที่กันทั้งข้าราชการในกรุง

*เลิก หมายถึง ชายฉกรรจ์, พลเมืองชั้นสามัญ(อาจเขียน เลข กมี)

**1 วา เท่ากับ 2 เมตร , 1 เส้น เท่ากับ 40 เมตร มาตราวัดความยาวไทยเทียบเมตร

และหัวเมืองใหญ่ในไพรพล ช่วยกันขุดรากถอนโคนแห่งรอบพระนครและสร้างป้อมไว้เป็นระยะ ห่างกันประมาณ 10 เส้นบาง ไม่ถึง 10 เส้นบาง รอบพระนครรวมทั้งหมด 14 ป้อม³ ปัจจุบันเหลืออยู่เพียงสองป้อม คือ ป้อมพระสุเมรุและป้อมมหากาฬ

การสร้างพระราชมณเฑียร

หลังจากลงมือถอนกำแพงและสร้างป้อมสร้างประตูรอบพระราชวังแล้ว ทรงโปรดให้ลงมือสร้างพระมหาปราสาทราชมณเฑียรภายในพระราชวัง โดยอาญาเขตพระบรมมหาราชวังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชประมาณ 150 ไร่เศษ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ บริเวณพระมหาปราสาทและราชมณเฑียร บริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และบริเวณที่เป็นเสนาสน์ราชการ ส่วนพระมหาปราสาทที่ได้สร้างในพระบรมราชวังนั้น โปรดให้ลายขนาดมาสร้างอย่างพระที่นั่งสุรเสนาสน์มหาปราสาทในกรุงศรีอยุธยา มีพระปรีทิว์ซ้ายขวาและเรือนจันทร์เป็นบริเวณ การสร้างพระมหาปราสาทสำเร็จโดยยกยอดเมื่อ วันศุกร์ เดือน 4 ขึ้น 10 ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จุลศักราช 1146 ตรงกับวันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2327 ทรงพระราชทานนามว่า พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมหาปราสาท⁴

การสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามหลวงในพระราชวัง สำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต จัดไว้เป็นเขตพุทธาวาสเท่านั้นไม่มีเขตสังฆาวาส และได้ก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้น ได้แก่ พระอุโบสถ พระเจดีย์ วิหาร ศาลาราย หอไตรหรือหอพระมณเฑียรธรรม เป็นต้น สร้างสำเร็จเมื่อ ปี พ.ศ. 2327 หลังจากที่เชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตจากโรงในพระราชวังเดิม ข้ามปากจากฝั่งตะวันตกมาประดิษฐานแล้วได้พระราชทานนามว่า "วัดพระศรีรัตนศาสดาราม"⁵

การสมโภชพระนคร

ภายหลังเสร็จพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงพระมหากรุณาโปรดให้จัดการสมโภชพระนครต่อเนื่องกัน โดยให้มณฑลพระสงฆ์ทุก ๆ วัดทั้งในพระนครและนอกพระนครขึ้นสวดพระพุทธมนต์ บนเชิงเทียนทุก ๆ ใบเสมา ใบเสมาละรูปรอบพระนคร พระราชทานเงินและขอแรงให้ข้าราชการทำข้าวกระหนกเลี้ยงพระสงฆ์ทั้งหมด แล้วให้ตั้งโรงทานรอบพระนครทรงโปรดพระราชทานเลี้ยงจากวัดทุกแห่งปวง และให้ตั้งถนนกลับทุกขตามวงกำแพงพระนครทั้งทานคนละซึ่งเป็นเวลา 3

* พระปรีทิว์ แปลว่า ขาง เป็นการเรียกเรือนหลวงซึ่งอยู่ขนานทั้งสองข้างของเรือนหลวงหรือพระที่นั่งประธาน

วัน มีการแสดงมหรสพต่าง ๆ และใหม่ละครหญิงโรงใหญ่ทรงพระราชทานเงินโรงหนึ่งวันละ 10 ชั่ง เป็นการสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย กำหนดการสมโภชพระนครรวม 3 วัน

ครั้นเสร็จการฉลองพระนครแล้ว โดยพระราชทานนามของพระนครใหม่ให้ตรงกับพระนามของ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร⁶ ว่า "กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพนพรัตน์-ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิบูลกรรมประสิทธิ์" ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนคำสร้อยที่ว่า "บวรรัตนโกสินทร์" ให้มาเป็น "อมรรัตนโกสินทร์" ดังนามที่ปรากฏในปัจจุบัน

เมื่อราชธานีหรือศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่ ได้สร้างสำเร็จแสดงให้เห็นว่าชาติไทยเรามีได้ ตกเป็นทาสของใครและเป็นการประกาศความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรไทย สร้างความเกรงกลัวให้กับพม่า เมื่อเห็นไทยสามารถฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว รัฐบาลของไทยเราก็มีได้นอนใจพยายามสร้างสัมพันธไมตรีและ คำนึงนโยบายต่าง ๆ เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่บ้านเมือง

การพัฒนาบ้านเมืองได้กระทำในหลาย ๆ ด้านควบคู่กันและค้ำประกันนโยบายพร้อม ๆ กันไปทำ ให้มีการพัฒนาทั้งทางวัตถุ ซึ่งได้แก่ การก่อสร้างบ้านเมืองใหม่ ชุกตลอด ท้าถนน เป็นต้น และรวมถึงการพัฒนาทางด้านจิตใจให้ผู้มีจรรยาบรรณ เป็นผู้มีวัฒนธรรมอันดีงาม เคารพและศรัทธาในพระพุทธศาสนา การค้ำประกันนโยบายเช่นนี้เป็นการสร้างบ้านเมืองให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง จึงกล่าวได้ว่าจุดมุ่งหมายสำคัญในการสร้างบ้านเมืองครั้งนครรัตนโกสินทร์ก็คือ สร้างความเป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองสมัยนครรัตนโกสินทร์ นั่นเอง

ความเป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองสมัยนครรัตนโกสินทร์ เป็นการพัฒนาความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม หรือทางวัตถุและจิตใจ ซึ่งประสานกันไปเป็นการพัฒนาที่สมดุลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ โดยการพัฒนาความเจริญนี้แบ่งได้เป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ทางด้านเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง หดเศรษกิจลงเป็นอย่างมากแม่สมัยกรุงธนบุรี จะมีการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจแต่ก็เป็นเพียงแก้ไขเฉพาะหน้า เนื่องจากเสร็จศึกสงครามกับพม่าไม่นาน ยังต้องปราบปรามหัวเมืองที่ตั้งตัวเป็นอิสระอีก ประชาชนหนีตายไปอาศัยตามป่าเขาไม่มีใครประกอบหน้าที่การงานตั้งปกติ ทำให้เกิดภาวะ "ข้าวยากแพงมากแพง" ผู้คนทุกข์เข็ญอย่างหนัก ดังมีรายงานของบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ชื่อ มงสิเออร์คอร ความว่า "ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวดูในพระราชธานี ได้พบเด็กเป็นอันมาก ซึ่งอดอยากอย่างที่สุด ในระหว่างที่ข้าวยากแพงมากแพงนั้น..."⁷

ต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัฐบาลประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจโดยสามารถหารายได้เป็นจำนวนมากมาใช้ในการปรับปรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ สภาพทางเศรษฐกิจมีความมั่นคง บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ อุดมด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารนานาชนิด มีเศรษฐกิจสมบูรณ์ ประชาชนประกอบอาชีพโดยสุจริต ร่วมมือกันในการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของชาติ กิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งนำรายได้มาสู่รัฐได้แก่ การเกษตร การอุตสาหกรรมขนัตน และการค้ากับต่างประเทศ ดังนี้

การเกษตรกรรม

แผ่นดินไทยสมัยรัตนโกสินทร์ สัมกับเป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองอย่างแท้จริง ด้วยเหตุที่แผ่นดินไทยของเรามีความอุดมสมบูรณ์สามารถเพาะปลูกได้ผลดี และมีความมั่งคั่งด้วยทรัพยากรจำนวนมาก ดังรายงานของจอห์น ครอว์ฟอร์ด * ตอนหนึ่งกล่าวว่า

... อาณาจักรอันกว้างใหญ่ไพศาลของกรุงสยามมีดินและการเพาะปลูกนานาชนิด ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะไม่ผิดที่จะกล่าวว่า ไม่มีประเทศใดในโลกที่อุดมสมบูรณ์เช่นนี้ เพราะไม่เคยจะอุดมไปด้วยเรธาตุ พืชพันธุ์ธัญญาหารและปศุสัตว์นานาชนิด แต่ยิ่งอุดมไปด้วยผลผลิตที่จะช่วยกระตุ้นใหม่การค้าพาณิชย์เกิดขึ้นและเป็นที่สนใจของชาวต่างชาติที่จะเข้าไปทำนกออาศัย...⁸

การเกษตรกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นมุ่งการเกษตรเพื่อการบริโภค ซึ่งเป็นลักษณะการผลิตส่วนใหญ่ของประเทศ และการเกษตรเพื่อการค้า ซึ่งมีอยู่มากในแถบภาคกลางและหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก การปลูกข้าวถือว่าเป็นพืชอาหารหลักที่ทุกครัวเรือนจะปลูกไว้เพื่อการบริโภคภายในของครอบครัว และเพื่อขายเป็นอากรค่านาให้แก่รัฐ เมื่อเหลือแล้วจึงนำออกขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น

รัฐบาลดูแลเอาใจใส่ต่อการปลูกข้าวจะเห็นได้จากการมีคำสั่งให้เจ้าเมืองต่าง ๆ ส่งรายงานจำนวนน้ำฝน น้ำท่า และต้นข้าวในช่วงฤดูการทำนามาให้รัฐบาลทราบอยู่อย่างสม่ำเสมอ หากไม่รายงานมาหรือนาน ๆ รายงานมาครั้งหนึ่ง รัฐจะถือว่าละเลยหน้าที่ความรับผิดชอบเป็นอย่างมาก นอกจากนั้น รัฐบาล

* จอห์น ครอว์ฟอร์ด นักการทูตชาวอังกฤษ เดินทางเข้ามาเจรจาเรื่องการค้าเมืองและการค้าในสมัยรัชกาลที่ 2 น้ำท่า หมายถึง น้ำในแม่น้ำลำคลอง

มักกำชับให้เจ้าเมืองช่วยจัดแจงกีดกันไพร่ราษฎรในภูมิภาคที่พอทำนาได้ปีละสองครั้ง ให้สามารถทำนาได้ปีละสองครั้ง หากพื้นที่ที่ว่างเปล่าอยู่ก็ให้เจ้าเมืองกรมการชักชวนไพร่ราษฎร บุคเบิกแผ้วถางพื้นที่เพื่อทำนาต่อไป ขนาดบางครั้งราษฎรขาดแคลนควายที่จะใช้ไถนาก็มีการแจกจ่ายควายให้ราษฎรยืมไปใช้ทำนา⁹

การเกษตรสมัยรัตนโกสินทร์มีลักษณะเหมือนในสมัยอดีตที่ผ่านมา กล่าวคือ มีการปลูกฝ้ายเพื่อใช้ทำเครื่องนุ่งห่มและมีการปลูกพืชสวนอื่น ๆ เช่น มะเขือ มะพร้าว หนาก กล้วย เป็นต้น ส่วนผักและผลไม้ราษฎรปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น นอกจากเหลือจึงคอยนำออกขายหรือเอาไปแลกกับสิ่งของอื่น ๆ ตามตลาดนัด นอกจากการเพาะปลูกแล้ว ราษฎรซึ่งดำรงชีวิตอยู่ในวิถีชีวิตการเกษตรนั้นมักจะเลี้ยงสัตว์พวกหมู เป็ด ไก่ ไข่ก้นเนื้อควาย และจะจับปลาตามแหล่งน้ำรวมทั้งหอยเต้าเพื่อใช้ทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ปั้นหม้อ ไห โอ่ง ต้มตะกั่วคราด เคี้ยว จอบ เสียม สานกระบุง กระจาด ตะกร้าและเครื่องใช้อื่น ๆ ในชีวิตประจำวัน งานหัตถกรรมเหล่านี้มีอยู่ทั่วไปในเกือบทุกหมู่บ้าน โดยราษฎรจะใช้เวลาว่างหลังจากการทำนาผลิตสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ และแต่ละหมู่บ้านมักจะผลิตตามความต้องการของชุมชน เมื่อมีเหลือใช้ก็จะนำออกขายแก่ชุมชนอื่น บางหมู่บ้านสามารถผลิตสิ่งของเครื่องใช้บางอย่างได้มาก จนกลายเป็นหัตถกรรมขนาดย่อมและมีการเรียกชื่อสินค้าตามชื่อหมู่บ้านที่ผลิต เช่น ตูมสามโคก จังหวัดปทุมธานี หมอบางตะนาวศรี จังหวัดนนทบุรี โอ่งราชบุรี เป็นต้น หรือไม่ก็เรียกชื่อหมู่บ้านตามชนิดของเครื่องใช้ที่ผลิต เช่น บานหม้อ บานทานลม ในกรุงเทพมหานคร และหมู่บ้านตีมีดอรัญญิก ในอยุธยา เป็นต้น¹⁰

การอุตสาหกรรมขนสก

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีการก่อตั้งของอุตสาหกรรมขนสกบางประเภทขึ้น โดยใช้กระบวนการผลิตแบบดั้งเดิมและอาศัยแรงงานคนเป็นหลักปัจจัยสำคัญ เช่น อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย อุตสาหกรรมท่อเรือสำเภา และอุตสาหกรรมเหมืองแร่ อุตสาหกรรมเหล่านี้มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจไทยในสมัยนั้นมาก ทั้งยังแสดงถึงความเจริญในการผลิตของไทยเราด้วย

อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายของไทยซึ่งเริ่มก่อตั้งขึ้นในต้นรัชกาลที่สองนั้น อาศัยแรงงานของชาวจีนอพยพหลังจากก่อตั้งขึ้นได้ขยายอย่างรวดเร็ว จนน้ำตาลทรายกลายเป็นสินค้าที่สำคัญของไทยในสมัยนั้น จากรายงานของครอว์ฟอร์ด ระบุว่า ชาวจีนอพยพเป็นผู้ริเริ่มนำเอาอ้อยมาทำเป็นน้ำตาลทราย โดยเริ่มทำกันอย่างจริงจังภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลในต้นรัชกาลที่สอง ประมาณ พ.ศ. 2353 น้ำตาลทรายที่ผลิตได้มีคุณภาพดี มีความขาวเทียบได้กับน้ำตาลทรายจากรัฐเบงกอลของอินเดีย ซึ่งมีชื่อเสียงในตลาดการค้าระหว่างประเทศขณะนั้น จนน้ำตาลทรายเป็นสินค้าออกในปริมาณสูง¹¹

อุตสาหกรรมการท่อเรือ เนื่องจากความต้องการเรือสำเภาเพื่อใช้ในการขนส่งสินค้าประกอบ

กับต้นตอเรือในประเทศไทยมีราคาถูกกว่าที่อื่น เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้อุตสาหกรรมต่อเรือสำเภาก่อตัวขึ้นในสมัยรัชกาลที่หนึ่ง โดยมีชาวจีนอพยพเป็นแรงงานหลักในการผลิต เช่นเดียวกับอุตสาหกรรมน้ำตาลทราย เรือสำเภาที่ต่อสำเร็จรูปแล้วเป็นสินค้าส่งออกที่มีชื่อเสียงอีกอย่างหนึ่งของไทยในสมัยนั้น การต่อเรือสำเภาเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว จนรัฐบาลเกรงว่าหากปล่อยให้ต่อเรือตามอำเภอใจจะทำให้ไม้ดี ๆ ถูกนำไปใช้ต่อเรือสำเภาเสียหมด เนื่องจากว่าในรัชสมัยนี้เป็นช่วงที่บูรณะบ้านเมืองมีการก่อสร้างและซ่อมแซมสถานที่ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ ใน พ.ศ. 2329 รัชกาลที่หนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ออกกฎหมายว่าด้วยค่าธรรมเนียมต่อและซ่อมแซมแปลงสำเภา ห้ามไม่ให้ต่อเรือตามอำเภอใจต้องขออนุญาตจากทางการก่อนเสมอ¹²

ส่วนอุตสาหกรรมเหมืองแร่เงิน มีการผลิตในเชิงพาณิชย์เพื่อการส่งออกในสมัยรัตนโกสินทร์ ตามรายงานของครอว์ฟอร์ดและหมิงสื่อ เล่าเรื่องกรุงสยาม ของสังฆราชปาลเลกัวซ์ กล่าวไว้ว่า ไทยมีสินแร่อยู่หลายชนิด ไคเก้ คับบุก ตะกั่ว ทองคำ ทองแดง พลวง สังกะสี เหล็ก และอัญมณีชนิดต่าง ๆ แต่สินแร่ที่การผลิตเพื่อการส่งออกมีเพียง 2 ชนิด คือ คับบุกและเหล็ก ตามหลักฐานที่มื่อมีการผลิตคับบุกเป็นสินค้าออกได้เริ่มทำกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และดำเนินเรื่อยมาในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยแหล่งผลิตสำคัญอยู่ที่เมืองกลางบนเกาะภูเก็ต ในสมัยรัชกาลที่หนึ่ง คับบุกนอกจากจะเป็นสินแร่ส่งออกสำคัญที่สุดของไทยแล้ว ยังเป็นแร่ที่ไทยใช้แลกเปลี่ยนสินค้าพวกอาวูรกับพ่อค้าตะวันตกด้วย โดยมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนผ่านพ่อค้าชาวอังกฤษ ชื่อ ฟรานซิส โลห์หรือพระยาราชนิกิตน์ * ซึ่งทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางซื้อหาอาวูรมาให้ไทยมาตั้งแต่สมัยธนบุรีแล้ว¹³

การค้ากับต่างประเทศ

การค้ากับต่างประเทศของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ หลักฐานชั้นต้นต่าง ๆ ได้ให้ข้อมูลอย่างเด่นชัดว่า ปริมาณการค้า ความหลากหลายและการเติบโตขยายตัวมากกว่าในสมัยอยุธยา จึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญยิ่งและนำรายได้จำนวนมากให้แก่ประเทศ ในสมัยรัตนโกสินทร์การค้าทางเรือกับต่างประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองและมีการเติบโตขยายตัวอยู่ในระดับสูง เพราะรัฐบาลให้ความเอาใจใส่อย่างมาก ประกอบกับมีการปรับปรุงการคมนาคมขนส่งทางเรือทั้งในคาบสมุทรมหาสมุทรและคุณภาพทำให้การขนส่งสินค้าต่าง ๆ ออกสู่ตลาดต่างประเทศ มีความสะดวกรวดเร็วมากขึ้นกว่าเดิมอีก ประการหนึ่งตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่สองเป็นต้นมา ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปได้ยุติสงครามอันเนื่องมาจากการปฏิวัติฝรั่งเศสและการตั้งอำนาจของจักรพรรดินโปเลียนแห่งฝรั่งเศส จึงหันมาสนใจติดต่อค้าขายกับประเทศทางตะวันออกมากขึ้น ทั้งยังมีการก่อตั้งเมืองท่าใหม่ ๆ ขึ้นหลายเมืองในภูมิภาคนี้ เช่น ปันง์ สิงคโปร์ เป็นต้น

* ฟรานซิส โลห์ (พ.ศ. 2288-2337) เป็นชาวอังกฤษที่ค้าขายอยู่เมืองกลางและตามเมืองท่าในรัฐมลายู

ส่วนในทางโครงสร้างและวิธิตำเนินการกำกับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แบบอย่างจากอยุธยาโดยเป็นการค้าผูกขาดที่ดำเนินการภายใต้ระบบพระคลังสินค้า เมื่อพิจารณาจากหลักฐานชั้นต้น กล่าวได้ว่าพระคลังสินค้าซึ่งเป็นองค์กรที่ควบคุมการค้ากับต่างประเทศมีวิวัฒนาการจาก "คลังสินค้า" ที่เก็บส่วยสิ่งของต่าง ๆ ในสมัยอยุธยาตอนต้น จนมาเป็นกรมพระคลังสินค้าที่มีการจัดระเบียบและวางกฎเกณฑ์เป็นระบบในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172 - 2199) และมีบทบาทสำคัญสืบเนื่องต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์

ลักษณะการค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น มีการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาหลายประการ ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างเด่นชัด ดังนี้

ประการแรก การเพิ่มขึ้นของปริมาณการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์จนทำให้สินค้าที่ได้จากระบบส่วย ไม่เพียงพอต่อความต้องการของตลาด รัฐบาลและผู้ประกอบการค้าคงหาซื้อเพิ่มจากราษฎรส่งผลให้ราษฎรเพิ่มผลผลิตของตน เพื่อนำมาขายให้แก่รัฐบาลและพ่อค้าเป็นการเพิ่มรายได้ของราษฎร

ประการที่สอง การที่สินค้าส่งออกมีความหลากหลายมากขึ้นทั้งสินค้าส่งผ่าน สินค้าพวกของป่า และสินค้าที่ต้องอาศัยแรงงานในการผลิต

ประการที่สาม ความเปลี่ยนแปลงทางด้านประเภทสินค้าของป่าเป็นสินค้าที่ต้องอาศัยแรงงานในกระบวนการผลิต ซึ่งได้แก่ สินค้าทางการเกษตรและสินค้าทางอุตสาหกรรมขั้นต้น สินค้าเหล่านี้มี อาทิ ฝ้าย พริกไทย ยาสูบ อ้อย หนาก มะพร้าว ปลาแห้ง เนื้อเค็ม เกลือ ดีบุก เหล็ก น้ำตาลทราย เรือสำเภา และชิ้นส่วนของเรือสำเภา เป็นต้น

แม้โครงสร้างและวิธิตำเนินการกำกับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ จะยึดรูปแบบในสมัยอยุธยา แต่ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงบ้างในด้านการจัดองค์กรและการผ่อนคลายการค้าผูกขาดสินค้าต้องห้าม และในช่วงครึ่งแรกของสมัยรัชกาลที่สาม ได้ผ่อนคลายถึงขั้นยกเลิกการค้าผูกขาดสินค้าออกทั้งหมดสภาพการค้ากับต่างประเทศที่ค่อนข้างเสรี มีส่วนสำคัญในการช่วยกระตุ้นให้การกำกับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดำเนินไปอย่างคึกคัก และมีการเติบโตขยายตัวอยู่ในระดับสูง¹⁴

ผลประโยชน์ที่ได้จากการค้า

พระราชพงศาวดารได้บรรยายละเอียดเกี่ยวกับผลประโยชน์ ที่ได้จากการค้าขายกับต่างประเทศไว้ 5 ประการ¹⁵ คือ

1. ค่าเบ็กรอง เป็นค่าอนุญาตให้เรือเข้ามาค้าขาย เก็บภาษ่นี้มากน้อยตามขนาดเรือ
2. เก็บภาษีสินค้าขาเข้า

3. เก็บภาษีสินค้าขาออก
4. กำไรได้จากคลังสินค้าของหลวง
5. อำนาจเลือกซื้อของหลวงสำหรับใช้ในราชการ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งสามอย่าง ได้แสดงให้เห็นถึงระดับถึงสภาพเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์
 ว่ามีเศรษฐกิจสมบูรณ์ ด้วยความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร ความเจริญในการผลิตอุตสาหกรรมขั้นต้น และการ
 ขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศ กิจกรรมทั้งสามนํารายได้มาสู่ประเทศเป็นทรัพย์สินจำนวนมาก
รายได้และรายจ่ายของรัฐ

สมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการฟื้นฟูและปรับปรุงบ้านเมืองในหลาย ๆ ด้าน จึงจำเป็นต้องใช้
 จ่ายเงินทองเป็นจำนวนมาก ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเป็นปัญหาใหม่ที่ต้องพิจารณาหาทางแก้ไข ซึ่งรัฐ-
 บาลในสมัยรัตนโกสินทร์ก็สามารถฝ่าฟันอุปสรรคทางเศรษฐกิจมาได้ด้วยดี เพราะสามารถแสวงหาราย
 ได้และใช้รายจ่ายของรัฐอย่างเหมาะสมจนสามารถสร้างบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ประชาชนก็มีความม
 เย็นเป็นสุข

รายได้ของรัฐบาลในสมัยรัตนโกสินทร์อาจจัดเป็นหมวดใหญ่ ๆ ได้ 2 หมวด โดยหมวด
 แรกเป็นรายได้จากการเกณฑ์แรงงาน ส่วยต่าง ๆ ค่าผูกมัด อากศ ภาษีศุลกากร ฤชา ของขวัญ และเครื่อง
 ราชบรรณาการ ส่วนอีกหมวดหนึ่งเป็นรายได้จากการค้ากับต่างประเทศ ในสมัยรัชกาลที่หนึ่งมีภาษีอากรอยู่
 หลายอย่างเป็นหลัก เช่น ภาษีสู่ราบอนเบี้ย ขนอนตลาด ค่าน้ำ อากศสมัตสร อากศสวน อากศนา(เก็บเป็น
 ทางข้าว) ในรัชกาลที่สอง เพิ่มการเก็บภาษีอากรอีกหลายอย่าง เช่น อากศรังนก ผ่าง ต้มูก พริกไทย
 และในรัชกาลที่สาม ก็เพิ่มการเก็บภาษีอากรอีกหลายอย่าง เช่น อากศบอนเบี้ยเงิน อากศหอย ภาษีเบ็ดเสร็จ
 ลงสำเภา ภาษีของทองทรมก้อย่าง เกลือ น้ำกัมมะเพชราว ผืน จาก ไม้ไผ่ ชุง ฝ่าย ยาสูบ ปอ คราม
 น้ำตาลทราย น้ำอ้อย ปูน ไร่ เขียนไซ เป็นต้น ภาษีทั้งหลายเหล่านี้ส่วนใหญ่หลายอย่างจัดเก็บด้วยวิธีเจ้า
 ภาษีผูกขาด เป็นการจัดเก็บภาษีวิธีใหม่ที่ไทยเราเพิ่งนำมาใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์ คือรัฐบาลไดมอบให้
 พ่อค้าจีนผูกขาดเก็บภาษีแทนทางการ คานรัฐบาลไทยก็ได้ภาษีเพิ่มขึ้นมากโดยไม่ต้องละเมิดสัญญาเบอรนซึ่ง
 อนุญาตให้ชาวต่างชาติเขามาค้าขายได้อย่างเสรี

ในด้านรายจ่ายของรัฐนั้นส่วนใหญ่มักจัดสรรตามพันธะทางสังคมและศาสนา และอาจจะแยก
 รายจ่ายของรัฐในสมัยรัตนโกสินทร์ได้เป็น 3 ด้านใหญ่ คือ ด้านศาสนา ซึ่งประกอบด้วยค่าใช้จ่ายในการ
 บำเพ็ญพระราชกุศลของพระมหากษัตริย์ เช่น การถวายผ้าพระกฐิน การตั้งโรงพยาบาล และงานพระราชกุศล

อื่น ๆ นอกจากนั้นยังใช้จ่ายในด้านการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ การสร้างพระพุทธรูป และลารชำระพระไตรปิฎก เป็นต้น ด้านราชสำนักก็มีรายจ่ายอยู่มากตั้งแต่การสร้างและซ่อมแซมพระบรมมหาราชวัง การสร้างและบูรณะวังอื่น ๆ พระราชทานเบี้ยหวัดเงินเดือนแก่เจ้านายทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน การต่อเรือพระที่นั่ง การสร้างเครื่องราชกกุธภัณฑ์ และการใช้จ่ายในพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น การโส-กันต์ การทรงคนวชิ และการพระเมรุ เป็นต้น สำหรับอีกด้านใดแก่ ด้านราชการแผ่นดิน ที่สำคัญใดแก่ การสร้างและทะนุบำรุงบ้านเมือง การสร้างป้อมปราการ กำแพงเมือง ถนนหนทาง ชุกคลอง คูเมืองและอ่างเก็บน้ำ ยังมีรายจ่ายในด้านการทำสงครามกับต่างชาติ การรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ การติดต่อกับต่างประเทศ การพระราชทานเครื่องยศ การพระราชทานเบี้ยหวัด การปูนบำเหน็จ และการพระราชทานเคราะห์หอนแสนนาง

การประสบความสำเร็จในการแสวงหารายได้ ซึ่งนำมาจากทางการเกษตร อุตสาหกรรม และ การค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้รัฐมีรายได้มาใช้จ่ายในการสร้างบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งสอดคล้องกับการใช้จ่ายต่าง ๆ ในสมัยนั้น เพื่อต้องการที่จะทำให้บ้านเมืองกลับมีความมั่นคงเข้มแข็ง เป็นปึกแผ่นขึ้นอีกครั้ง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าผลจากทางด้านเศรษฐกิจที่เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในสมัยธนบุรี มีความเป็นเศรษฐกิจสมบูรณ์ ทำให้สามารถปรับปรุงในด้านอื่น ๆ ได้ดีขึ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนดินธรรมแผนดินทอง ทางคานส์คม

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของสังคมนิยมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ก็คือ ความร่มเย็นเป็นสุขในสังคมนั้น ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ด้วยความรวมแรงร่วมใจกันของทุกส่วนในโครงสร้างทางสังคม แม้สังคมนิยมนั้นจะใช้รูปแบบอย่างตามอุฎยาเป็นส่วนใหญ่ แตกมีการปรับปรุงแก้ไขพัฒนาให้สภาพสังคมสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ในยุคหนึ่ง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคหนึ่งมีผลในการปรับปรุงบ้านเมืองในสมัยต่อมา หลังจากการเข้ามาของอารยธรรมตะวันตก ผลของการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ ได้ทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข จึงกล่าวได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงไปเพื่อสร้างความเป็น แผนดินธรรมแผนดินทอง

ความร่มเย็นเป็นสุขที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นผลที่มาจาก การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ประสานสอดคล้องกัน ระหว่างสังคตต่าง ๆ ได้แก่ โครงสร้างทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยคนหาเหล่า คือ กษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ไพร และทาส เมื่อคนเหล่านี้รับบทบาทหน้าที่ตามศักดิ์หน้าที่ของตนด้วยดี และเป็นโอกาสที่ดีที่โลกทัศน์ของชนในสมัยนั้นเปลี่ยนไปให้ความสนใจกับการศึกษา มีความคิดเป็นเหตุเป็นผลขึ้นทำให้ สามัญชนสามารถเลื่อนฐานะของตนเองเป็นขุนนางได้ แนวคิดทางการเมืองก็เปลี่ยนใหม่ โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ การจัดการปกครองเป็นระเบียบ บ้านเมืองจึงร่มเย็นเป็นสุข

โครงสร้างทางสังคม

สมัยรัตนโกสินทร์โครงสร้างของสังคมไทยมีความสัมพันธ์กับระบบการปกครอง โดยองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของอาณาจักรอยู่ในตำแหน่งสูงสุดของสังคม รองลงมาก็เป็นบุคคลสี่กลุ่มใหญ่ คือ เจ้านาย ขุนนาง ไพร และทาส โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้เชื่อมโยงคนในสังคมเข้าด้วยกัน การจัดระบบของสังคมใช้ระบบ "ศักดินา" เป็นพื้นฐานสำคัญ

พระมหากษัตริย์

สมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่อง เทวราชาตามลัทธิพราหมณ์ได้ถูกแปรเปลี่ยนมาเป็นคติที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเปรียบเสมือนที่รวมแห่งกฎหมาย และการที่พระมหากษัตริย์จะทรงใช้อำนาจปกครองตามหลักจริยธรรมในพุทธศาสนาจะเป็นหลักประกัน ว่าพระองค์จะทรงไม่กระทำการใด ๆ อันเป็นการละเมิดกฎหมาย พระมหากษัตริย์ในสมัยนี้ทรงบำเพ็ญพระองค์ประดุจพระโพธิสัตว์ อันสืบเนื่องมาจากแนวคิดเรื่องการเป็นธรรมราชา

กษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ทรงบำเพ็ญพระองค์ประคองพระโพธิสัตว์ คอยช่วยเหลือเหล่า
ประชาราษฎรและลดพระองค์ลงมาใกล้ชิดกับราษฎรมากกว่ากษัตริย์แบบเทวราชาในสมัยอยุธยา อาทิ เช่น
ในสมัยรัชกาลที่สอง ทรงห้ามยิงลูกปืนขึ้นดาดฟ้าเพื่งหมามองพระมหากษัตริย์ เวลาเสด็จพระราชดำเนินผ่าน
ในสมัยรัชกาลที่สาม โปรดให้มกลองเกรววินัจฉัยไว้เพื่อให้ประชาชนเข้ามาคัดถวายฎีกา เหตุเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ยุคนี้ทรงเป็นปิตุราชทรงดูแลราษฎรประคองบิดาปกครองบุตร

เจ้านาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อสถาปนาราชวงศ์จักรีนั้น ทรงแต่งตั้งพระญาติทั้งหมด 11 พระองค์ให้ทรงกรม¹⁷ ต่อกันมา 11,000 ถึง 50,000 ไร่ เป็นการแบ่งอำนาจให้ครอบครองควบคุมกำลังคน กรมที่สำคัญมีอำนาจรองจากกษัตริย์คือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มหาอุปราช ยศของเจ้านายมีสองประเภท คือ สุกุลยศ กับ อีสริยยศ สำหรับสุกุลยศในสมัยรัตนโกสินทร์มีสามตำแหน่ง คือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า ส่วนอิสริยยศพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ทรงแต่งตั้ง อีสริยยศที่สูงที่สุด คือ มหาอุปราช

ขุนนาง

ขุนนาง คือ ข้าราชการที่ต่อต่อกันมา 400 ไร่ขึ้นไป ถึง 10,000 ไร่ มีฐานะเป็นมูลนายที่จะมีไพร่ไว้ในครอบครองได้ ขุนนางเป็นกลุ่มบุคคลที่ช่วยเหลือราชการของพระมหากษัตริย์ให้สามารถปกครองอาณาจักรได้อย่างมีเสถียรภาพ สงครามในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรีได้คร่าชีวิตขุนนางไปเป็นจำนวนมาก ดังนั้น จึงมีการตั้งบุคคลากรให้เขาคำรงตำแหน่งใหม่เป็นจำนวนมาก ดังจะปรากฏได้จากมี "คำปรึกษาตั้งข้าราชการในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1"¹⁸ ซึ่งได้แต่งตั้งบุคคลเขาคำรงตำแหน่งต่าง ๆ การขาดแคลนบุคลากรเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงแก้ไข โดยยกเล็กกฎเกณฑ์คุณสมบัติของผู้เข้าเป็นขุนนาง โดยเปิดโอกาสให้สามัญชนที่ที่มีความประพฤติดีมีความรู้ดีเข้าเป็นขุนนางได้

ไพร่

ไพร่ ซึ่งเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศมีความสำคัญมากในสังคมไทย ไพร่ คือ ชายที่เป็นสามัญชน (ยกเว้น ภิกษุสงฆ์) ทุกคนอายุตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไป จนถึง 60 ปี ที่กฎหมายบังคับให้ต้องขึ้นสังกัดกับมูลนาย ถือกันว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของไพร่พลที่วราอาณาจักร ดังมีปรากฏในพระราชกำหนดในปี พ.ศ.2328 ว่า ทนายสำคัญของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อราษฎรของพระองค์ คือ ต้องให้ความคุ้มครอง

และเพื่อเป็นการตอบแทนความคุ้มครอง ที่ได้จากพระมหากษัตริย์หน้าที่ของราษฎรก็คือ ต้องถวายการรับใช้ราชกิจของพระองค์ ในทางปฏิบัติพระมหากษัตริย์ทรงแจกจ่ายไพร่พลให้อยู่ใต้การปกครองดูแลของข้าราชการ มีการกำหนดโทษข้าราชการซึ่งไม่ดูแลเอาใจใส่ผู้คนที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้ดูแล ในสมัยรัตนโกสินทร์ ระบบไพร่มีความสำคัญทั่วไปฐานะของไพร่ดั่งนี้ คือ ได้รับการผ่อนปรนให้ทำงานน้อยลงในรัชกาลที่หนึ่งไพร่หลวงได้เข้ารับราชการเพียงปีละสี่เดือน และต่อมาในช่วงรัชกาลที่สองก็ประกาศให้ไพร่หลวงเข้ารับราชการเพียงปีละ 3 เดือนเท่านั้น ด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ ที่ต้องการให้ไพร่ได้ช่วยผลิตสินค้าเพื่อขายสู่ตลาดมากขึ้น

ทาส

พลเมืองอีกประเภทหนึ่งในสังคมไทยที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน คือ ทาส ตามกฎหมายลักษณะทาสว่ามีอยู่ถึง 7 ประเภทด้วยกัน คือ ทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสไค้มาแต่บิดามารดา ทาสมีผู้ให้ ทาสช่วยมาจากคนอันต้องทัณฑ์โทษ ทาสได้ไว้ในกาลเมื่อชวาทมากแพง และทาสเชลยศึก¹⁹ ทาสเป็นของนายเงินและมีหน้าที่ต้องรับใช้ผูกพันกับนายเงินตลอดชีวิต อย่างไรก็ตาม บางทลวงบัลเลอแก้วก็กล่าวว่า ทาสในเมืองไทยได้รับการปฏิบัติเลี้ยงดูอย่างดีด้วยมนุษยธรรม²⁰ ทาสรับใช้นายในงาทั่ว ๆ ไปจะมีฐานะดีและจะได้รับการยกเว้นจากการถูกเกณฑ์แรงงานให้หลวง

โลกทัศน์ของคนในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ โลกทัศน์ และค่านิยมแบบอยุธยา ซึ่งปรากฏอยู่ในหมู่คนไทยแต่สภาพสังคมและสภาพเศรษฐกิจที่แตกต่างไปจากสมัยอยุธยา ทำให้คนในสมัยรัตนโกสินทร์มีโลกทัศน์และค่านิยมบางอย่างแตกต่างไปจากสมัยอยุธยา กล่าวคือ ในสมัยรัตนโกสินทร์หลังสถาปนาของมณฑลมีมากดังจะเห็นได้จากคัมภีร์ "ไตรโลกวินิจฉัย" ที่เรียบเรียงขึ้นในสมัยรัชกาลที่หนึ่ง นอกจากการที่จะอธิบายปรากฏการณ์ของธรรมชาติและสังคม เช่นเดียวกับคัมภีร์สุตราและไตรภูมิกลาแล้ว ยังเน้นให้เห็นความสำคัญของมณฑลใหญ่จักใช้เหตุผลและปัญญา พิจารณาความรู้และความจริง การนับถือพุทธศาสนาที่นับถือหลักธรรมมิใช่ตัวบุคคลหรือพิธีกรรมที่ห่อหุ้มอยู่ ดังนั้น ในสมัยรัตนโกสินทร์จึงเกิดความคิดแบบมนุษยนิยม สังคมนิยม และเหตุผลนิยมปรากฏอยู่ในสังคม²¹

สำหรับการศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ รูปแบบการศึกษายังคงเป็นการศึกษาตามแบบจารีตของสมัยอยุธยา โดยการศึกษาจะมีสามขั้นตอน คือ การศึกษาอักษรวิธี การบวชเรียน และการศึกษาวิชา

การปกครองสมัยรัตนโกสินทร์

การจัดระเบียบการปกครองที่ใช้ในการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น รัชกาลที่หนึ่งทรงนำแบบอย่างจากที่เคยใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยามาใช้อีก เพราะข้าราชการล้วนแต่เป็นคนที่เคยอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น และการปกครองตามทศพิธราชธรรมก็เหมาะสมกับจำนวนพลเมืองของอาณาจักรไทยในขณะนั้นด้วย อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงโปรดฯ ให้มีการปรับปรุงแก้ไขในบางเรื่อง ฉะนั้น จึงมีโครงสร้างแบบการปกครองจากอยุธยาทุกประการ แต่เปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์

โดยพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในตำแหน่งสูงสุดในการปกครองประเทศ และมีตำแหน่งรองลงมา ก็คือ พระมหากุปราช ซึ่งเป็นเจ้าวังหน้ามีตำแหน่งเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์มักทรงสถาปนาพระอนุชาให้ดำรงตำแหน่งมหากุปราช เช่น ในรัชกาลที่หนึ่งและสอง แต่ในสมัยรัชกาลที่สาม ผู้ทรงได้รับตำแหน่งมหากุปราช คือ พระปิตุลา

การปกครองส่วนกลาง มีอัครมหาเสนาธิบดีแยกออกเป็นฝ่ายทหารเป็น สมุหพระกลาโหม มีอำนาจบังคับบัญชาเมืองฝ่ายใต้ทั้งด้านการทหารและการพลเรือน เสนาบดีคือ เจ้าพระยามหาเสนา ส่วนอัครมหาเสนาธิบดีฝ่ายพลเรือนมีตำแหน่ง สมุหนายก มีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทั้งด้านการพลเรือนและการทหาร เสนาบดีคือ เจ้าพระยาจักร์

ส่วนตำแหน่งรองลงมามีอีกสี่ตำแหน่ง รวมเรียกว่า เสนาบดีจตุสดมภ์ ประกอบด้วย เสนาบดีกรมเวียงหรือกรมเวียง มีหน้าที่ดูแลภายในพระนคร เสนาบดีกรมวัง มีหน้าที่ดูแลภายในพระบรมมหาราชวัง และพิจารณาคดีแพ่ง เสนาบดีกรมพระคลัง มีหน้าที่เป็นพนักงานรับจ่ายและเก็บรักษาพระราชทรัพย์ รวมทั้งติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ และเสนาบดีกรมมา มีหน้าที่บังคับบัญชาเกี่ยวกับรักษานาหลวง เก็บภาษีชาวพิจารณาคดีเกี่ยวกับนาหรือสัตว์ที่ใช้ทำนา

หน้าที่ราชการทั้ง 6 ตำแหน่งนี้ ตามคติสังครามักต้องเป็นแม่ทัพนายกองคุมกองทัพออกต่อสู้ชาติศึก เพื่อป้องกันอาณาจักรเหมือนกัน ยามปกติก็ปฏิบัติราชการตามหน้าที่ เมื่อมีราชการต้องปรึกษากัน ต้องให้ปรึกษากันในที่ประชุมเสนาบดี ซึ่งมีสมเด็จพระมหากษัตริย์หรือผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นประธาน สมาชิกในที่ประชุมประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ บางพระองค์บางท่านเข้าร่วมประชุมด้วย การประชุมดังกล่าวเรียกว่า ลูกขุน ณ ศาลา คำที่ปรึกษากันในที่ประชุมแล้วเรียกว่า คำลูกขุนปรึกษา

ตำแหน่งใหม่ทั้งเริ่มมีในสมัยรัตนโกสินทร์ก็คือ การแต่งตั้งเจ้านายให้ทรงกรม ซึ่งเท่ากับมอบอำนาจให้ควบคุมไพร่ ทลายความวุ่นวายและความมั่งคั่งและมีอำนาจ เพื่อเป็นพระเกียรติยศและเป็นประโยชน์แก่ราชการแผ่นดิน หน้าที่เป็นลักษณะที่รักษาราชการแผ่นดินและให้คำปรึกษา เสนาบดีกระทรวงทบวงกรมชั้น

เฉพาะ มิวต์และพระราชวังเป็นสถาบันสำคัญในการให้การศึกษา เนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป
ชั้นชนไพร่ทมิความรู้อย่างอักษรวิธและความรู้ความสามารถในวิชาเฉพาะ จึงมีโอกาสเข้ารับราชการและ
เลื่อนฐานะมาเป็นขุนนางได้ ฉะนั้น การนิยมในการศึกษาเพื่อให้อานอกเข่นได้ขยายวงกว้างขึ้น

แนวคิดทางการเมือง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพยายามชี้ให้เห็นถึงความ
จำเป็น ในการสถาปนาอาณาจักรและพระราชวงศ์ใหม่ เหตุผลที่ทรงนำมาใช้ คือ หลักธรรมของพุทธศา-
สนา การสร้างสถิตินับชอบธรรมจึงเป็นความจำเป็นของพระองค์ ศักดิ์ธรรมราชาหรือจักรพรรดิราชที่เค
ได้รับการปลุกฝังกันมาแล้ว ในสำนักของคนไทยทั้งในกลุ่มชนชั้นปกครองและสามัญชน จึงเป็นสิ่งสำคัญ

คนในสมัยรัตนโกสินทร์ คิดเกี่ยวกับกษัตริย์และรัฐว่า จะต้องช่วยผดุงธรรมของพระพุทธศาสนา
ไว้มีความคิดเกี่ยวกับสิทธิธรรมของการเป็นกษัตริย์ที่ ว่าอยู่ที่การทำนุบำรุงพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้สถิติน
ชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ขององค์ปฐมบรมราชจักรวงศ์ คือ การทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ซึ่ง
สอดคล้องกับสภาพของสังคมไทยที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา และกำลังประสบกับภาวะความเสื่อม
โทรมของพุทธศาสนามาตั้งแต่เสียกรุงฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงนำเรื่องการทำนุบำรุง
พุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์ในการสร้างรัฐของพระองค์ ดังทรงแสดงพระราชปณิธานไว้ในพระราชพิธี
เรื่อง "นिरาสาทินแดง" ตอนหนึ่งว่า

"ตั้งใจจะอุปถัมภก

ยอขยพระพุทธศาสนา

จะป้องกันขอบเขตที่สมา

รักษาประชาชนและมนตรี"²²

พระมหากษัตริย์จะทรงยึดกฎแห่งพระธรรมศาสตร์ เป็นหลักในการปฏิบัติพระองค์คือด้วย พระ
มหากษัตริย์องค์แรก ๆ แห่งราชวงศ์จักรี ทรงถือปฏิบัติตามกฎหมายอยู่ในพระธรรมศาสตร์และได้ทรงปฏิบัติ
ตามหน้าที่ ในทำนองเดียวกับตำนานเรื่อง จักรพรรดิผู้ทรงหมั่นความพระธรรมจักร หน้าที่ขององค์พระ
มหากษัตริย์ตามที่กำหนดไว้ในพระธรรมศาสตร์ คือ ทรงเป็นองค์อุปถัมภกศาสนาคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์
และให้ความยุติธรรม²³

ส่วนพระราชภาระของพระมหากษัตริย์ เกี่ยวกับการปกป้องคุ้มครองราษฎรมีอยู่สองประการ คือ
ประการแรก การรวบรวมและนำกองทัพเข้าต่อสู้ราชศัตรู ประการที่สอง การป้องกันภัยอันตรายทั้งหลาย
อันหนึ่งเกิดคอหริยสันและชีวิตของราษฎร กล่าวโดยสรุป แนวความคิดในการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์
คือ การทำนุบำรุงพุทธศาสนา กษัตริย์ที่จะทรงเป็นอุปถัมภกและดำรงไว้ซึ่งธรรมทางพุทธศาสนา ด้วยคติการ
เป็นธรรมราชาหรือจักรพรรดิราช

การปกครองส่วนภูมิภาคหรือหัวเมือง โปรดให้แบ่งการปกครองเป็นดังนี้

1. หัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันตก สหุพระภคลาโหมคุณแลปกครอง รวมทั้งหมด 20 เมือง คือ สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ไชยา หลังกสวน ชุมพร ปทิว คลองวาน กูย ปราณ ตะนาวศรี มะริด กระตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง พังงา ถลาง กาญจนบุรี ไทรโยค และเพชรบุรี

2. ไทกรมหา (ในกรมพระคลัง) ปกครอง 9 เมือง คือ เนทบุรี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม สาครบุรี ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี ตราก คือหัวเมืองริมแม่น้ำและทะเล ส่วนใหญ่อยู่ทางชายทะเลภาคตะวันออก มีเรือไปมาค้าขายมาก

3. ให้สมุหนายกมหาดไทย ดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ ส่วนละแวกเขิงเทรา (ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ในแถบหน้าจะชนตอกรมท่า) แตะชนอยู่ฝ่ายมหาดไทยมาแต่เดิม ก็คงให้ชนมหาดไทยต่อไป หัวเมืองทั้งหมด เหล่านี้แบ่งออกเป็นหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองชั้นในเป็นหน่วยปกครองที่อยู่ใกล้เมืองหลวง ข้าราชการผู้ใหญ่ของเมืองเหล่านี้อยู่ในตำแหน่งเจ้าเมืองหรือผู้รั้ง เป็นเพียงหัวเมืองจัตวา

ส่วนหัวเมืองชั้นนอก จัดแบ่งเป็นเมืองชั้นเอก ชั้นโท และชั้นตรี ตามขนาดและความสำคัญของเมือง แต่ละเมืองอาจมีเมืองเล็ก ๆ ขึ้นอยู่ในอาณาเขตของตน หัวเมืองชั้นนอกที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระราชวงศ์ หรือขุนนางชั้นสูงออกไปเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง มีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิขาดต่างพระองค์ทุกอย่าง มีกรมการเมือง พนักงานปกครองคล้ายคลึงกับในราชธานี

ประเทศราช เขตปกครองในพระราชอาณาจักรที่ถือว่าเป็นประเทศราชขึ้น คือ แคว้นแควนที่มีประชาชนพลเมืองเป็นชนชาติอื่น มีเจ้าของตนเองเป็นกษัตริย์ปกครอง จึงเป็นแต่ยอมถวายความสวามิภักดิ์เป็นข้าขอบขัณฑสีมาอาณาจักรของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม มีเครื่องราชบรรณาการและดอกไม้ทองเงินถวายเป็นประจำ เครื่องราชบรรณาการนั้นไม่จำกัดว่าจะเป็นอย่างใด หากเป็นโอกาสพิเศษ เช่นในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก็อาจมีบรรณาการพิเศษที่มีจำนวนมาก ราคาแพงเป็นประจำก็สุดแต่อัธยาศัยฝ่ายเมืองประเทศราชจะเห็นสมควรและที่พระราชทานบำเหน็จรางวัลตอบแทนในคุณความดีนั้น ประเทศราชจึงปกครองตนเองโดยเต็มที่ ขึ้นอยู่ต่อไทยเพียงในนาม²⁴

สภาพโครงสร้างทางสังคม โลกทัศน์ แนวคิดทางการเมือง และการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้เราเข้าใจถึงเหตุที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามโครงสร้างทางสังคม โดยมีการจัดระเบียบการปกครองคอยควบคุมอีกที ส่วนในด้านโลกทัศน์และแนวคิดทางการเมืองที่เปลี่ยนไปในทางพัฒนาชนกว่าสมัยก่อน เมื่อถึงสัณฐานมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีทางสังคมเป็นอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุข มีความสงบสุขเพื่อเป็นหลักประกันในการรักษาระเบียบของสังคม จึงมีการชำระกฎหมายใหญ่พิธีธรรมขึ้น

การชำระกฎหมาย

เพื่อเป็นหลักในการปกครองอาณาจักรและจัดระเบียบของสังคม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดฯ ให้รวบรวมและชำระพระราชกำหนดกฎหมายที่เข้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยา การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองทำให้กฎหมายกระจัดกระจายไปในที่ต่าง ๆ ถึงแม้จะมีการเก็บรวบรวมในสมัยพระเจ้าตากและคอนตันของรัชกาล แต่ปรากฏว่ากฎหมายมีข้อผิดพลาดและไม่ไต่ความยุติธรรม

ทรงให้ชำระกฎหมายขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2347²⁵ สาเหตุเกิดจากเจ้าพระยาคลัง(หน) กราบทูลว่า มีราษฎรคือ นายบุญศรี ช่างเหล็กหลวง มาฟ้องร้องว่าถูกพิพากษาในภรรยาฟ้องหาใด หง ๆ ที่ตนไม่มีความผิด จึงมีพระราชดำริว่า หมิงนอกใจช่วยแฉวม่าฟ้องหาชาย ลูกขุนปรึกษาให้พยานใดเห็นไม่ยุติธรรมจึงให้แต่งตั้งคณะชำระกฎหมายขึ้น 11 คน ประกอบด้วย อาลักษณ์ 4 คน ลูกขุน 3 คน และราชบัณฑิต 4 คน ทำการชำระพระราชกำหนดบทพระอัยการ²⁶ อันมีอยู่ในหอหลวงตั้งแตพระธรรมศาสตร์ เป็นต้น ให้ถูกต้องตามบาลีและมีหลักเขียน คณะกรรมการเป็นผู้แก้ไขรายละเอียดเท่านั้นและให้กราบทูลปรึกษาพระมหากษัตริย์ในประเด็นสำคัญ และการแก้ไขครั้งสุดท้ายก็ตงเป็นพระราชวินิจฉัยขององค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น

การชำระกฎหมายครั้งนี้ ใช้เวลา 11 เดือน สำคัญในกฎหมายฉบับนี้เป็นต้นบัญญัติของกฎหมายเก่ากรุงศรีอยุธยา ซึ่งประกอบด้วยพระธรรมศาสตร์และราชศาสตร์จำนวนกว่าพันบท และรวมทั้งพระราชกำหนดที่ตราขึ้นใหม่ในรัชกาลหนึ่งด้วย เมื่อชำระกฎหมายและจัดเป็นหมวดหมู่เรียบร้อยแล้วโปรดฯ ให้อาลักษณ์คัดลอกไว้สามฉบับ ประทับตราพระราชสีห์อันเป็นตราประจำของสมุหนายก ตราพระคชสีห์อันเป็นตราประจำของสมุหพระกลาโหม และตราบัวแก้วซึ่งเป็นตราประจำของกรมพระคลัง ไว้ทุกเล่มเป็นสำคัญ การที่จะพิจารณาพิพากษาคัดความตงฉบับที่ประทับตราทั้งสามมา จึงจะถูกตงเชื้อคือได้ กฎหมายทั้งสามฉบับเก็บไว้ที่ห้องเครื่องสำหรับพระมหากษัตริย์ 1 ฉบับ หอหลวง 1 ฉบับ และศาลาหลวงสำหรับลูกขุน 1 ฉบับ กฎหมายนี้เรียกกันว่า "กฎหมายตราสามดวง" ใช้เป็นกฎหมายสำหรับการปกครองบ้านเมืองทั่วราชอาณาจักร ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของสมุหนายก สมุหพระกลาโหม และกรมคลัง ใช้เป็นหลักในการปกครองอาณาจักร ตั้งแต่สมัยรัชกาลหนึ่ง มาจนถึงกลางสมัยรัชกาลที่ห้า เว้นแต่มีการปฏิรูปกฎหมายและการศาลแล้ว จึงยกเลิกการใช้กฎหมายตราสามดวง

นอกจากความเจริญรุ่งเรืองทางสังคมและเศรษฐกิจในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จะมีความเป็นแผนดินธรรมแผนดินทองแล้ว ใต้อการพัฒนาคานของจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาในคานวัตถุและคานอื่น อีกด้วย

แผนดินธรรมแผนดินทอง ทางด้านจิตใจ

การพัฒนาบ้านเมืองให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองเป็นการพัฒนาตัวควบคู่กับการพัฒนาจิตใจ พระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ทั้งสามพระองค์ นอกจากจะทรงเป็นผู้นำทางด้านวัตถุ คือ ทรงนำพระราชกรณียกิจและพัฒนายุทธศาสตร์บ้านเมืองให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมแล้ว พระองค์ทรงเป็นผู้นำทางด้านพัฒนาจิตใจด้วย กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ทรงส่งเสริมการวรรณคดี นาฏกรรม และศิลปกรรม พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีของประเทศ เช่น การทำบุญพระราชพิธีที่สำคัญต่าง ๆ ครั้นกรุงศรีอยุธยา และสร้างสรรค์บ้านเมืองให้ผูกพันอยู่อย่างผู้มีวัฒนธรรม คือ มีจรรยา มารยาท เคารพศรัทธาในศาสนา จึงทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

วรรณคดีและศิลป์

คนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นผู้มีจิตใจ ความคิด และจินตนาการที่ดี ดังปรากฏ การแสดงออกของจิตใจที่ถ่ายทอดผ่านสื่องานต่าง ๆ อาทิ เช่น วรรณคดีซึ่งเป็นวัฒนธรรมสำคัญแขนงหนึ่งของชาติที่จะซาบซึ้งใจได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตให้ช่วยกันรวบรวมบทกวีวรรณคดีของชาติขึ้นมาใหม่ตามถนัดของแต่ละบุคคล แม้พระองค์เองก็ทรงสามารถในการประพันธ์ ผลงานพระราชนิพนธ์มีหลายเล่ม เช่น เพลงยาวรบทพม่าที่ท่าดินแดง (นิราศท่าดินแดง) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ บทละครเรื่องอุณรุฑ อโศก กาหลง เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นกวีที่สำคัญที่สุดพระองค์หนึ่ง วรรณคดีของชาติรุ่งเรืองสมากในรัชกาลนี้ถือว่าเป็น "ยุคทองของวรรณคดี" ในช่วงรัตนโกสินทร์ พระราชนิพนธ์ที่สำคัญ คือ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน บทละครเรื่องอโศก บทละครเรื่องรามเกียรติ์ บทละครเรื่องไชยเชษฐา กวี ไกรทอง มณีพิชัย สังข์ทอง กาพย์เห่เรือ บทพากย์ โขนคอน นาคบาท และนางลอย ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเจริญตามรอยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ ในด้านการสนับสนุนอักษรศาสตร์

กวีในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีชื่อเสียงหลายท่าน ดังจะยกตัวอย่างมากล่าวเพียงบางท่าน เช่น เจ้าพระยาพระคลัง(หน) นับได้ว่าเป็นกวีชั้นยอดคนหนึ่ง ในรัชกาลที่หนึ่ง ท่านแต่งคำประพันธ์ได้ทั้งโคลง ฉันท์ กลอน ร่าย และร้อยแก้ว บทประพันธ์ที่เด่น ๆ เช่น กาพย์กลอนสุภาพ มัทรีโนมหาเวสสันดรชาดก ที่ขึ้นชื่อที่สุดคือ พงศาวดารมอญเรื่อง ราชธานีราช และพงศาวดารจีนเรื่อง สามก๊ก กวีที่คนไทยรู้จักมากที่สุดคนหนึ่งในสมัยรัชกาลที่สอง ได้แก่ สุนทรภู่หรือพระศรีสุนทรโวหาร(ภู่) มีประวัติชีวิตที่โลกโชน ผลงานทางวรรณคดีมากมาย ผลงานที่รู้จักทั่วไป เช่น นิราศเมืองแกลง พระอภัยมณี สุภาษิตสอนหญิง เป็นต้น

นาฏกรรมเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 นาฏกรรมของไทย ไตแก โขน ละคร และระบำต่าง ๆ มักเรียกรวมกันว่า "โขนละครฟ้อนรำ" หรือ
 "ระบำรำเต้น" ศิลปแห่งการเต้น คือ โขน ศิลปแห่งการรำและเล่นเป็นเรื่อง คือ ละคร และศิลป
 แห่งการรำสวย ๆ งาม ๆ ไม่เล่นเป็นเรื่องก็ ไตแก ระบำหรือฟ้อนรำ รัชกาลที่หนึ่งทรงอุปถัมภ์บำรุง
 นาฏศิลป์ด้วยพระองค์เอง ทรงมีข้าราชการนักรำไว้ในวังหลวงและทางวังหน้าทรงอุปถัมภ์นาฏศิลป์ด้วย
 เช่นกัน การเล่นโขนมณฑลเดิมเป็นการละเล่นของหลวงเท่านั้น ต่อมาโดยพระราชทานให้เจ้านายและ
 ขุนนางผู้ใหญ่หัดโขนไว้ได้ มักจะแสดงเมื่อมีมหรสพใหญ่ ๆ ในด้านการละครโปรดให้ตั้งขึ้นทั้งในวังหน้า
 และวังหลวง ละครมีอยู่ 3 ชนิด คือ ละครชาตรี ละครนอก และละครใน สำหรับระบำก็ไตแกศิลปแห่ง
 การรำที่ผู้แสดงรำพร้อมกันเป็นหมู่ ถ้าเป็นระบำที่มีศิลปแบบไทยแท้ก็เรียกกันว่า ฟ้อน

สิ่งหนึ่งที่ควรกล่าวควบคู่กันกับนาฏกรรมของไทยไปด้วย คือ เครื่องดนตรีไทย นาฏศิลป์และ
 คุรียางศิลป์ มักต้องจะไปด้วยกันเสมอ โดยเครื่องดนตรีไทยมีทั้งที่เป็นเครื่องตี เครื่องเป่า เครื่อง
 ดัดและเครื่องสี²⁷ ทั้งหมดแสดงให้เห็นถึงศิลปและวัฒนธรรมของไทยทั้งดงามเป็นเอกลักษณ์ที่ภาคภูมิใจ

ผลงานด้านศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์มีอยู่มากมาย งานทางช่างที่สร้างสรรคงานศิลป-
 กรรมเองก็มีอยู่หลายอย่าง รวมอยู่ในกรมช่างสิบหมู่ คือ การรวบรวมคนที่เป็ช่างตั้งขึ้นเป็นกรมช่างแบ่ง
 ตามประเภทวิชาคนที่รวบรวมเข้าไว้ได้เป็น 10 หมู่ด้วยกันเท่านั้น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประ-
 คิษฐวรการ ผู้ซึ่งได้ควบคุมช่างสิบหมู่ เมื่อรัชกาลที่ห้าได้แต่โคลงบอกชื่อหมู่ช่างซึ่งท่านได้ควบคุมขึ้นไว้
 ดังนี้ เขียน กระดาษ แกะ หุ่นปั้น ปูน รัก บู ซา
 กลึง หล่อ ไม้สูง สลัก ช่างไม้²⁸

แต่ช่างสิบหมู่ที่ปรากฏชื่อในทำเนียบศักดิ์นาพลเรือนและทหารในกฎหมายเก่านั้นมี ช่างเขียน
 ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างทูน ช่างรัก ช่างบู ช่างปูน การช่างสิบหมู่แสดงให้เรา
 ประจักษ์ถึงความเจริญทางศิลปกรรมของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่ช่างทั้งสิบหมู่ได้แสดงฝีมือสักไว้ให้
 ขึ้นชม ดังนี้ พระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดมหาธาตุ พระที่นั่งในพระราชวัง-
 บวร วัดราชบูรณะ วัดพระเชตุพน เป็นต้น

งานทางด้านศิลปและวรรณคดีได้แสดงให้เห็นถึงความงดงามของจิตใจ โดยผ่านสื่อทางการ
 เขียนเรียงร้อยถ้อยคำออกมา หรือการแสดงทางนาฏกรรมและดนตรีที่ใช้ประกอบ แม้กระทั่งการก่อสร้าง
 ขนาดใหญ่ อย่างพระบรมมหาราชวัง หรืองานละเอียดขนาดเล็กอย่างการแกะสลักกลึงรัก ศิลปกรรมก็เข้าไป
 ไปมีบทบาท ดังนั้น งานศิลปและวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์จึงสะท้อนความงามของจิตใจของคนสมัย
 นั้น ซึ่งมีความเป็นแดนดินธรรมแดนดินทองฝังอยู่ในจิตใจ

พระราชพิธีเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

นับแต่อดีตมาพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ส่งเสริมและรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณี ทัตของชาติ ให้สืบต่อมาเป็นเวลายาวนาน ดังพระบรมวงศานุวงศ์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า "ในบานเมืองไทยครั้งโบราณวัฒนธรรม ขอมเวดลอมพระองค์พระมหากษัตริย์" พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ เพื่อรักษาขนบธรรมเนียมของชาติให้เข้มงวดทางวัฒนธรรมให้อนุชนรุ่นหลัง

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระราชพิธีใหญ่ในการขึ้นครองราชสมบัติ ของพระเจ้าแผ่นดินทุกยุคทุกสมัย พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในสมัยรัชกาลที่หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. 2328 ถือเป็นแบบแผนที่ถูกต่อพระเจ้ายัตติวงศ์แบบอย่างพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าอยู่หัวอู่ทอง เมื่อ ปี พ.ศ. 2301 โดยมีเจ้าพระยาเพชรพิชัยเป็นผู้กราบทูลรายละเอียดของพระราชพิธี

พระราชพิธีอาพาธพินาศเป็นพิธีสำหรับกราวเกิดโรคระบาด เช่น อหิวาตกโรค เป็นต้น การประกอบพิธีนี้ แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความห่วงใยในสวัสดิภาพของประชาชน เป็นการพยายามต่อสู้กับโรคระบาด สิ่งชั่วร้าย ออกไปไว้มิให้มารบกวน ปราบปรามให้หมดไป ได้มีการประกอบพระราชพิธีนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ สามครั้งด้วยกันคือ ครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่หนึ่ง ปี พ.ศ. 2343 ครั้งที่สอง ในสมัยรัชกาลที่สอง ปี พ.ศ. 2354 และครั้งที่สามซึ่งเป็นครั้งสำคัญ ในสมัยรัชกาลที่สาม ปี พ.ศ. 2363 พระราชพิธีอาพาธพินาศครั้งนี้ปรากฏว่า เกิดโรคอหิวาตกโรคหรือไขหวัดใหญ่ระบาดมีผู้ล้มตายนาน การเกิดโรคระบาดร้ายแรง เช่น รัชกาลที่สามจึงให้ตั้งพระราชพิธีอาพาธพินาศขึ้น ณ วันจันทร์ เดือน 7 ขึ้น 10 ค่ำ พระราชพิธีกระทำที่พระที่นั่งสุทโธมหาราษฎ์ 29

พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล พระราชพิธีนี้เชื่อเป็นสองชื่อแต่เกี่ยวเนื่องกัน เดียวกัน คือ วันสวดมนต์เป็นพิธีพืชมงคลเป็นการทำขวัญพืชพันธุ์ต่าง ๆ รุ่งเช้าเป็นพิธีจรดพระนังคัล คือ ลงมือไถ อาจจะแบ่งเป็นคนละพิธีก็ได้เพราะว่า พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีสงฆ์มีการสวดมนต์เช่น รุ่งขึ้นเช้าอีกวันหนึ่งจะมีการเลี้ยงพระต่อ ส่วนพระราชพิธีจรดพระนังคัลเป็นพิธีพราหมณ์ พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลมีความมุ่งหมายเดียวกัน คือ เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่ราษฎร เป็นการบำรุงขวัญประชาชน ถือเป็นที่มงคลแก่พืชผลของประชาชน 30

นอกจากนี้ ยังมีพระราชพิธีอื่น ๆ อีกหลายพิธี เช่น พระราชพิธีสมโภชพระแก้วมรกต พระราชพิธีผนวชเจ้านาย พระราชพิธีจักรพรรดิราชาธิราช เป็นต้น ขนบธรรมเนียมพระราชพิธีต่าง ๆ ของราชสำนักไทยในปัจจุบันได้เนรมิตมาจากการฟื้นฟูสมัยรัตนโกสินทร์และปรับปรุงแก้ไขเรื่อยมา

การทูลเกล้าฯ ถวายพระพรพรสา

พระมหากษัตริย์ผู้ทรงองค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ ทรงถือว่าความที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การทูลเกล้าฯ ถวายพระพรพรสา เพื่อทรงแสดงตนเป็นข้าสวญน้อมเกล้าฯ ถวายพระพรพรสา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความสามารถ ในการจัดการทั้งทางด้าน อาณาจักรและพุทธจักร การสร้างบ้านเมืองให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองจะทองอาภรณ์แห่งสองด้าน ประสาน กันจึงจะประสบผลสำเร็จ พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า ควรจะทูลเกล้าฯ ถวายพระพรพรสาบ้างกำลังเสียดพระทัย ถึงแก่ครั้งเสียดพระทัยหรืออุบายให้ถึงใจได้ โดยทรงปรับปรุงตำแหน่งในทางพุทธจักรให้เข้ารูปเข้ารอย ปรับปรุง จิตใจผู้คนให้สูงขึ้น ส่งกายถวายพระพรปฏิญาณ เจริญสืบเนืองทางศาสนาทั้งทางชาติ การสร้างและบูรณะ วิเคราะห์อาราม การทูลเกล้าฯ ถวายพระพรพรสาและสร้างความสำเร็จทางจิตใจมีความเกี่ยวพันหลายประการ ที่สำคัญ อาทิ เช่น

การสนับสนุนสมณปฏิบัติและการควบคุมศีลธรรมของข้าราชการและประชาชน โดยการปรับปรุงให้พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติเป็นที่น่าเลื่อมใสอยู่ในพระวินัยปฏิบัติ ทรงออกกฎพระสงฆ์ สิบ ข้อ เพื่อเป็น แนวทางการปฏิบัติ และให้ออกพระราชมติกำหนดโทษแก่ข้าราชการและประชาชน เสนอการพินัย เสพสุรา ยาเมาและลักลอบคดโกงนำสุรา เป็นต้น

นอกจากนี้ให้ทรงออกพระราชมติกำหนดโทษอาชญากรรมและประชาชน "พระรณาดังศีลและ วิชชาบุคลละออกสังวรในศีล" คือ ข้อไว้รักษาศีลห้า ศีลแปดหรือศีลสิบ ข้อให้ศึกษาพระบาลีให้เข้าใจ และ ให้ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติด้วย รวมทั้งมีพระราชกำหนดโทษแก่ผู้คนลงอยู่ในคุณศีลธรรมสิบประการ คือ กาย- กรรม 3 ประการ วจีกรรม 4 ประการและมโนกรรม 3 ประการ ถูกประสังข์สำคัญ เพื่อให้ประชาชน ตั้งอยู่ในความงามความดีเมตตากรุณาต่อกัน บ้านเมืองจะใสสะอาดสงบเย็น 31

การสร้างและการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอาราม พระมหากษัตริย์ส่วนพระองค์แรกแห่งราช- วงจักรี โททรงเล็งเห็นถึงความสำคัญและจำเป็นของวัด ซึ่งเป็นที่พึ่งทางจิตใจและแหล่งความรู้วิชา วิชชาการทาง ๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม จึงทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ มากมาย อาทิ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดมหาธาตุยุวราชรัง- สฤษดิ์ วัดอรุณราชวราราม วัดราชโอรส เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีกวางปราชญ์มาขอให้เจ้าแก้วมณีเจ้าแก้ว- สนิมพุทธกาล จึงมีพระราชดำริว่า พระโหราธิบดีในขณะนั้นเข้ารับเสียดพระทัยกระจัดกระจายไปแก่ครั้งเสียด กรุงเก่า มีพระราชปราชญ์ว่า พระบาลีและอรรถกถาของพระโหราธิบดีเวลานั้นยังไม่ถูกต้องสมบูรณ์

ที่จะเป็นหลักของพระศาสนาใด ดังที่ปรากฏว่า "อักษรพระยาศรีธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลก
ทำนุบำรุงภักดีแห่งเมืองพิษณุโลก" ³² ด้วยเหตุนี้ ทรงดำรัสให้ประสูติพระราชธิดาพระองค์
เห็นควรมีการสังคายนาแก้ไขใหม่ โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชากรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นองค์
ประธาน อาราธนาพระสังฆราช(ศรี) เป็นประธานทำการสังคายนาพระไตรปิฎก รวมทั้งโปรดเกล้าฯ
ให้อาราธนาพระราชอาคันตุกษานุกรม เป็รียนคัมภีร์ไตรปิฎก 218 รูป พร้อมทั้งภิกษุผู้
รู้เป็นราชบัณฑิตมีความรู้ดี 32 คน ช่วยกันชำระพระไตรปิฎก

การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งนี้เป็นครั้งที่ 9 ในวงการพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่วันที่
เดือน 12 ปีวอก สัมพุทธศ. ตรงกับพ.ศ. 2331 ณ วัดมหาธาตุใน การชำระพระไตรปิฎกในครั้งนี้
มีการตรวจสอบอย่างละเอียดใช้เวลา 5 เดือน จึงสำเร็จเมื่อ วันที่เดือน 5 ประกา เอกศก
จุลศักราช 1151 ตรงกับพ.ศ. 2332 โปรดให้ช่างจารจารึกพระไตรปิฎกชำระแล้วลงบนใบลานใหญ่
ปิดทองที่ทั้งในปกหน้าหลังและกรอบ จึงเรียกกันว่า "พระไตรปิฎกฉบับทอง" ซึ่งใช้เป็นแบบฉบับในกาล
ต่อมา

ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนากับลังกา ในปลายรัชกาลหนึ่ง ตรงกับพ.ศ. 2352 โดยมีพระ
ภิกษุชาวลังกา ชื่อ พระวชิรภิกษุ พร้อมด้วยสามเณรอีกสองรูปเข้ามากรุงเทพฯ ³³ โดยเดินทางจากลังกา
ตามทางวงเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาสามเณรทั้งสองรูปนั้นขออุปสมบทเป็นพระภิกษุอย่างทางลังกา
เรียกกันว่า สัฆววงศ์ ในพ.ศ. 2356 ยังมีพระสังฆชาวลังกาเข้ามาในกรุงเทพฯ รูปหนึ่ง อ้างว่า
พระมหาสังฆชาวลังกาใหญ่เป็นพระบรมสารีริกธาตุเข้ามาถวาย แต่ไม่ยอมส่งสาส์นกำกับมาด้วย เมื่อได้
ตามก็ไม่ใ้ความมั่นคงและวัตรปฏิบัติไม่เท่าเทียมเสีย รัชกาลที่สองทรงการสืบความเจริญของพระพุทธ-
ศาสนาที่ลังกาว่าเปลี่ยนแปลงไปเพียงไร จึงส่งพระสงฆ์ไทย 8 รูป เป็นเสนาทูตไปลังกาพร้อมกับพระลังกา
ที่บวชในเมืองไทยอีก 2 รูป การเดินทางเวลานั้นลำบากมาก เมื่อไปถึงพักอยู่ที่วัดบุบผาราม ไทมีเส
การสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาหลายแห่ง พระสงฆ์คณะเสนาทูตกับพระลังกาถึงเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. 2361
ได้นำพระศรีมหาโพธิ์เข้ามาปลูก 6 ต้น โปรดให้นำไปปลูกที่ถนน 1 ต้น ที่นครศรีธรรมราช 2 ต้น
อีกสามต้นปลูกไว้ที่วัดสุทัศน์ฯ วัดมหาธาตุฯ และวัดสระเกศฯ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีพระสงฆ์เสนาทูตจากกรุงเทพฯ
และไทยที่ไปส่งเสนาทูตไปลังกาด้วย ³⁴ การที่เสนาทูตกับพระลังกาเดินทางไปหาหาสุกษาทำให้ได้
มีการปรับปรุงพระพุทธศาสนาขึ้น โดยเฉพาะไทยเรลโดยมีพระไตรปิฎกจากลังกาให้การศึกษาดูเป็น

พระมหากษัตริย์กับแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง

พระมหากษัตริย์ผู้มีปกเกล้าปกกระหม่อม (พ.ศ. 2325 ถึง 2394) ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานับประการ เฝ้าวางรากฐานบ้านเมืองใหม่เป็นปึกแผ่นทั้งทางคามอาณาจักรและทางสงฆ์บ้านเมืองให้ความร่มเย็นเป็นสุข อุทิศสติปัญญาในการค้าขายที่เจริญรุ่งเรือง ผู้คนอยู่อย่างมีความสุขและรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีของชาติ แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองบุรพมหากษัตริย์ทั้งสามพระองค์ได้ทรงสร้างสรรค์ขึ้นในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ได้เป็นรากฐานอันสำคัญของความเจริญก้าวหน้าในยุคต่อมา

โดยสรุปแล้วพระมหากษัตริย์ในสามรัชกาลแรกได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจในการปกครองบ้านเมืองที่สำคัญ 6 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก ทรงทำศึกสงครามเพื่อป้องกันรักษาบ้านเมืองใหม่จากการคุกคามของอริราชศัตรูและเพื่อรักษาพระราชอาณาเขตให้มั่นคงปลอดภัย

ประการที่สอง ทรงติดต่อสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศด้วยนโยบายการทูตที่เหมาะสม ยังความเจริญแก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ

ประการที่สาม ทรงทำนุบำรุงส่งเสริมกิจการในเจริญก้าวหน้าส่งเสริมการทำมาหากินของราษฎรด้วยการนำธุรกิจกรรมของประเทศไทยไปค้าขายกับต่างประเทศและสนับสนุนการค้าสำเภา

ประการที่สี่ คือ การจัดระเบียบสังคมด้วยการชำระ รวบรวม พระราชกำหนดกฎหมายใหม่เป็นระเบียบ เพื่อเป็นเครื่องนាំในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎร

ประการที่ห้า การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและการอบรมสั่งสอนบรรดาขุนนางและอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายให้ดำเนินชีวิตทางทำนองคลองธรรม ตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม ทรงสั่งสอนขุนนางและชาวประมาทในเรียงคดี การทำนุบำรุงบ้าน การเฝ้าพระธรรมเทศนา การเจริญธรรมภาวนา ไม่หลงงมงายในไสยศาสตร์ และการรงคนอนาถชนต่าง ๆ เช่น เสน่เสรา สุนทริน เฒ่าอนงเบ็ญ ช่างโค และกรรพเน็ชอื่น ๆ

ประการที่หก คือ การทำนุบำรุงฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติให้เจริญรุ่งเรืองงดงามเหมือนคิงคองกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนโดยยกเลิกประเพณีที่เป็นอุปสรรคขวางกั้นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้ใกล้ชิดกับพระเจ้าแผ่นดินบ้าง

กล่าวโดยสรุป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. 2325 ถึง 2352) ได้ทรงทำนุและวางรากฐานบ้านเมืองที่รุดโรรมหึ่มแห่งแรกตั้งที่กรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 และยังได้รับการฟื้นฟูและยังไม่เรียบร้อยดีในสมัยพระเจ้าตากสินได้เป็นปึกแผ่นอีกครั้งหนึ่ง ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-

พลาณชาติ (พ.ศ. 2352 ถึง 2357) และสหภาพสงฆ์เถรวาทเมืองเจ้าอาวาส (พ.ศ. 2367 ถึง 2394) ไททรงสือหอพระราชนิพนธ์ช่วยเพิ่มพูนรากฐานด้านต่าง ๆ ที่องค์พระปฐมบรมกษัตริย์ได้ทรงสร้างไว้ให้เจริญมั่นคงสืบต่อมา

พระมหากษัตริย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ทรงมีความห่วงใยและทรงปรารถนาที่จะให้เสถียรภาพ อยู่เป็นมั่นคง มีชาติบ้านเมืองที่มีความเป็นแบบคตินิยมแบบคตินิยม เราอนุชนรุ่นหลังจึงควรสรรเสริญพระ- เกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระมหากรุณาธิคุณต่อบ้านเมือง และเคารพในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ ไทรวมกันสร้างรากฐานให้ชาติไทย ถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ปฏิบัติชอบ ดังพระอัสสฬุภาสิตที่ว่า "นิมิต्तํ สาธุ- ฐานํ กตญฺญกตเวทิตา - ความกตัญญูต่อกษัตริย์ เป็นเครื่องงาษาของชาติ"

สรุป

แบบคตินิยมแบบคตินิยมของสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นแบบคตินิยมที่พัฒนาทางความคิดความถูกต้องถูกต้อง การ พัฒนาทางด้านจิตใจ ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงระหว่าง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึง รัชสมัย ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอาวาส เริ่มตนจากการขยายราชอาณาจักรที่ กรุงเพทมหานครฯ และ สร้างความรุ่งเรืองให้เหมือนเมืองกรุงศรีอยุธยา สถาปนาพระบรมมหาราชวังที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีความเจริญ งดงามวิจิตรและทรงพระธรรม วิจิตรการทำการุณยธรรมชนบท และการทวาทศกับต่างประเทศโดยนำรายได้เข้า สู่ประเทศเป็นจำนวนมหาศาล สิ่งนี้คือความร่มเย็นเป็นสุข ความการปกครองที่สอดคล้องกับสภาพโครงสร้าง ทางสังคม โลกทัศน์และแนวคิดทางการเมืองที่มีความก้าวหน้าเป็นเหตุเป็นผลมากระนั้น ความหมายที่ใช่ควบคู่กันได้ ว่าเป็นใหญ่คือธรรม ส่วนจิตใจได้แสดงให้เห็นความเป็นผู้มีวิหธรรม อยู่ในศีลธรรม และรักษานามธรรมเป็นชน ปรียเพื่อนที่งามของประเทศไทย ความสภภาพ ดังนี้ เราจึงเรียกกันว่า ความ เจริญรุ่งเรืองทางวัตถุและจิตใจ คือ ความเจริญทางโลกและทางธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์ไว้ให้ เป็นมรดกอัน มีงิ่ใหญ่ที่อนุชนรุ่นหลังควรศึกษาและนำมาเป็นแบบอย่าง การพัฒนาประเทศไทยในกาลต่อไป

เชิงอรรถ

- 1 พระราชธรรมโกศล (ระแบบ ลีญาโณ) ผู้สืบลำดับ ภูเข่งสงเสริมพระพุทธรูปค้ำสนาแห่งประเทศไทย
พรศิวการพิมพ์ 2533 หน้า 10-22
- 2 ขจร สุขพาฬย์ บางเกาะเกาะรัตนโกสินทร์ 2516 หน้า 20
- 3 หอสมุดแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 หน้า 67-69
- 4 หอสมุดแห่งชาติ เรื่องเดิม หน้า 69-70 หน้า 72
- 5 หอสมุดแห่งชาติ เรื่องเดิม หน้า 69 และหน้า 72-73
- 6 หอสมุดแห่งชาติ เรื่องเดิม หน้า 93-94
- 7 ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 39 หน้า 70-71
- 8 จอห์น ทรอว์ฟอร์ด เอกสารของทรอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษเมงคัง กรุงเทพมหานคร
กรมศิลปากร 2515 หน้า 100
- 9 สุพนม เจียมใจ "การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระหว่าง
2325-2393" ปริญญาพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มศว.ประสานมิตร 2527 หน้า 58-60
- 10 สุพนม เจียมใจ เรื่องเดิม หน้า 69-70 และหน้า 73-76
- 11 อติศร ทมวกพิมาย "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310-2398" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2531 หน้า 132-133 และหน้า 258
- 12 วราภรณ์ พินานนท์ "การค้ำสำเนาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522 หน้า 54-62
- 14 อติศร ทมวกพิมาย เรื่องเดิม หน้า 100-239
- 15 หอสมุดแห่งชาติ เรื่องเดิม หน้า 659-666
- 16 ชัย เรื่องศิลป์ "ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 : คำนเศรษฐกิจ" กรุงเทพฯ
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2522 หน้า 74-86
- 17 อทิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2352-2416) หน้า 188
- 18 นิธิ เอียวศรีวงศ์ "จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์" กรุงเทพมหานคร
วารสารศิลปวัฒนธรรม หน้า 89
- 19 กรมหลวงราชบุรีดิเรกดิถี, กฎหมายเล่ม 1 ลักษณะหาส 2513 หน้า 465-466

20 สังฆราช บัลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ พ.โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์กวางหนา, พ.ศ. 2506) หน้า 213

21 สายชล วรรณรัตน์ "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525 หน้า 91

22 พ.ณ. ประมวลมารด สิบสองกวี พระนคร แพร่วิทยา 2501 หน้า 103 อ้างในสุภรัตน์ เลิศทวนิชย์กุล "เอกสารรัชกาลที่ 1" แนวพระราชดำริไกรรัชกาล กรุงเทพมหานคร ครูสภา 2527 หน้า 5

23 อภิณ รัชพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2352-2416) หน้า 99

24 แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. "ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3" หน้า 157-160

25 หอสมุดแห่งชาติ เรื่องเดิม หน้า 274

26 ครูสภา กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 5

27 แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. เรื่องเดิม หน้า 175-210

28 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม 1 พิมพ์ 2506 หน้า 6

29 หอสมุดแห่งชาติ เรื่องเดิม หน้า 608-610

30 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชพิธีสิบสองเดือน หน้า 168

31 "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 36" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 236-237

32 หอสมุดแห่งชาติ เรื่องเดิม หน้า 161

33 หอสมุดแห่งชาติ เรื่องเดิม หน้า 510

34 หอสมุดแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4 หน้า 203-204

35 ครูสภา "แนวพระราชดำริไกรรัชกาล" กรุงเทพมหานคร ครูสภา 2527 หน้า 3-4

บรรณานุกรม

เอกสารอ้างอิง

จรุญ สุขหาบิช ข้างเกาะเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร 2516

อภินันท์ รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2352-2416)

จางาน ทรลาวัณย์ เอกสารของครุฑวงไธสง แปลโดย ไพโรจน์ เกษเมธกิจ กรุงเทพฯ กรมศิลปากร 2515

มีชัย เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 : ความเชื่อบุคลิก กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราฯ 2522

ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 : ความเชื่อบุคลิก กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราฯ 2522

แสงใส่ม วัฒนศัพท์, ม.ร.ว. ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 พิมพ์ครั้งที่ 2 หน้า 157-160

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชนิธิดลสืบสนองเดช กรมศิลปากร

พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ กรมศิลปากร 2504

ตำราเรียนภาษาไทย, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา พระราชมิ่งท้าวตาดสุจริต รัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ องค์การความรู้สภา 2504

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายเล่ม 1 ลักษณะทาส 2513

วิทยานิพนธ์

สุพรรณ เลิศมณี "การศึกษาวิวัฒนาการพระพุทธรูปของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระหว่าง 2325-2393"

ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 2527

ลลิตร์ งามวาทินาย "การศึกษารูปแบบพระพุทธรูป : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงของศิลปะสมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2310-2393" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2531

วรารักษ์ ทิพนานนท์ "การดัดแปลงของพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522

สายปลิว วรพรรัตน์ "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525

วารสาร

วารสาร ศิลปวัฒนธรรม (ฉบับ พฤษภาคม 2528)

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย